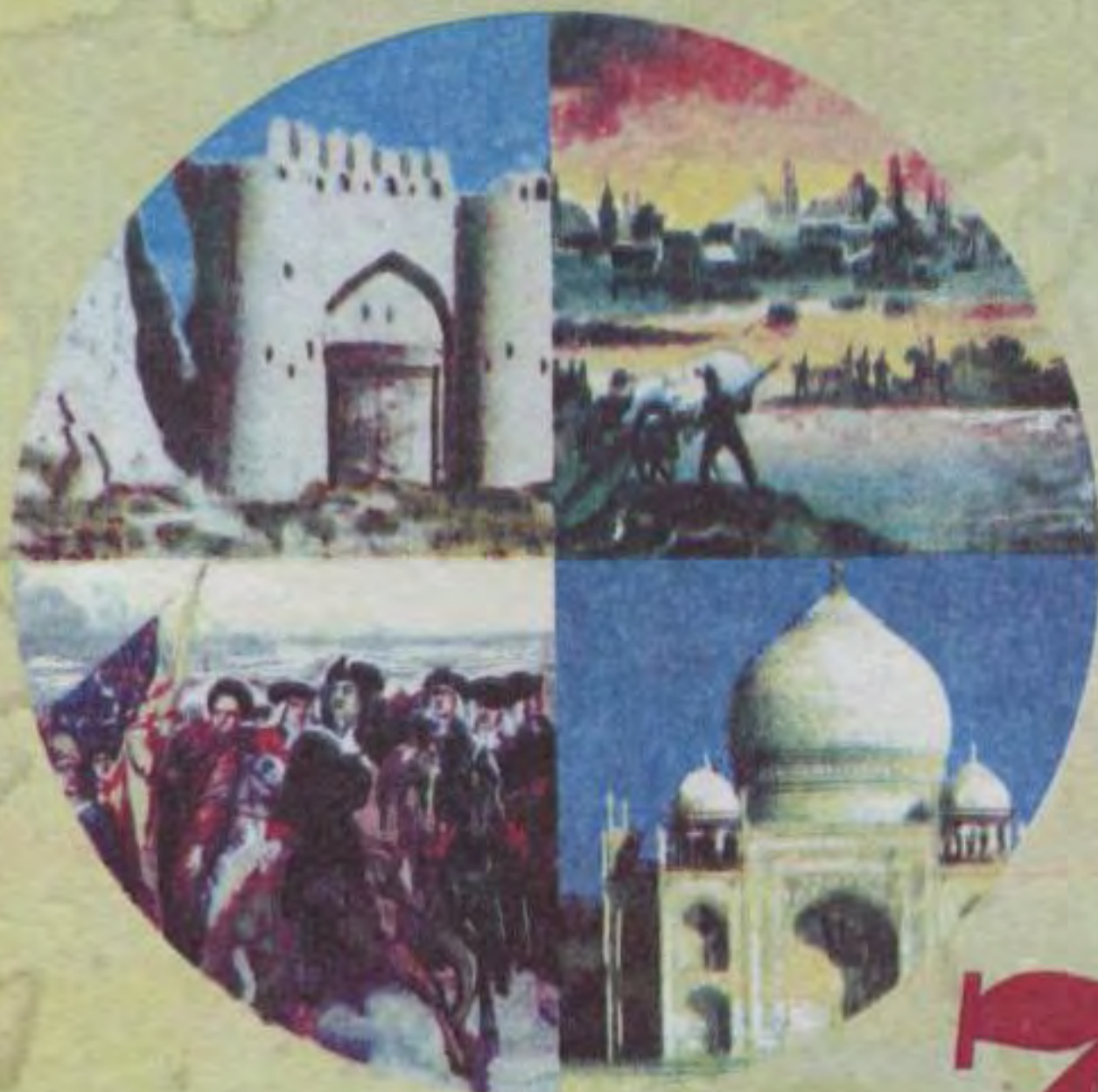

Т. Н. ЗИЁЕВ

ТАЪРИХИ УМУМӢ

7

1492

1498

1507

1519

1532-1535

1566-1609

1640-1649

1773

1776

Т. Н. ЗИЁЕВ

ТАЪРИХИ УМУМӢ

**Таърихи нав, давраи аввал
(аз нимаи дуюми асри XV то миёнаи асри XIX)**

Китоби дарсӣ барои синфи 7

*Мушовараи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп тавсия кардааст*

**ДУШАНБЕ
МТЛ ОРЕС
2003**

ББК 63.3 (2) я 72

3-57

Китоби мазкур аз ҷониби Маркази татбиқи лоиҳа доир ба наشري адабиёти таълимӣ тавассути маблағҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гардидааст.

Т.Н. Зиёев, Таърихи умумӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 7.
— Душанбе: МТЛ ОРЕС, 2003. 328 сах.

М у х а р р и р о н:

Худойдодов А., Нуруллоев М., Назаров С.

М у қ а р р и з:

доктори улуми таърих, профессор
Шарофиддин Имомов

МУҚАДДИМА

Хонандагон аз таърихи дунёи қадим ва асрҳои миёна оид ба пайдоишу ташаккули давлат ва ба табақаҳои ҷамъияти ҷудо шудани одамон аллақай маълумот доранд. Он вақт олоғи меҳнат такмил ёфта, маданияти моддию маънавии ҷомеа хеле пеш рафта буд. Чунин маълумотхоро хонандагон ба таври мушаххас хангоми омӯзиши таърихи давлатҳои дунёи қадим — Сумеру Аккад, Бобулу Ошур, Ҳиндустону Чин, Мисру Ҳеттҳо, Финикияю Фаластин, Ҳахоманишиёну Бохтар, Хоразму Урарту, Юнону Рим, давлатҳои қадими Америка ва асримиёнагии Фаронсаю Англия, Ҳоландияю Русия Киев, Эрону Арабистон, Олмону Итолиё, Византию Туркия ва давлатҳои дигар ба даст оварда, барои омӯзиши таърихи нав замина гузоштаанд.

Дар фарорасии давраи нави таърихи башар маданияти Эҳё, кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ, Реформатсияи Аврупо, империяи Византия, инқилоби буржуазии Нидерландия ва инқилоби буржуазии Англия саҳм гузоштаанд. Лекин сабабҳои асосии пайдоиши давраи нав маданияти Эҳё мебошад. Давраи Эҳё имконият дод, ки муносибатҳои сармоядорӣ ба вучуд оянд. Пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ ба инсоният кашфиётҳои бузурги ҷуғрофиро ҳада намудааст. Китоби дарсии мазкур аз пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ, кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ва инқилоби буржуазии Нидерландия оғоз ёфта, дар миёнаи асри XIX хотима меёбад.

Ҳар як давраи таърихӣ нишонаю хусусиятҳои хоси худро дорад. Аз он ҷумла давраи нав низ. Дар охири асрҳои миёна ва оғози давраи нав мардуми Аврупо ба тарафи маданияти атика рӯ оварданд. Дар ин китъа давлат аз тобеияти калисо ва дин озод мешавад. Аз асрҳои XV–XVII сар карда оғиста-оғиста ҷои истехсолоти сехӣ-қосибиро истехсолоти мануфактурӣ ишғол мекунад. Дар асри XVIII мошинҳои механикии пурмахсули қорӣ ихтироъ ва дар истехсолот қорӣ карда шуданд. Дар нимаи дуюми ин аср бошад, дар мамлакатҳои пешқадами Аврупо, пеш аз ҳама, дар Англия табодулотҳои саноатӣ ба амал меояд, ки он ба ҳаёти ҷомеа таъсири қалон мерасонад. Дар натиҷаи ин раванд гурӯҳҳои иҷтимоии нав — қорчаллонҳо, соҳибқорон, қорқдорон, қорқарони қироя ва зиёиёни буржуазӣ ташаккул меёбанд.

Пешрафти қорӯҳои истехсолкунанда қариб дар ҳамаи давлатҳои қорқуввати феодалӣ бӯқрони иҷтимоиро ба вучуд овард. Тарзи феодалии идораи давлат ва муносибатҳои истехсолӣ ба қорӯҳои истехсолкунандаи нав ва табиати табақаҳои қадиди

ичтимоӣ мувофиқат намекарданд. Акнун дар муқобили ҳокимияти истибдодӣ асримиёнагӣ нерӯҳои ҷадида ҷомеа меистоданд. Онҳо дар истеҳсолот, тиҷорат ва маънавият озодии шахсро талаб мекарданд.

Дар асрҳои XVI-XVIII дар Америкаи Лотинӣ, Осиё ва Африқо нерӯҳои истеҳсолкунанда ниҳоят суст пеш мерафтанд. Дар ин давра, махсусан, дар таркиби иҷтимоии ҷомеа ва низоми идораи давлатии мамлакатҳои Осиё ва Африқо қариб тағйироте ба амал наомад. Ин ҳолат ба давлатҳои абарқудрати Аврупо ва ИМА бартарии қомил муҳайё сохт. Онҳо метавонистанд давлатҳои сустро бе мушкилии зиёд ба мустамликаҳои худ табдил бидиҳанд.

Баъди табаддулоти саноатии нимаи дуюми асри XVIII нерӯҳои истеҳсолкунандаи давлатҳои абарқудрати Аврупо ва ИМА чунон пеш рафтанд, ки майдони фаъолияти онҳо дар дохили давлат тангӣ кард. Ин ҳолат ба сиёсати хориҷии онҳо таъсири бевосита мерасонид. Ба иттиҳодияҳои инҳисорӣ (монополистӣ) муяссар гардид, ки барои ба даст даровардани бозорҳои мол-фурушӣ, манбаъҳои ашёи хом ва захираҳои қувваи арзони қорӣ сиёсати хориҷии давлатро тағйир диҳанд. Ҳамин тариқ, давлатҳои абарқудрат ба хизматгори сармояи инҳисорӣ мубаддал гашта, манфиатҳои давлатҳои империалистӣ ва ширкату банкҳоро ҷомеа мекарданд.

Барои давлатҳои империалистӣ Америкаи Лотинӣ, Осиё ва Африқо ҷои сердаромад буд. Англия, Фаронса, Олмон, Италия, Ҳоланд, Русия ва баъзе давлатҳои дигар дар ин қитъаҳо ба забти мустамликаҳо шурӯъ карданд. Агар дар асрҳои XV-XVIII баъзе давлатҳои Аврупо, ба монанди Испония, Португалия, Ҳоланд ва Англия ба як қатор давлатҳои Осиё ва Африқо сар дароварда бошанд, дар асри XIX ба мустамлика табдилёбии мамлакатҳои қитъаҳои мазкур ба таври оммавӣ сурат гирифт.

Дар натиҷаи фаъолияти ширкатҳо ва банкҳои хориҷӣ дар мамлакатҳои мустамлика қувваҳои истеҳсолкунанда то як андоза пеш рафта, нерӯҳои сиёсии миллиро ташаккул доданд. Ғорати боигарӣҳои миллий ва истисмори бемислу монанди мамлакатҳои мустамлика, ҳисси бедорӣи миллий ва шуури истиқлолиятҳои мардумро ба вуҷуд овард. Дар натиҷа халқҳои мустамликаҳо ба муборизаи миллию озодихоҳӣ бархостанд.

ФАСЛИ I

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКА ДАР АСРИ XV –НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX

БОБИ I

ПОЙДОР ШУДАНИ СОХТИ САРМОЯДОРӢ

§1. ПАЙДОИШИ МУНОСИБАТҲОИ САРМОЯДОРӢ

Таназзули сохти феодалӣ. Давраи Эҳё дигаргуниҳои пешқадамро на танҳо дар фарҳанг ба вучуд овард, балки ба пешрафти нерӯҳои истеҳсолкунанда ҳам кӯмак расонида, ҷомеаи феодалиро ба бӯҳрон дучор намуд.

Дар асрҳои XV-XVI ба ҷои хоҷагиҳои натуралӣ хоҷагиҳои ба бозор робитадошта ба вучуд омаданд. Дар истеҳсолоти саноатӣ ҳокимияти инҳисорӣ доштани сеҳҳо, шаклҳои нави иқтисодӣ - муносибати иҷоравӣ дар деҳот, рушди саноати ғайрисеҳӣ, тобеияти он ба соҳибкор ва ҷудой дар дохили сеҳҳо пайдо мешаванд. Ин навгониҳои иқтисодӣ аз тавлиди тарзи нави истеҳсолот – сармоядорӣ дарак меоданд.

Тарзи сармоядории истеҳсолот самараноктар баромад. Аз ин рӯ, вай оҳиста-оҳиста ҷои хоҷагиҳои кӯхнаи каммаҳсули феодалиро мегирифт. Дар Фаронса, Англия, Олмон, Итолиё ва баъзе давлатҳои дигари Аврупо сохти сеҳӣ бемайлон таназзул қардан гирифт. Болоравии истеҳсолот ва васеъшавии бозор баробарии қосибонро аз байн бурд. Ин баробарӣ дар байни қосибон низ рӯ ба таназзул ниҳод. Сеҳҳои нисбатан бой сеҳҳои камбағалро ба худ тобеъ мекунониданд. Баъзе сеҳҳо ба пуррагӣ дар зерӣ таъсири савдогароне монданд, ки молҳои онҳоро бо нархи арзон харида, ба бозорҳои дурдаст бурда, бо нархи қиммат мефурӯхтанд. Қисме аз сеҳҳо ба тоҷироне, ки онҳоро бо ашёи хом таъмин мекарданд, вобаста мешуданд, яъне аксарияти сеҳҳо ба коллективҳои меҳнати тоҷирон табдил меёфтанд.

Дар охири асрҳои миёна тижорат дар шаҳрҳои Аврупо ривож ёфт. Ба иттиҳоди Ганза ғайр аз шаҳрҳои Любек, Гамбург ва Бремен боз қариб 80 шаҳрҳои дигари Олмон дохил буданд. Дар ин шаҳрҳо муносибатҳои тижоратӣ ривочу раванқ ёфтанд. Ғайр аз ин дар шаҳри Лион ва шаҳрҳои музофоти Шампани Фаронса, шаҳрҳои Лейпсиг ва Франкфурти лаби Майни Олмон, Венетсияи Итолиё

ва дар як қатор шахру мамлакатҳои дигари Аврупо бозорҳои калон – **ярмаркаҳо** кушода шуданд. Точирон аз ғушаю канорҳои Аврупо ва баъзе шахру давлатҳои дигар, аз он ҷумла Осиеи Марказӣ молҳои худро барои фурӯш ба ин ярмаркаҳо оварда, аз он ҷо молҳои барои шахру мамлакатҳои худ сермасрифро харидорӣ мекарданд.

Дар қори ярмаркаҳо фаъолияти **саррофон** аҳамияти калон дошт. Онҳо ашхоси хеле дарқорӣ ва асосӣ ба шумор мерафтанд. Бе саррофон қори хариду фурӯши тоҷирон пеш намерафт. Саррофон **қурб** ва **сифати пули** ин ва ё он давлатро муайян карда, маблағи тоҷиронро бо пули барои онҳо зарурӣ иваз намуда, бо ҳамин хариду фурӯши онҳоро осон мегардониданд. Дар натиҷаи фаъолияти саррофон **банкҳо** ба вуҷуд омаданд. Банкҳо ҳам амалиётҳои пулии дохилидавлатӣ ва ҳам тижорати байналхалқиро ба низом мебароварданд.

Банқдорони аввалини Аврупо итолиёвӣҳо буданд. Вожаҳои «**банк**», «**банкир**», «**кредит**», «**ломбард**», «**банкнот**», «**банкрот**» ва истилоҳҳои бисёри дигаре, ки ҳамон вақт мавриди истифода қарор гирифта буданд ва феълан ҳам дар амалиёти қорҳои банкӣ ва **молия** истифода мешаванд, аз забони итолиёвӣ гирифта шудаанд.

Навгонҳои дар саноат, тижорат ва муносибатҳои пулию молӣ баамаломата, сабабгори таназзулҳои **истеҳсолоти феодалӣ** шуданд. Ин раванд танҳо мамлакатҳои пешқадами Аврупоро фаро гирифта буд. Мамлакатҳои дигари ҷаҳон, аз он ҷумла мамлакатҳои Шарқ ханӯз дар ҳоби ғафлати асримиёнагӣ буданд.

Қорхонаҳои сармоядорӣ. Ҳамин ки ба **истеҳсолоти сармоядорӣ** шароит фароҳам омад, истеҳсолоти майдаи қосибӣ ҷои худро ба он иваз намуд. Шакли аввали истеҳсолоти сармоядорӣ **манафактура** буд. Бо сабаби ба техника мусаллаҳ набудан он танҳо аз **меҳнати дастӣ** истифода мебард. Дар баробари ин, манафактура нисбат ба қосибӣ истеҳсолоти қалонтар ба шумор мерафт. Дар байни **истеҳсолкунандагон** он **таксимоти меҳнат** вуҷуд дошт. Дар ҷараёни истеҳсолот ҳар як қорманд танҳо ҳиссаи меҳнати барои ӯ муайян кардашударо иҷро менамуд.

Истеҳсолоти манафактурӣ маҳсулнокии меҳнат ва сифати маҳсулотро хеле баланд кард. Дар ҷунин қорхонаҳо қоргарони қироя қор мекарданд. Баъзе аз онҳо бо мурури замон соҳиби манафактура мешуданд.

Ду намуди манафактураҳо мавҷуд буданд. Намуди якумро **манафактураи марказонидашуда** меномиданд. Дар ҷунин қорхона тамоми қорҳои истеҳсоли маҳсулот дар ҳуди манафактура иҷро карда мешуданд. Манафактураи марказонидашуда аз рӯи баъзе

1. Манафактураи моҳутбарории англисии асри XVI

хусусиятҳои худ ба **фабрикаи** оянда шабоҳат дошт. Шакли дигари онро **манафактураи пароканда** меномиданд. Манафактураҳои пароканда нисбат ба манафактураҳои марказонидашуда сершумортар буданд. Шумо бо онҳо аллакай дар мисоли манафактураҳои моҳутбарории англисӣ, ки дар китоби дарсии «Таърихи асрҳои миёна» инъикос гардидааст, шинос шудаед. Дар чунин манафактураҳо касибон, кишоварзони камзамин ва ё безамин ба коргарони манафактураи хонагӣ табдил меёфтанд. Соҳиби манафактураи пароканда коргарони хонагиро аз ашӯи хом таъмин мекард. Ин коргарон маҳсулоти тайёркардашонро ба соҳибкор супорида, музди меҳнат мегирифтанд. Корҳои марбут ба тайёркунии ниҳони мол дар бинои манафактура ба анҷом мерасиданд.

Дар асрҳои XVI-XVII теъдоди манафактураҳо хеле афзуд ва дар байни онҳо рақобат ҳам оғоз ёфт. Ин раванд соҳибони манафактураҳоро маҷбур менамуд, ки маҳсулнокии меҳнатро зиёд ва арзиши аслии маҳсулотро кам кунанд. Аз ин рӯ, ҳаракат менамуданд, ки дар корхонаи худ аз **техникаи сермаҳсули механикӣ** истифода баранд. Олоти меҳнати пештараро такмил дода, ба самаранокӣ истихсолот муваффақ мешуданд.

Дар асри XV дар саноати бофандагӣ, металлургӣ ва кӯҳканиӣ як дараҷа такмили техника ба амал омад. Иختирои муҳимтарин **дастгоҳ- чархи ресмонресӣ** ва татбиқи он дар саноати бофандагӣ ҳанӯз дар оғози пайдоиши саноати манафактурӣ - солҳои 80-уми асри XV ба амал омада буд. Ин олоти корӣ дар як вақт ду кор - ресидани нах ва калобакунии риштаро иҷро менамуд. Истифодаи чархи ресандагӣ дар манафактураҳои Англия, Нидерландия, Италия ва Олмон қариб дар як вақт қорӣ гардида, баъд дар давлатҳои дигари Аврупо низ паҳн мешавад.

Дар ин давра дар қорӣ кӯҳканиӣ низ навигарии техникаи пайдо шуданд. Чархи бо об ҳаракаткунанда иختироъ карда шуд.

Об ба воситаи қубур ва новаҳои махсуси нишебрӯ чорӣ шуда, ба парраҳои чарх бархӯрда, онро маҷбур месохт, ки давр занад. Чархи бо об ҳаракаткунанда механизми ба он васлшударо ба ҳаракат мебаровард, ки барои иҷрои кори муайян таъин гардида буд. Ин системаи механикӣ имконият фароҳам овард, ки маъдани дар чуқурии зиёд хобидаро канда, ба рӯи замин барорад. Истифодаи ин чарх истехсоли маъданро зиёд намуд.

Ихтирои **кураи домнагӣ** ҳаҷми гудозиши маъданро зиёд намуд. Бо ёрии чархи бо об ҳаракаткунанда ҳарорати кураҳои маъдангӯдозӣ зиёд карда шуд. Усули домнагии истехсоли маъдан дар нимаи дуюми асри XV аввалин маротиба дар Фаронса, Итолиё ва Олмон истифода шудааст.

Пайдоиши унсурҳои сармоядорӣ дар кишоварзӣ. Дар кори кишоварзӣ ҳам баъзе унсурҳои сармоядорӣ тавлид меёбанд. Дар Англия, Фаронса, Итолиё, Олмон ва баъзе давлатҳои дигари Аврупо **хоҷагиҳои калони кишоварзӣ** ташкил карда шуданд. Масалан, дар Англия хоҷагиҳои **ленлордҳо** ба вучуд омаданд. Худи ленлордҳо бевосита ба кишоварзӣ машғул набуданд. Барои ин қор деҳқонони беамин ва ё камзаминро истифода мебарданд. Заминдорони калон аз заминҳои худ ба таври дигар ҳам даромад мегирифтанд. Заминҳояшонро ба **фермерҳои иҷоракор** ба иҷора дода, даромади соф ба даст мебароварданд. Ҳамин тариқ, дар асрҳои XVI-XVII дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ **хоҷагиҳои фермерӣ** ба вучуд омаданд.

Фермерҳо дар зироаткорӣ аз **тухмпӯшак ва ғаллақӯбакҳои аспӣ** истифода мебарданд. Барои хушконидаи ботлоқ захбурҳо мекофтанд. Ба заминҳои кишт натавонанд порӯи чорво, балки порӯҳои маъдани низ мепӯшиданд, ки маҳсулнокии зироатро зиёд мекарданд.

Дар чорводорӣ ҳам баъзе навигариҳо пайдо шуданд. Фермерҳо зоти говҳоро бо роҳҳои сунъӣ беҳтар ва саршумори ин гуна чорворо афзун мегардониданд. Фермерҳо ба миқдори зиёд пашм, гӯшт, чарм, равған, панир ва маҳсулоти дигари чорводорӣ истехсол карда, ба бозорҳо мебароварданд.

Ин гуфтаҳо маънои онро надоранд, ки гӯё дар мамлакатҳои Аврупо хоҷагиҳои калони фермерӣ хоҷагиҳои хурду миёнаи деҳқониро танг карда,

2. Хоҷагии фермер

ои онҳоро ишғол намуда бошанд. **Хочагиҳои калони фермерӣ** дар баробари **хочагиҳои хурду миёнаи кишоварзӣ** вучуд доштанд. Қисми зиёди маҳсулоти кишоварзиро ханӯз ҳам хочагиҳои майда ва миёнаи деҳқонӣ истехсол мекарданд. Онҳо маҳсулоти изофаро ба бозор бароварда, талаботи худро бо пул ва молҳои дигар конё менамуданд.

Дар ҳамин давра дар аксарияти мамлакатҳои Шарқ хочагиҳои калони кишоварзӣ вучуд доштанд. Соҳибони онҳо заминҳои худро ба хоҳишмандон ба иҷора медоданд. Лекин чунин усули истифодаи замин он қадар маъмул набуд. Дар Шарқ асрҳои зиёд аз меҳнати кироя дар зироаткорӣ, боғдорӣ ва чорводорӣ истифода мебуданд. Чунин коргаронро «**чоряккор**», «**панчяккор**», «**шашяккор**» меномиданд. Андозаи музди меҳнати шахси кирояшуда чӣ қадаре, ки бо соҳиби замин маслиҳат шуда бошад, ҳамон тавр пардохта мешуд. Вале ин усули хочагидорӣ дар Шарқ ба кишоварзӣ унсурҳои сармоядориро ворид насохт. Кишоварзӣ дар Шарқ бо ин навгонӣ моҳияти натуралии худро гум накард ва аз доираи муносибатҳои истехсолоти феодалӣ берун набаромад.

Пайдоиши буржуазия. Тағйирёбии тарзи истехсолот ва гузариш аз сохти феодалӣ ба сохти сармоядорӣ буржуазияро тавлид сохт. Буржуазия дар муддати кӯтоҳ ба табақаи обрӯманди ҷомеа табдил ёфт. Дар радифи табақаҳои дигари ҷомеа буржуазия ҳам дар шаҳрҳо ва ҳам дар доираи умумимиллии як қатор давлатҳои Аврупо ташаккул ёфта, барои пешрафти ҷомеа хизмати калон кардааст. Масалан, дар ташаккулёбии миллатҳои гуногуни Аврупои асрҳои XVI-XVII мақоми муҳимро иҷро намуд. Истехсолотро мутамарказ кард, **мубодилаи молро** ба роҳ монд, **робитаҳои иқтисодиро** дар миқёси мамлакати худ васеъ ва мустаҳкам кард, дар ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа мақоми торафт баландтарро иҷро менамуд. Вале бо вучуди ин дар ин давра дар Аврупо ҳокимият дар дасти феодалҳо ва сохти **истибдоди мутлақи** дворянӣ буд. Дар он шоҳ (корол) дворяни аввали мамлакат ва роҳбари дворянҳо, химоятгари манфиатҳои ин табақа ба ҳисоб мерафт. Буржуазияи нав тавлидёфта ба ҳокимияти дворянии королҳо нафъовар буд. Королҳо аз сармоядорони буржуазӣ андоз ситонида, ҳокимияти худро то андозае мустаҳкам мекарданд. Аз ин сабаб корол нисбат ба буржуазияи ҷавон муносибати нек дошт. Буржуазия низ дар аввал нисбати корол даст ба зуроварӣ наметад.

Феодалҳои калон рақибони буржуазия буданд, чунки ҳар кадоми онҳо шакли истехсолоти бо ҳамдигар муқобилро ифода мекарданд.

Сармоян буржуазия бемайлон меафзуд. Ин ҳолат диққати ҳокимияти қоролро бештар ба худ ҷалб менамуд. Робитаҳои нави давлати мутамааркази феодалӣ бо буржуазия мустаҳкамтар мешуданд. Ин робита дар баровардани **вомбарги** давлатӣ, ҷорӣ

3. Табақаҳои аҳолии Англия

намудани низоми андози **фидлиягӣ**, сиёсати пуштибонии буржуазия, ёрӣ ба буржуазия дар масъалаи кушодани манафактураҳо, васеъкунии тиҷорат ва ғайра ифода меёфтанд. Вале дар нимаи дуюми асри XVI ва асри XVII вазъият тағйир ёфт. Буржуазияи акнун сарватмандшуда барои васеъкунии фаъолияти иқтисодӣ ва дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ширкат варзидан кӯшиш ба харҷ медихад. Ин ба манфиати табақаи феодалӣ муҳолиф буд. Бинобар ин дар байни ин ду нерӯ низоъ ба амал омад. Баъзе хусусиятҳои ин муҳолифат дар **реформатсияи Олмон** ва **Ҷанги бузурги деҳқонии оғози асри XVI** дар Олмону Англия ва баъзе давлатҳои дигар баамаломеда, ки моҳияти умумимиллӣ доштанд, ифода ёфтаанд. Яке аз чунин **харақатҳои миллию ёзодихохона** (дар нимаи дуюми асри XVI) дар Нидерландия ба амал омад, ки оқибат ба ғалабаи **инқилоби буржуазияи милли** анҷом ёфт. Натиҷаи ин ғалаба дар Аврупо ташкилҳои давлати аввалини буржуазӣ – **Ҷумҳурии Ҳоландия** мебошад. Ғалабаи инқилоби буржуазии Нидерландияи солҳои 1566-1609 нишон дод, ки буржуазия ҳамчун нерӯи пурзӯри сиёсӣ ба майдони мубориза баромадааст. Инқилобҳои буржуазии оянда низ дар ин бора шаҳодат медиханд.

Ҳамаи тағйиротҳои сиёсӣ, ки дар соҳти давлатҳои қадим ва асрҳои миёна ба амал меомаданд, вазъи ҳуқуқии ҷомеаро мувофиқи талаботи аҳолии танзим карда натавонистанд. Оё буржуазия ба ин қор қодир аст? Оё вай ме-тавонад, ки ҷомеаи ҳуқуқбунёд ташкил намояд ва ба ваҳдати сиёсии ҷомеа муваффақ шавад? Ба ин саволҳо натиҷаи фаъолияти буржуазия дар садсолаҳои оянда – асрҳои XVII-XIX ҷавоб медихад.

Савол ва супоришҳо: 1. Таваассути кадом далелҳо исбот карда метавонед, ки дар асрҳои XV-XVI дар Аврупо сохти феодалий рӯ ба таназзул ниҳодааст? 2. Дар байни сех ва манафактура чӣ фарқият вуҷуд дорад? 3. Дар бораи ярмаркаҳо ва мақоми онҳо нақл кунед. 4. Саррофон кистанд ва онҳо кадом вазифаро иҷро мекарданд? 5. Чаро дар қори банкҳо ва молия истилоҳҳо бо забони итолиёӣ бисёранд? 6. Корхонаҳои аввалини сармоядорӣ чӣ ном доштанд? 7. Дар бораи манафактураҳои марказонидашуда ва пароканда маълумот диҳед. 8. Коргарони қироя кистанд? 9. Дар асрҳои XV-XVI дар истеҳсолот кадом навигариҳои техникӣ ҷорӣ гардиданд? 10. Чархи ресмонресӣ чӣ вазифаҳоро иҷро мекард? 11. Дар кӯҳкани ва маъдангудозӣ кадом асбобҳои нав истифода мешуданд? 12. Исбот кунед, ки дар кишоварзӣ низ унсурҳои сармоядорӣ ба вуҷуд омаданд. 13. Муносибати байни қорол ва буржуазия дар ибтидо чӣ хел буд? 14. Фарқи байни феодализм ва буржуазияро муайян кунед. 15. Аз мавзӯ ӯ хулоса бароред.

§2-3. КАШФИЁТҲОИ БУЗУРГИ ҶУГРОФИЙ

Сабабҳои кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ. Давраи Эҳё ва оғози муносибатҳои сармоядорӣ ба пешрафти тиҷорати аврупоӣён тақдирнок буд. Тоҷирони аврупоӣ ба тиҷорати дохилӣ қаноат накарда, ба мамлакатҳои хориҷа рӯ оварданд. Аз давлатҳои Шарқ диққати онҳоро пеш аз ҳама Ҳиндустони афсонавӣ ҷалб намуда буд. Онҳо гумон доштанд, ки дар Ҳиндустон соҳиби тиллою нуқра ва дурру қавоқироти зиёд мегарданд. Вале ба тиҷорати Ҳиндустон ва Чин қайҳо боз арабҳо ихтиёрдорӣ мекарданд. Онҳо молҳои аз мамлакатҳои Шарқ бо нархи арзон харидашонро ба тоҷирони итолиёӣ бо нархи қарорӣ фурӯхта, даромади қалон ба даст мебароварданд.

Баъди он, ки соли 1453 туркҳо шаҳри Константинополро ишғол намуданд, тиҷорати аврупоӣён бо давлатҳои Шарқ боз ҳам мушкилтар гардид. Туркҳои Усмонӣ роҳҳои тиҷоратиро ба Шарқ зерин назорати худ гирифтанд. Аз ин рӯ, тоҷирони аврупоӣ маҷбур буданд, ки ба Туркия бори қалон диҳанд. Бо воситаи ин роҳҳо қашонидани мол ба онҳо қиёсатан қалон намеовард.

Роҳи ягона ба Ҳиндустон аз Миср ва баҳри Сурх мегузашт. Вале арабҳо ин роҳро низ ба рӯи тоҷирони аврупоӣ бастанд. Ин тоҷирон акнун мета-

4. Портуғалиҳо оламро чунин тасаввур мекарданд.

5. Маллоҳи португалӣ бо асбоб ҷои исти
киштиро муайян мекунад.

вонистанд танҳо то шаҳри Искандарияи Миср омада, хариду фурӯш кунанд. Лекин онҳо аз ин тичорат фоидаи ночиз мегирифтанд.

Аз тарафи арабҳо ва туркҳо бастании роҳҳои тичорати аврупоӣён қоролҳои давлатҳои феодалии мутараккии Аврупоро маҷбур сохт, ки роҳҳои дигари ба Ҳиндустон рафтани тоҷиронро ҷустуҷӯ намоянд.

Барои ба Ҳиндустон рафтан ба тоҷирони авру-

поӣ лозим меомад, ки Африқоро давр зада, ба уқёнуси Ҳинд бароянд ва ё ки ба самти Ғарб ҳаракат карда, ба Ҳиндустон аз Шарқи Дур дохил шаванд. Вале ин роҳҳо ҳанӯз кашф нашуда буданд.

Олимони Аврупо донишҳои асримиёнагиро дар бораи сохти замин омӯхта, ба ҳулосае омаданд, ки он монанди шакли тукма аст ва агар ба тарафи Ғарб ҳаракат кунӣ, пас аз муддате аз тарафи Шарқ боз ба ҳамон нуқтаи аввала омада мерасӣ. Акнун барои аврупоӣён вақти он расида буд, ки аз ин донишҳо истифода баранд. Пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ дар давлатҳои Аврупо бозори фурӯши мол ва сарчашмаҳои ашёи хомро тақозо мекарданд. Ин ҳолат ҷустуҷӯи роҳҳои нави ба Ҳиндустон рафту омад кардани тоҷиронро боз ҳам заруртару таъхирнопазир мегардонид.

Кӯшишҳои аввали сафар ба Ҳиндустон. Аз баҳри Миёназамин қад-қади сохилҳои Португалия ба баҳри Шимолӣ ва Балтика роҳи муҳиме мегузашт. Дар бандарҳои Португалия киштиҳои зиёде лангар мепартофтанд. Тичорати баҳрӣ ва моҳигирӣ машғулияти асосии сокинони маҳалҳои назди соҳили бандар буданд. Дар шаҳрҳои ин ҷо баҳрнавардони далеру пуртаҷриба ба камол мерасиданд.

Аз асри XV сар карда қоролҳои Португалия мунтазам қад-қади сохилҳои ғарбии Африқо ба уқёнуси Атлантика сафарҳо ташкил мекарданд. Соли 1445 онҳо «Димоғи Сабз»-ро кашф карданд. Сафари дигари онҳо соли 1471 то Гвинея расид. Португалиҳо дар он ҷо зангиҳоро фиреб дода, газворҳои пастсифату

марчонҳои шишагӣ ва оинаҷоро бо тиллою нуқра ва устухони фил иваз менамуданд. Дар баъзе ҷойҳое, ки имконият буд, аз қувваи истифода бурда, зангиҷоро зӯран гулом мегардониданд. Бинобар ин қисматҳои алоҳидаи соҳилҳои ғарбии Африқоро «Соҳили Гулом», «Соҳили Тиллоӣ» ва «Соҳили Устухони Оҷ» номгузорӣ кардаанд.

Қушишҳои нахустини ёфтани роҳи баҳрии Ҳиндустон бебарор анҷом ёфтанд.

Сафари Бартоломео Диас. Соли 1486 экспедисияи португалӣ, ки ба он Бартоломео Диас сардорӣ мекард, соҳилҳои ҷанубии Африқоро давр зада, ба уқёнуси Ҳинд ворид шуд. Вале баҳрнавардон, ки ба сабаби муддати чандин моҳ роҳи пурмашаққати дуру дарозро тай кардан беҳолу бемадор шуда буданд, аз давом додани сафар ба Ҳиндустон даст кашида, ба ватан баргаштанд.

Португалиҳо димоғаеро, ки дар ҷануби Африқо ба дохили хушкӣ даромада буд, «Димоғаи Умед» ном гузоштанд. Онҳо умед доштанд, ки дере нагузашта роҳи Ҳиндустонро кашф хоҳанд кард.

Саёҳати Васко да Гама. Қороли Португалия яке аз манфиатдорони асосии кашфи роҳи Ҳиндустон буд. Ё соли 1497 бо сардории Васко да Гама экспедисияи нав ташкил намуд. Киштиҳои ӯ баҳрнавардони ботаҷриба доштанд ва барои шинокунии дарозмуддат бо харита ва дигар таҷҳизотҳои зарурӣ мучахҳаз буданд.

Баъди ҷору ним моҳ португалиҳо Африқоро давр зада, аввалин шуда ба соҳилҳои шарқии он рафта расиданд. Бӯрони шадид муқобили ҷараён шинокунии киштиҳоро мушқил мегардонид. Баҳрнавардон аз гармии сӯзони офтоб азоб мекашиданд. Бисёрии онҳо аз касалия вафот карданд. Аз 168 нафар танҳо 55 нафар зинда монданд. Ба Васко да Гама муяссар шуд, ки роҳбалади портаҷрибаи баҳрӣ пайдо кунад. Ё киштиҳои португалиҳоро аз уқёнуси Ҳинд гузаронида, то соҳилҳои Ҳиндустон расонид.

Моҳи майи соли 1498 киштиҳои португалӣ дар шаҳри Калкуттаи Ҳиндустон лангар партофтанд. Васко да Гама ба баҳрнавардон амр кард, ки ба соҳил баромада, доруворӣ харанд. Лекин роҷаи Калкутта португалиҳои ба соҳил фаромадаро ҳабе кард. Ҷавобан ба ин Васко да Гама якчанд ҳиндуи ашрофе, ки киштиҳоро тамошо мекарданд, дастгир намуд. Он гоҳ роҷа маҳбусонро озод карда, барои халос кардани ҳиндуҳо заврақ фиристод. Вале Васко да Гама ин заврақҳоро бо гулулаборонкунӣ аз тариқи тӯпҳо «пешвоз» гирифта, аз баргардонидани асирон саркашӣ мекунад.

Ҷамин тарик, аврупоиён воридшавии худро ба Ҳиндустон бо тӯппарронӣ хабар доданд.

Баъди чанде португалиҳо киштихоро аз доруворӣ пур карда, ба ватан баргаштанд. Маблағи аз ин доруворӣ ба даст омада нисбат ба харочоти ташкили экспедитсия қариб 60 маротиба зиёдтар буд.

Мустамликаҳои аввалини португалиҳо. Португалиҳо соҳилҳои ғарбӣ ва қисми соҳилҳои шарқии Ҳиндустонро забт карданд. Қороли Португалия дар заминҳои ишғолкарда адмирал Алмейдаро ноиби қорол (1505-1508) таъин кард. Пойтахти заминҳои ишғолшудаи Ҳиндустон шаҳри Гоа, воқеъ дар қисмати шимолии Калкутта буд. Ноиби қорол дар ҳамин шаҳр қароргоҳ дошт.

Истилогарони португалӣ баъди забти қисми шарқии Ҳиндустон дар Африқои Шарқӣ ва ҳавзаи уқёнуси Ҳинд ҳам заминҳои зиёдеро ба даст дароварданд, аз он ҷумла дар халиҷи Форс, дар баромадгоҳи баҳри Сурх ба уқёнуси Ҳинд ва дар нимҷазираи Арабистон. Истилогарони португалӣ аҳолии шаҳрхоро қир карда, дар он ҷойҳо барои худ қалъаю истеҳкомҳо месохтанд. Дар Ҳиндустон нисбати истилогарон меғуфтанд: «Хушбахтона, португалиҳо чун палангу шерҳо камшуморанд, вагарна тамоми насли инсонро қир мекарданд».

Баъди ба даст даровардани ҳавзаи уқёнуси Ҳинд ва як қисми шарқии Африқо португалиҳо киштиҳои арабҳо ва ҳиндухоро гонат ва ғарқ мекарданд. Баҳринаврдони асир гирифташонро мекуштанд ва ё ба гуломӣ меғуруҳтанд. Дар уқёнуси Ҳинд ягон киштии бе иҷозати португалиҳо шино карда наметавонист. Португалиҳо аз бартарии яроқу аслиҳа ва флоти худ истифода бурда, арабҳоро аз уқёнус танг карда, роҳҳои баҳрии Ҳиндустонро ба даст дароварданд. Баъд онҳо ҷазираҳои Зонд ва Молукро низ ишғол намуданд. Сокинони ин ҷазираҳо навъҳои беҳтарини гиёҳҳои шифобахшро парвариш мекарданд. Истилогарони португалӣ аз аҳолии маҳаллӣ гиёҳҳои шифобахшро бо нархи ниҳоят арзон харидорӣ мекарданд.

Мустамликадорон аҳолии маҳаллии Ҳиндустон ва ҷойҳои ишғолкардан худро маҷбур мекарданд, ки андоз ва боҷро бо доруворӣ пардозанд. Бо ин роҳ онҳо аз мулкҳои шарқӣ даромади қалон ба даст медароварданд.

Португалиҳо ҳаракати худро ба Шарқ давом дода, то ба соҳилҳои шарқии Чин ва Ҷопон рафта расиданд. Заминҳои забткардашонро ба мустамлика табдил доданд.

Кашфиётҳои Христофор Колумб. Вақте ки туркҳо ва арабҳо пеши роҳи тиҷорати аврупоиҳо ба Ҳиндустон ва Чин гирифтанд, масъалаи ба ин мамлакатҳо аз тариқи Ғарб сафар кардан аҳамияти қалон пайдо намуд. Онҳо исбот карданд, ки бо

ин самт ҳам шино карда, ба Ҳиндустону Чин расидан мумкин аст. Ҳатто ин роҳро нисбат ба роҳҳои шарқӣ кӯтоҳтар мешумориданд. Ин тахмин ба ҳақиқат рост меомад.

Баҳрнаварди нахустини аврупоӣ, ки бо роҳи ғарбӣ ба Ҳиндустон сафар намуд, Христофор Колумб (1451-1506) буд. Ӯ дар наздикии шаҳри Генуяи Италия дар оилаи бофанда таваллуд ёфтааст. Колумб дар ҷавонияш дар якҷанд саёҳатҳои баҳрӣ иштирок карда, баъд ба тартиб додани харитаҳои ҷуғрофӣ машғул мешавад. Колумб то сафар ба Ҳиндустон таҷрибаи бои баҳрнавардӣ ва дониши хуби ҷуғрофӣ дошт.

Колумб ба Испония кӯчида, барои ба воситаи укёнуси Атлантика ба Ҳиндустон сафар намудан аз корол иҷозат меурсад. Баъди интизории зиёд, ки он 8 сол тӯл кашид, бо сардории Христофор Колумб тобистони соли 1492 се киштии наҷандон калон бо 90 нафар баҳрнавардон аз Испония ба роҳ баромаданд. Боди мурод киштиҳоро бо суръати том ба тарафи ҷанубу ғарби Атлантика ҳаракат мекуноид. Ҳафтаҳо пай ҳам мегузаштанд, лекин аз пеш хушкӣ намебаромад. Мисли пештара дар пеш укёнуси нопадноканору ношинос ба назар мерасид. Баъзе баҳрнавардон ноумед шуда, ба Колумб таклиф пешниҳод мекарданд, ки ба хона баргарданд. Сарфи назар аз ин Колумб нияти ба қафо баргаштанро надошт ва бо қатъияти ба худ ҳос киштиҳоро ба пеш ҳаракат мекуноид. Ниҳоят, баъди 70 рӯзи сафар аз дур хушкӣ намудор гардид.

Баҳрнаварде, ки дар манора навбатдор буд, он хушкӣро дида бо овози баланд «Замин!» - гуфта, дод зад.

Киштиҳои Колумб ба ҷазирачае наздик шуда, лангар партофтанд. Колумб парчами Испонияро дар соҳил барафрохта, ин ҷазираро мулки корони Португалия эълон намуд. Сайёҳон дар талоши пайдо намудани тилло буданд. Бо ҳамин мақсад Колумб аз ин ҷо ба сӯи ҷануб роҳ паймуд ва дере нагузашта ҷазираҳои хеле калони Куба ва Гаитиро кашф кард.

Сафари испаниҳо хеле мушқил сурат мегирифт. Аз се киштӣ, танҳо яктояш сихат монд. Онҳо тавассути ин киштӣ ба Испония баргаштанд.

В. Христофор Колумб

7. Киштиҳои Х. Колумб уқенуси Атлантикаро убур мекунанд

Колумб дар ҷазираҳои кашфкардааш одамонро вохӯрд, ки ранги пӯст ва қиёфашон ба хиндуён монандӣ дошт. Дар рафти ин сафар ӯ дар ҳавзаи баҳри Кариб боз ҷазираҳои бисёреро кашф намуда, як қисми соҳилҳои шарқии Америкаро низ тадқиқ намуд. Вале дар ин ҷойҳо Колумб на тилло ёфт, на сарвати дигар.

Христофор Колумб то охири ҳаёташ намедонист, ки китъаи навро кашф кардааст. Ӯ сарзамини кашфкардаашро «Ҳиндустон» ва аҳолиашро «ҳинду» номид. Ҳамин тарик, аврупоӣҳо аҳолии муқими Америкаро аз он вақт сар карда «ҳинду» меномиданд.

Сафари Америго Веспуччи. Баъд аз сафари Колумб, зодаи Флоренсия Америго Веспуччи (1452-1512) соли 1502 ба Ғарб сафар карда, соҳилҳои шимолу шарқи Америкаро ҳаматарафа тадқиқ намуда, онро «Замини Нав» номид. Соли 1507 Америго Веспуччи дар бораи саёҳатҳои баҳрии худ маҷмӯаи ҳикояҳоашро ҷоп мекунад. Ин китоб дар Аврупо хонандагони зиёд пайдо намуда, машҳур мешавад.

Аз соли 1507 сар карда ҷуғрофҳои аврупоӣ дар хари-таҳояшон китъаи нав кашфкардари «Заминҳои Америго» меномиданд. Минбаъд ҷуғрофҳо барои Америгоро чун ибораҳои «Европа», «Азия» ва «Африка» дуруст талаффуз кардан дар вожаи «Америго» ду ҳарфи охириро бо «-ка» иваз менамоянд, ки дар

8. Америго Веспуччи, ки номи худро ба қитъаи Америка тўхфа кардааст.

натича иборай «Америка» пайдо мешавад. Ҳамин тарик, қитъаи нав «Америка» ном мегирад.

Таксимоти аввалини мустамликавии ҷаҳон. Қашфиётҳои ҷуғрофӣ португалиҳою испаниҳо дар байни Испониё ва Португалия рақобати шадидро ба вуҷуд оварданд. Барои пешгирӣ намудани задухурдҳои ҳарбӣ онҳо соли 1494 дар шаҳри Тердесиляс ба қарордоде имзо гузоштанд, ки мувофиқи он аз қутби Шимолӣ ба қутби Ҷанубӣ хати дарозии 2053 километр кашида шуд, ки вай аз самти ғарбтари ҷазираҳои «Димогаи Сабз» мегузашт. Ҳамаи заминҳои дар тарафи ғарбии ин хат кашфшуда аз испаниҳо ва заминҳои шарқӣ он аз португалиҳо шуданд. Ин тақсими ҷаҳон танҳо нимкураи Ғарбиро дарбар мегирифт. Баъди солҳои зиёд рақобати испаниҳо ва португалиҳо барои нимкураи шарқии Замин ба миён омад. Бинобар ин соли 1529 дар шаҳри Сарагоса дар байни ин ду давлат қарордоди нав ба имзо мерасад. Мувофиқи он чунин хати доираи нуфуз дар нимкураи Шарқӣ низ кашида мешавад. Он аз 17^о ғарбтари ҷазираҳои Молук мегузашт. Ҳамин тавр, дар байни Испониё ва Португалия тақсими аввалини мустамликавии ҷаҳон ба амал омад.

Саёҳати давродаври олам. Саёҳати Фернандо Магеллан низ дар таърихи саёҳатҳои ҷуғрофӣ аҳамияти бузург дошт. 20 сентябри соли 1519 панҷ киштии Магеллан аз бандари Сан Лукарн Испониё ба самти ҷанубу ғарбӣ ба ҷустуҷӯи «қазираҳои доруворӣ», яъне қазираҳои Молук баромад. Саёҳати Магеллан аз соли 1519 то соли 1522 давом кард ва аввалин саёҳати давродаври олам буд. ӯ дар натиҷаи ин сафар як қатор кашфиётҳои бузург кард. Аз он ҷумла, гулугоҳи Магеллан ва Оташзаминро дар Америкаи Ҷанубӣ, қазираҳои сершуморро дар уқёнуси Бузург (уқёнуси Оромро он вақт ҳамин тавр меномиданд), қазираҳои Филиппин ва галақазираҳои Зондро кашф намуд.

Мақсади Магеллан ба уқёнуси Ҳинд ва қазираҳои он расидан буд. Магеллан хангоми саёҳат дар яке аз бархӯрдҳои мусаллаҳона бо халқҳои маҳаллии Филиппин ҳалок мегардад. Аъзоёни заидамондаи экспедитсияи ӯ дар як киштии ободмонда ба Испониё баргаштанд. Аз 265 нафар ҳаёти экспедитсия танҳо 18 нафарашон ҷон ба саломат бурданд.

Саёҳати Магеллан нишон дод, ки Замин дар ҳақиқат кулӯла аст. Дар натиҷаи ин саёҳат аврупоиён дар бораи уқёнуси Ором баъзе маълумотҳои аниқ ба даст дароварданд. Ин уқёнус то саёҳати Магеллан барои аврупоиён як баҳри ҷанубии пурасрор тасаввур мешуд.

Кашфиётҳои ҷуғрофӣ дар нимаи дуюми асри XVI ва нимаи аввали асри XVII. Баъди саёҳати давродаври олами Магеллан ҳам кашфиётҳои ҷуғрофӣ идома ёфтанд. Дар нимаи дуюми асри XVI сайёҳони испанӣ ба уқёнуси Ором чандин маротиба экспедитсияҳои нав ташкил намуданд. Онҳо мақсад доштанд, ки «Замини номаълуми ҷанубӣ», яъне Австралияро пайдо намоянд. Дар натиҷаи ин экспедитсияҳо қазираҳои Соломон, қазираҳои Маркиз (дар қисми ҷанубии Полинезия воқеъ мебошанд) ва гулугоҳи Торрес, ки Австралияро аз Зеландияи Нав ҷудо мекунад, кашф гардиданд.

Ҳоланд, ки ин вақт ба мамлақати бузургтарини ҷаҳон табдил ёфта буд, борҳо ба ҷануби уқёнуси Ором экспедитсияҳо ташкил намуд. Ҳамин тариқ, соли 1616 сайёҳи ҳоландӣ Таутан де Горн дар ҷануби Америка димоғи Горнро кашф мекунад. Барои ҳамин ин ҷо номи «Димоғи Горн»-ро гирифтааст. Дар нимаи аввали асри XVII баҳрнавардони ҳоландӣ соҳилҳои Австралияро ҳам кашф мекунанд. Аз ҳамин сабаб Австралия ҳамонвақтаро «Ҳоландияи Нав» меномиданд.

Дар тадқиқи соҳилҳои Австралия ва муайян кардани он ҳамчун яке аз қитъаҳои олам, саёҳати Абел Тасмани ҳоландӣ дорон

аҳамияти калон буд. Номи ин сайёҳ ба яке аз ҷазираҳои кашфкардаи ӯ - Тасмания гузошта шудааст. Сайёҳони англис ба Австралия хеле дер - танҳо дар нимаи дуюми асри XVIII қадам гузоштаанд. Ба ин экспедитсияи англисҳо капитан Кук роҳбарӣ кардааст.

Дар асрҳои XVI-XVII дар нимкураи Шимолӣ низ кашфиётҳои ҷуғрофӣ доир гардидаанд. Баҳрнавардони англис Мартин Фробишер ва Ҷон Дэвис солҳои 70-ум ва 80-уми асри XVI дар ҷустуҷӯи роҳи шимолу ғарб ба Чин якҷанд маротиба ба соҳилҳои Америкаи Шимолӣ экспедитсия ташкил намуданд. Ин экспедитсияҳо имконият доданд, ки дар байни Гренландияю қитъаи Америка галаҷазираҳои воқеъ дар уқёнуси Яхбастаи Шимолӣ (шимолтар аз Америка) кашф карда шаванд. Дар асри XVII тадқиқот дар самти нимкураи Шимолӣ идома ёфт. Баҳрнаварди дигари англис Генри Гудзон Америкаи Шимолиро тадқиқ кард. Дар ин ҷо дарё ва халиҷе бо номи ӯ - Гудзон номгузорӣ шудааст.

Дар қисмати шимолу шарқии нимкураи Шимолӣ баҳрнавардони ҳоландӣ низ кашфиётҳои калон карданд. Вилгелм Баренс баҳри Баренсро (номи ӯро гирифтааст) тадқиқ менамояд. Солҳои 1594-1597 Баренс се зимистонро дар соҳилҳои ғарбии Замини Нав мегузаронад. Ӯ ба ин ҷо бо мақсади ёфтани роҳи шимолӣ ба Чин ва Ҳиндустон сафар карда буд. Ҳангоми зимистонгузаронии охирин ӯ дар ин ҷазира ҳалок мешавад.

Хуллас, дар асрҳои XV-XVII аз Аврупо даҳҳо экспедитсияҳо ба ҳар тарафи кураи Замин баромада, қитъаю ҷазираҳо, баҳру уқёнусҳо, гулугоҳу халиҷҳо ва ғайраро кашф намуданд.

Савол ва супоришҳо: 1. Чаро кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ зарур шуданд? 2. Арабҳо ва туркҳо ба кашфиётҳои ҷуғрофии аврупоиён чӣ муносибатдоранд? 3. Кадом қитъа ба кашфиётҳои ҷуғрофӣ эҳтиёҷ пайдо намуд? 4. Дар бораи роҳи Ҳиндустонро аз тариқи Африқо давр зада гузаштани баҳрнавардони Португалия нақл кунед. 5. Чаро баҳрнавардони португалӣ яке аз кашфиётҳои худро «Димоғи Умёд» номиданд? 6. Дар бораи экспедитсияи Бартоломео Диас чиро медонед? 7. Экспедитсияи Васко да Гама чӣ тавр ба Ҳиндустон рафта расид ва он чӣ тавр анҷом ёфт? 8. Мустамлика чист? 9. Португалиҳо аввал кучоро ба мустамликаҳои худ таъдил доданд? 10. Дар бораи экспедитсияи Христофор Колумб нақл кунед. 11. Колумб кучоро кашф кардааст? 12. Америко Веспуччи кист? Номи ӯ ба қитъаи Америка чӣ робита дорад? 13. Кадом солҳо дар байни Португалия ва Испониё тақсимои аввалини мустамликавии ҷаҳон ба амал омадааст? 14. Дар бораи кашфиётҳои ҷуғрофии нимаи дуюми асри XVI ва нимаи аввали асри XVII нақл кунед. 15. Ба фикри Шумо кадоме аз кашфиётҳои ҷуғрофии асрҳои XVII-XVIII ҷолиби диққат аст? 16. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§4. ОҚИБАТҲОИ КАШФИЁТҲОИ БУЗУРГИ ҶУГРОФӢ

Баъди кашфиётҳои ҷуғрофӣ. Мақсади асосии ташкили экспедитсияҳо ба мустамлика табдил додани сарзаминҳои кашфкардашуда барои ҳукуматҳои худ буд. Баҳрнавардони португалӣ, испанӣ, ҳоландӣ ва англисӣ заминҳои бисёреро кашф карда, барои ташкили экспедитсияҳои ҳарбӣ роҳҳои муносибро муайян намуданд.

Ба забти мустамлика аввал португалиҳо оғоз намуданд. Пас аз онҳо ба ин қор испониҳо, ҳоландиҳо ва дертар англисҳо шурӯъ карданд. Ба заминҳои кашфкарда ҳазорон нафар португалиҳою испаниҳо барои даромади бедарди миён мешитобиданд. Баъди аз нимчазираҳои Пиреней пеш кардани арабҳо ритсарҳо, ки ҷангро машғулияти пуршарафи худ меҳисобиданд, бекор монданд. Чӣ тавре ки мегӯянд: «Шамшерҳои онҳо дар гилофҳояшон занг зада, қисаҳояшон ҳолӣ шуда буданд». Дворянҳои кашшокшуда аз ҳисоби истило ва ғорати мамлакатҳои дигар бойшавиро орзу мекарданд. Бинобар ин аксарияти ҷанговароне, ки дар экспедитсияҳои истилогарона иштирок мекарданд, аз ҷумлаи ин дворянҳо буданд.

9. Гусли таъмиди насронигардони аҳолии маҳаллӣ

Феодалон дар омода сохтани экспедитсияҳои савдогарон ва соҳибони киштиҳо ширкат варзида, аз ҳисоби савдою горасти мамлакатҳои истилошуда сарватманд мегардиданд. Ба китъаи Америка намояндагони калисо низ сафарбар шуда, барои ба дини насронӣ гардонидани аҳолии маҳаллӣ машғул мешуданд. Калисо ҳам як қисми молу сарвати аз мустамликаҳо горагшударо аз худ мекард.

Забти Мексика. Дар китъаи Америка сарзаминҳои дорони маданияти қадима Мексика ва Перу ба ҳисоб мерафтанд. Ҳукуматдорони испанӣ баъди кашфиётиҳои бузурги ҷуғрофӣ барои забти ватани астеко, майяҳо ва инкҳо экспедитсияҳои ҷарбӣ ташкил карданд. Иштирокчиёни экспедитсияҳои нав дар навбати аввал тилло мекофтанд.

Соли 1519 дастан 400- нафара бо сардории дворянини испанӣ Кортес ба Мексика ворид шуд. Дар бораи ин шахс ба таври шӯҳӣ мегуфтанд, ки «пулаш кам, вале қарзаш бисёр аст».

Дар байни қабилаҳои сокини Мексика ягонагӣ вучуд надошт, қабилаҳое, ки ватанашонро астеко забт карда буданд, дар ишғол кардани Мексика ба Кортес ёрӣ расониданд. Кортес ҷанговарони қабилаҳои Ҳиндура ба дасташ ҳамроҳ карда, ба шаҳри Мехико ҳамла овард. Астеко аз тарси савораҳои испанӣ ва гулдурӯси тӯпҳо рӯ ба гурез ниҳоданд (ҳаргиз чунин силоҳро надида буданд). Баъди шикасти аввалин шоҳи астеко аз муқо-

10. Эрнан Кортес, ки Мексикаро забт кардааст

билият бо испаниҳо даст кашид ва Кортес бо дастааш вориди Мехико гардид.

Ҳокими астеко шахси соддалавҳе буд. Истилогарони испанӣ ӯро бо хиллаю найранг асир гирифта, Мексикаро аз номи ӯ идора мекарданд. Испаниҳо мардуми маҳаллиро маҷбур мекарданд, ки қороли Испониёро эътироф кунанд ва андозро бо тилло супоранд. Онҳо дар қасри шоҳи астеко хазинаи махфиеро ёфтанд, ки дар он ҷо асбобу анҷоми тиллоӣ ва ҷавохироти зиёд нигоҳ дошта мешуд. Истилогарон сарватҳои дар давоми садсолаҳо гун кардаи хиндуёно ба тороҷ бурданд. Қисми зиёди он ба қороли Испониё ва боқимондааш ба Кортес расид.

Астеко аз бераҳмию ҷашмгуруснагии истилогарон ба дод омада, борҳо даст ба шӯриш заданд. Боре Кортес дар задухӯрди шабона шикаст хӯрда, аз муҳосира бо душвории зиёд халос мешавад. Баъд дастаашро аз ҳисоби испаниҳои аз Куба омада ва ҷанговарони хинду пурра карда, Мехикоро ихота мекунад. Бо фармони Кортес ба шаҳр додани оби нӯшокӣ қатъ мегардад. Дар натиҷа аз ташнагию гуруснагӣ қариб ҳаман аҳолии Мехико талаф шуд. Испаниҳо ба Мехикои беодам ворид гардиданд.

Истилои Перу. Сарвари дастан истилогарони испанӣ Писарро ном дошта, шахси камсавод, бераҳм ва боғайрат буд. Солҳои 1532-1535 ӯ бо дастаи 200-нафара ба Перу хучум кард. Писарро шоҳи инкҳо асир гирифта, барои озод кардани ӯ аз хиндуён тиллои зиёд талаб кард. Мувофиқи талаби Писарро хиндуҳо бояд хонаи калонеро пур аз тилло мекарданд. Лекин испаниҳо бо фиреб аз хиндуҳо мувофиқи талаби худ тилло ситонида, ваъдахилофӣ карда, шоҳи хиндуёно ба қатл расониданд. Истилогарони испанӣ

11. Франсиско Писарро

ибодатхонаҳои қадим ва пойтахти инкҳо қорат карданд. Асбобу анҷоми тиллою нукрагини ғанимат-гирифта, ки аҳамияти калони маданияту таърихӣ доштанд байни худ тақсим карда, баъд онҳо меғудохтанд. Ҳамин тавр, испаниҳо маданияти қадимаю бои халқҳои Америкаро нест мекарданд. Танҳо қисми Америкаи Ҷанубӣ - Бразилия дар дасти португалиҳо монд. Онҳо хангоми ба воситаи соҳилҳои ғарбии Африқа ба ҷануби Ҳиндустон шино кардан, тасодуфан ба ин ҷо омада, Бразилияро ишғол карданд.

Истилогарони испанӣ дар мустамликаҳои худ заминҳои хиндуёро бо зӯри кашада гирифта, баъди худ тақсим мекарданд. Аҳолии маҳаллӣ - хиндуёро гулом ва ё тобӯе мекарданд. Хиндуён дар зери зарбаи тозиёнаи нозирони мустамликадор заминҳои испаниҳоро кишукор карда, чорвошонро мечарониданд.

Меҳнати хиндуён, махсусан, дар конҳои тиллою нуқра ниҳоят тоқатфарсо буд. Наздикони онҳое, ки маҷбуран ба қор ба ин конҳо фиристонида мешуданд, пешакӣ мотам мегирифтанд. Зеро медонистанд, ки ин одамон ба хона зиндаю саломат барнамегарданд.

Баъзан хиндуён ба истилогарони испанӣ бо усулҳои гуногун муқобилият нишон медоданд. Онҳо ба фоидаи испаниҳо меҳнат кардан нахоста худкушӣ мекарданд ва ё ба бешаҳои дурдасту касногузар гурехта, пинҳон мешуданд. Истилогарон хиндуҳои гурезаро чун хайвони ваҳшӣ шикор мекарданд. Онҳоро бо ёрии сағҳои шикорӣ дастгир намуда, ба қатл мерасониданд.

Роҳибони испанӣ хиндуёро маҷбур мекарданд, ки аз дину оин ва урфу одатҳои аҷдодии хеш даст кашанд. Онҳоро, ки аз қабули дини насронӣ рӯй метофтанд, дар назди зану фарзандон ба қатл мерасониданд. Калисо дар қори гулом гардонидани аҳолии таҳҷоии мустамликаҳо ба истилогарон ёрӣ мерасонид. Дар натиҷаи чунин истисмор ва истифодаи усулҳои гуногуни қатл шумораи хиндуёни Америка торафт кам мегардид.

12. Зангиҳои гуломи аз Африқо овардашуда

Авҷирини гуломфурӯшӣ. Дар натиҷаи куштори зиёди мардуми маҳаллӣ қувваи қорӣ кам шуд. Зарурати ташкили бозорҳои гуломфурӯшӣ ба миён омад. Тоҷироне пайдо шуданд, ки аз Африқо ба Америка гуломони зангӣ оварда мефурӯхтанд. Ба ин қор аввал португалиҳо, баъд испаниҳою ҳоландиҳо ва англисҳо даст заданд. Гуломфурӯшон аз Африқо «молҳои зиндаро» меҳариданд, ё ки шабонгоҳ деҳаҳои зангиёро муҳосира қарда, гирдогирди онро оташ мезаданд, баъд сокинони онро дастгир намуда, ба пояшон завлона зада, ба киштиҳо бор мекарданд. Гуломфурӯшон аз ин қор даромали калон мегирифтанд. Ҳар сол дар бозорҳои гуломфурӯшии Америка садҳо ҳазор гуломони зангӣ хариду фурӯш қарда мешуданд.

Аҳамияти кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ боиси таракқиёти тиҷорат гардид. Дар байни мамлакатҳои ҳамаи қитъаҳо робитаҳои тиҷоратӣ ташаккул ёфтанд ва бо ҳамин тиҷорати ҷаҳонӣ ба вуҷуд омад. Аврупоиён ба мустамликаҳо кӯчида, бо худ яроқу аслиҳа, газворҳои гуногун, зарфҳо ва сару либос меоварданд. Тоҷирон аз Америка ба Аврупо маҳсулоти гуногун, ба монанди какао ва тамоқу оварда, аз Осиё ҷою қаҳва харида мебурданд.

Кашфиётҳои ҷуғрофӣ роҳҳои тиҷоратро дигар карданд. Акнун онҳо аз баҳри Миёназамин ба уқёнусҳо гузаштанд. Венетсия ва Генуя, ки марказҳои бузурғтарини тиҷоратӣ, касбу ҳунар ва маданияти аврупоиён буданд, аз роҳҳои нави тиҷоратӣ дар қанор монданд. Акнун тиҷорат бо мустамликаҳо ба воситаи бандарҳои Нидерландия, Португалия, Ҳоландия ва Англия ба роҳ монда шуданд. Шаҳри қалонтарини Нидерландия - Антверпен ба маркази бузурғтарини тиҷорати ҷаҳон табдил ёфт. Шаҳри Лиссабон низ яке аз марказҳои қалонтарини тиҷорат ба ҳисоб мерафт. Дар бандарҳои Нидерландия ҳар рӯз аз 200 то 250 кишти бор фурувардаю бор мегирифтанд. Антверпен ва Лиссабон барои Аврупо дарвозаҳои буданд, ки тавассути онҳо қорҳои киштиҳои пурбори молҳои хориҷӣ ворид мегардиданд, ё ки ба тамоми ғушаю қанори ҷаҳон маҳсулот мерафт. Ин киштиҳо аз мустамликаҳо ба Аврупо тиллою нуқра, гиёҳҳои шифобахш ва молҳои дигари қиматбаҳо мекашониданд. Қисми зиёди он сарватҳо ба хазинаи қорҳою ва феодалҳои испанию португалӣ ва ҳоландию англисӣ ворид мешуданд.

Испониё ва Португалия дар оғози давраи нав мамлакатҳои ақибмонда ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо ҳанӯз саноати манафактурии ҳудро надоштанд. Бинобар ин қору феодалҳои ин давлатҳо тиллою нуқра ва ҷавохиротро барои аз мамлакатҳои дигар

харидани молҳои зарурӣ сарф мекарданд. Сарватҳои, ки аз давлатҳои дигар, махсусан аз мустамликаҳои ғорат мешуданд, ба қиссан тоҷирон, бонкдорон ва соҳибони манафактураҳои давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ нисбатан тараққикардан Аврупо ворид мегардиданд.

Кашфиётиҳои ҷуғрофӣ ба пайдоиши мустамликаҳои ва ҳаҷми зиёди истеҳсоли мол сабаб шуданд. Ин навлониҳо ба ташаккули саноат ва сармоядорӣ кӯмак расониданд. Гарчанде сохти сармоядорӣ нисбат ба сохти феодалӣ пешқадамтар буд, лекин он ба ҷангҳои истилогаронаи зидди халқҳои Америка, Осиё ва Африко роҳ кушод. Ҷангҳои истилогарона, дар навлони худ, мустамликадорӣ ва зулми мустамликавириро ба вуҷуд оварданд.

Савол ва супоришҳо: 1. Мақсади асосии кашфиётиҳои бузурги ҷуғрофӣ аз ҷӣ иборат буд? 2. Аврупоиён ба заминҳои кашфшуда барои ҷӣ рафтанд? 3. Кортес Мексикаро ҷӣ тавр забт кард? 4. Испаниҳо дар Мексика бо кадом роҳҳо соҳиби тилло ва нуқра шуданд? 5. Писарони испанӣ ватани инҳо - Перуро ҷӣ тавр забт кард? 6. Дар бораи ғуломғурушӣ дар Америка маълумот диҳед. 7. Дар бораи кирдори ношоями истилогарони испанӣ дар Перу далелҳо биёред. 8. Ғуломғурушон ғуломонро ҷӣ тавр ба даст мебароварданд? 9. Кашфиётиҳои бузурги ҷуғрофӣ ҷӣ натиҷаҳои ба бор оварданд? 10. Дар бораи аҳамияти кашфиётиҳои бузурги ҷуғрофӣ фикри худро баён намоед. 11. аз мавзӯ хулоса бароред.

§5-6. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ НИДЕРЛАНДИЯ

Сохти иқтисодии Нидерландия. Дар асрҳои миёна Нидерландия ғуфта «Заминҳои Поён» - музоғотҳои поёноби дарёҳои Рейн, Хаас ва Шелдаи соҳилҳои баҳри Шимолро меномиданд. Як вақтҳои ин заминҳои «Лотарингияи Поён» ном доштааст.

Дар Нидерландия пешрағти саноат барвақт оғоз ёфтааст. Моҳути Фриз қайҳои боз шӯҳрат пайдо карда буд. Саноати моҳутбарории Фландрия бошад, дар Аврупо яке аз пешқадамтаринҳои ба шумор мерағт. Дар ин масъала дар асрҳои XIII-XIV бо Фландрия танҳои Флоренсия рақобат карда метавонист. Мардуми шаҳрҳои Англия, Фаронса ва Олмон бо моҳути хушсифати шаҳрҳои Брюгге, Ипр ва Геяти Нидерландия ҳасад мебарданд. Чунки сеҳҳои ва манафактураи онҳои ханӯз қобилияти истеҳсоли чунин моҳутро надоштанд. Дар асрҳои XV-XVI дар резиниғоҳи дарёи Шелдаи Фландрия шаҳри нави саноатию тиҷоратӣ - Антверпен қомат рост кард. Баъди кашфиётиҳои бузурги ҷуғрофӣ ин шаҳр ба бандари умумиҷаҳонӣ табдил ёфт. Антверпен дар баробари тиҷорат маркази бузурги саноат низ буд. Брюссел ва Брабант шаҳрҳои қалони саноатӣ ба ҳисоб мерағтанд. Фландрия

ва Брабант аз нигоҳи иқтисодӣ музофотҳои муҳимтарини Нидерландияи Чанубӣ буданд.

Музофотҳои Намор, Лен ва Люксембурги Нидерландияи Чанубӣ захираҳои бузурги маъдани оҳан доштанд. Аз ин рӯ, дар ин ҷо саноати металлургӣ тараққӣ карда буд. Музофотҳои чанубу ғарбии Нидерландия – Геннегау ва Артуа ва музофотҳои шимолу шарқии Нидерландия – Гелдерн ва Овериссел асосан ба кишоварзӣ машғул буданд. Дар шимолӣ Нидерландия Зеландия, Ҳоландия ва Утрехт музофотҳои нисбатан тараққикарда ба ҳисоб мерафтанд. Дар ин ҷо дар қатори саноати моҳубарорӣ газвору атласбофӣ ҳам тараққӣ карда буд. Ҳоландия асосан музофоти тиҷоратӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, ин ҷо ба маркази киштисозӣ, киштигардӣ ва моҳигирӣ табдил ёфта буд. Шаҳри Амстердами Ҳоландия дар асри XVI бо суръат тараққӣ карда, ба Антверпен рақобат мекард.

Дар асрҳои XVI-XVII сохти иқтисодии Нидерландия феодалий буд. Унсурҳои сармоядорӣ нав пайдо шуда, бо суръат пеш мерафтанд. Баробари пайдоиши унсурҳои сармоядорӣ табақаҳои нав – буржуазия ва коргарони кироӣ ба вуҷуд омада, ташаккул меёфтанд.

Сохти сиёсии Нидерландия. Нидерландия аз дахҳо давлатҳои хурди феодалий ташкил ёфта буд, ки онҳоро герсогӣ, графӣ, епископӣ ва ғайра меномиданд. Як қисми онҳо ба ҳайати Фаронса ва қисми дигарашон ба ҳайати империяи Олмон дохил буданд. Аз байни ин давлатҳо герсогии Бургундия рӯ ба тараққӣ мениҳад ва дар асрҳои XIV-XV заминҳои зиёди Нидерландияро ба тасарруфи худ мебарорад. Вақте ки герсогии Бургундия тобеи қароли Фаронса – Людовики XI мешавад, мулкҳои Нидерландия ба ихтиёри шавҳари Марии Бургундӣ (духтари Карли Шучоъ) Максимилиан Габсбург мегузаранд. Дар оғози асри XVI дар натиҷаи бастанӣ ақди никоҳи писари Максимилиан – Филиппи I бо Хуана, ки духтари Фердинанди Арагонӣ ва Изабеллаи Кастилий буд, Нидерландия мутеъи Испониё мешавад.

Сохти сиёсии Нидерландия дар давраи ҳукмронии Карли V – писари Филиппи I ва Хуана як навъ давраи гузаришро аз сармегузаронд. Ҳокимияти олий дар дасти сулолаи Габсбургҳо буд. Ҳамаи 17 музофоти Нидерландия **иолоти музофотӣ**, **доғгоҳҳои** маҳсуси худ барои табақаҳои маҳаллӣ ва баъзе озодиҳои дигар доштанд.

Дар замони ҳукмронии герсогҳои бургундӣ, аз соли 1464 саркарда дар Нидерландия Иолоти Кулл (Штатҳои Генералӣ) чамъ меомаданд, ки онҳо аз намоёндагони музофотҳо иборат буданд. Дар замони герсогҳои бургундӣ ва габсбургҳо ҳаҷми андозро

Иолоти Кулл муайян менамуд. Иолоти Кулли Фаронса бошад, дар назди корол мавқеи худро пурра аз даст дода буд. Дар асри XVI Иолоти Кулли Нидерландия низ даъват карда мешуд, вале он ба хошиши корол вобаста буд. Карли V имтиёзҳои баъзе музофоту шахрхоро маҳдуд кард. Соли 1539 дар натиҷаи бо фиребу найранг рӯенидани андоз дар шаҳри Гент шӯриш ба амал омад. Ҷавобан ба ин Карли V мардуми ин шаҳро аз ҳамаи имтиёзҳо маҳрум намуда, ба онҳо ҷаримаи калон андохт.

Карли V дар баробари бедодгарӣ барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ баъзе ҷораҳои судманд ҳам меандешид. Ин ҷорабиниҳо ба марказонидани ҳокимият марбут буданд. Ӯ инчунин сарҳадҳои Нидерландияро васеъ кард. Барои тамоми мамлакат як ҳукумат ва ду шӯрои марказӣ - додгоҳӣ ва молиявӣ ташкил кард. Габбсбургҳо мамлакатро бераҳмона горат мекарданд. Нидерландия беш аз пеш ба Испониё тобеъ мешуд. Габбсбургҳо аз халқи Нидерландия андози ниҳоят вазнин ситонида, ба ҷангҳои харҷ мекарданд, ки барои Нидерландия ягон аҳамияте надоштанд.

Габбсбургҳо қалисои католикии Нидерландия ҷонибдорӣ мекард. Аҳолии Нидерландия бештар пайрави **мазҳаби протестантӣ** буд. Дар байни дворянҳо пайравони **мазҳаби лютерани** ҳам буданд. Қисми зиёди шаҳриёни камбағал ба **мазҳаби анабаптистӣ** эътиқод доштанд.

Карли V дар Нидерландия ҳаракати протестантиро бераҳмона паҳш мекард. Ӯ ба **инквизиторон** - **епископҳои католики** ҳуқуқ дод, ки бар зидди «**мулҳидон**» мубориза баранд ва ба муқобили онҳо якчанд амр ҳам баровард. Амри соли 1550 баровардаи ӯ, махсусан, ваҳшиёна буд. Аз рӯи он амр мардонро бо шамшер қатл карда, занҳоро зинда гӯронид, молу мулки онҳоро мусодира менамуданд. Нисбати онҳое, ки ба «мулҳидон» дасти ёрӣ дароз мекарданд ва ё хайрхоҳ буданд, низ чунин ҷазоро раво медиданд.

Соҳти сиёсии Нидерландия ба ваҳдати миллии ин мамлакат мусоидат намекард. Он барои ба вучуд омадани оппозитсияи пурзӯр шароит муҳайё менамуд.

Оғози инқилоб. Баъди вафоти Карли V дар Нидерландия Филиппи II ба сари қудрат омад. Ин вақт муҳолифат дар байни буржуазия ва мутлақият боз ҳам пурзӯртар шуд.

13. Филиппи II

14. Вилгелми Оранӣ

Лашкари Испониё дар музофотҳои чанубии Нидерландия ҷойгир шуда, таъминоти он ба души халқи маҳаллӣ буд. Ин бедодгарӣҳо норозигии мардуми Нидерландияро ба вучуд меовард. Ба муқобили ҳукумати Филиппи II аввалин шуда аъзоёни Шӯрои давлатӣ, ашрофони калонтарини нидерландӣ - Вилгелми Оранӣ, граф Эгмонт ва Гоорн баромад карданд. Вилгелми Оранӣ ва ҳамсафони ӯ ба муқобили дар Нидерландия зиёд кардани епископҳо ва

ҳокимияти инквизиторӣ баромада, аз вазифа сабуқдӯш кардани золимон, бекор кардани амрҳои зидди «мулҳидон» ва даъвати Иолоти Кулдро талаб карданд.

Баромади инқилобии ашрофон ҳаракати доираҳои васеи дворянхоро бар зидди мутлақият ба вучуд овард. Соли 1566 бо ҷидду ҷаҳди Вилгелми Оранӣ созмони «муросои дворянҳо» ташкил меёбад. Ба ин созмон қариб 2 ҳазор дворянҳо шомил шуданд, ки онҳо намояндагони маърабаҳои калвинӣ ва католикӣ буданд.

5 апрели соли 1566 вакилони дворянҳои муттаҳида ба малика Маргаритаи Пармӣ илтимоснома пешниҳод намуданд, ки дар он ба аълоҳазрат - корони Испониё садоқат доштани онҳо ифода ёфта буд. Дар баробари ин дар санад гуфта мешуд, ки инквизитсия бекор ва Иолоти Кулл бетаъхир даъват карда шавад. Маргаритаи Пармӣ аз ташрифи вакилони сершумори дворянҳо ба ҳарос афтод. Аҳли дарбори ӯ, ки асосан испанию англис буданд, ба вакилони дворянҳо, ки нидерландӣ буданд, бо ҳисси нафрат нигоҳ мекарданд. Яке аз дарбориён онҳоро таҳқиромез «гёзҳо», яъне «кашшоқҳо» (бо забони фаронсавӣ) номид. Дворянҳо баъд истилоҳи «гёзҳо»-ро барои номи хизби худ истифода бурданд.

Маргаритаи Пармӣ ваъда дод, ки хоҳиши онҳоро ба тавачҷӯҳи корол мерасонад. ӯ баъди якчанд рӯз қонун дар бораи сабуқтар кардани амри соли 1550-ро эълон намуд. Вале бо талаби қатъии Филиппи II ӯ ин амри худро бо тезӣ бекор кард. Аъзоёни Шӯрои дворянҳо аз гуфтушунид бо Маргаритаи Пармӣ норозӣ буданд, чунки он натиҷаи дилхоҳ надод.

Ҳаракати зидди мутлақият ҳамонро меафзуд. Буржуазияи калвинӣ ҳам созмонеро бо номи «Муросои тоҷирон» ташкил кард. Ҳаракати калвинчиён чунон суръат гирифт, ки минбаъд таъкиб

15. Хароб гардонидани ибодатгоҳи католиқӣ

кардани онҳо ниҳоят мушкил гардид. Дар мамлакат инқилоб оғоз ёфт. Ба ҳаракати зидди мутлақияти испанӣ ва иттифоқчиёни вай калисои католиқӣ ва оммаҳои васеяи аҳолии Нидерландия ҳамроҳ шуданд.

Ҳаракати зидди сурат (икона)-парастии католиқҳо. Чамъомадҳои (ибодаткунӣ) калвинчиён дар шароити болоравии инқилоби буржуазӣ ба гирдиҳамоиҳои сиёсӣ табдил меёфтанд. Дар чунин чамъомадҳо табақаҳои гуногуни аҳоли — буржуазия, дворянҳо, устоҳою шогирдони онҳо, коргарони манафактураҳо ва мардуми камбағал иштирок мекарданд. Нотикони калвинӣ «суратпарастӣ»-и католиқҳо ба зери танқиди саҳт гирифта, онди истиқлолияти Нидерландия шиорҳо ба миён мегузоштанд. Калвинчиён пешгӯӣ мекарданд, ки дере нагузашта давраи табаддулот фаро мерасад ва дар натиҷаи он калисои католиқӣ нест карда шуда, ҷои онро шохии «баргузидагон» ва «муқаддасон» ишғол мекунанд. Моҳи августи соли 1566 дар Фландрияи Ҷанубӣ, Брабант, Ҳоландия, Зеландия ва Фрисландия ҳам шиорҳо паҳн мегарданд. Калисоҳои католиқӣ дар ҳама ҷо аз тарафи иштирокчиёни инқилоб ба ҳок яқсон карда мешуданд. Калисои католиқӣ, махсусан дар Антверпен зарари қалон дид.

Аз тарафи ҳаракати умумихалқӣ мустамликадорон муваққатан баъзе гузаштҳо карданд. Аз он ҷумла, инквизитсия ва додгоҳҳои гуногуни фавқулодда расман ғайолияти худро катъ карданд. Ба ғайолияти калисои калвинӣ иҷозат дода шуд. Вале

16. Герсог Алба

бар зидди несткунандагони «сурат-хо» (иконахо) дастаҳои қиркунанда равон қарда мешуданд.

Филиппи II мехост, ки аз ҳаракати зиддикатоликӣ истифода бурда, тамоми Нидерландияро ишгол намояд. Ӯ иҷрои ин нақшаи худро ба ўҳдаи герсог Алба вогузошт. Алба бо лашкари 10-ҳазорнафараи хуб таълимгирифта ба қаламрави Нидерландия дохил мешавад.

Куштори Алба ва баромади Гёзхо. Дар Нидерландия Алба Маргаритаи Пармиро иваз қарда, дар мамлакат режими саҳт ҷорӣ намуд.

Ҳабскунии оммавии муҳолифони ҳукмронии Испониё ва қатлу мусодираи молу мулки онҳо оғоз ёфт. Тобистони соли 1568 Алба Эгмонт ва Георгро қатл қард. Яке аз пешвоёни буржуазияи калвинӣ бургомистри Антверпен Ван-Стрален тавассути эшафот (дастгоҳи қатлкунӣ) қатл қарда шуд. **Трибунали фавқулодда**, ки номи расмиаш «Шӯрои пажухиши ошӯбҳо» буд ва ба он худи Алба сардорӣ мекард, барои гунаҳгорон танҳо як ҷазо - қатлро раво медид. Бо ҳукми трибунали фавқулодда зиёда аз 8 ҳазор нидерландиҳо қатл қарда шуданд. Алба бо ин кирдори худ мехост, ки натавонад муқовимати инқилобӣ, балки ҳар гуна оппозицияро низ нест кунад. Вай ният дошт, ки Нидерландияро ба гуломи халқабаргӯши Испониё табдил диҳад, то ки он на ба қарорҳои Иолоти Кулл, балки мувофиқи иродаи қароли Испониё андоз пардозад.

Ин вазъияти тоқатинопазир Вилгелми Ораниро водор намуд, ки ба мулкҳои олмонии худ равад. Теъдоди зиёди дворянҳо, буржуазия, қосибон, қорғарон ва деҳқонон ба мамлакатҳои ҳамсоя

17. «Шӯрои хунин» ҳукми қатл мебарорад

- Англия, Фаронса ва Олмон фирор карданд. Чунин ҳолат якчанд сол давом кард. Як қисми иштирокчиёни ҳаракати инқилобӣ мамлакатро тарк карда, ба роҳзанони баҳрӣ табдил ёфта, ба киштиҳои испанӣ ҳамла мекарданд. Қисми дигарашон дар ҷангалҳо пинҳон шуда, ба гарнизонҳои начандон қалони испанӣ ҳучум карда, ба онҳо зарари қалон меоварданд. Вилгелми Оранӣ аз Олмон бар зидди Алба лашкар кашид. Лекин ба натиҷае комёб шуда натавонист. Тобистони соли 1572 дар шимоли мамлакат шӯриши қалон ба амал омад, ки ба он гёзҳо роҳбарӣ мекарданд. Ин воқеа ба оғози муборизаи инқилоби умуминидерландӣ ибтидо гузошт. Ҳарчанд Алба дар мубориза бар зидди халқи шӯришбардошта муваффақият дошт, вале мавҷи инқилоби нидерландӣ-хоро нест карда натавонист. Бинобар ин ба Испониё бозпас хонда шуд.

Оғози шикасти Испониё. Ба ҷои Алба генерал Рекезенс таъин гардид. Вале ба ӯ низ муяссар нашуд, ки инқилоби буржуазии Нидерландияро паҳш кунад, то ки вазъи сиёсии ин мустамликани Испониёро ба эътидол оварад. Гузаштқуниҳои зиёд низ акнун натиҷаи дилхоҳ намедоданд. Ҳокимияти Рекезенс дуру дароз давом накард. Ӯ баҳори соли 1576 вафот кард. Аскарони испанӣ баъди ин ба бадахлоқӣ дода шуда, ба гонатгарию куштори бемислу монанд даст заданд. Ҷавобан ба ин, дар маркази Нидерландия - шаҳри Брюссел шӯриши қалон ба амал омад. Пулисҳои маҳаллӣ аъзоёни Шӯрои давлатиро ҳабс кард. Иолоти Кулл, ки дар ин шаҳр ҳам омада буд, ҳокимиятро ба даст гирифт.

Интизоми кушунҳои Испониё дар Нидерландия боз ҳам бадтар шуд. Испаниҳо маркази иқтисодии Нидерландия - шаҳри Антверпенро пурра гонат намуда, оташ заданд. Ин воқеа музофотҳои ҷанубиро водор намуд, ки ба Нидерландияи Шимолӣ дастӣ мадад дароз кунанд. 8 ноябри соли 1576 намояндагони музофотҳо дар шаҳри Гент созишнома қабул карданд. Мувофиқи ин созишнома нерӯҳои Ҷануб ва Шимол муттаҳид шуданд.

Ҳокими нави (испани) Нидерландия Дон Хуан -бародари Филиппи II дар ин музофот худро бегона ҳис мекард. Иолоти Кулл бо шарте ӯро эътироф карданд, ки қарордоди Гентро риоя намояд. Дон Хуан авомфиребона ин қарордодро эътироф кард. Баъди ба Брюссел дохил шудан, фармон дод, ки лашкари Испониё аз он ҷо бароварда шавад. Ин амр фиреби маҳз буд. Ӯ ният дошт, ки дар Нидерландия ҷангро давом диҳад. Халқи Нидерландия бар зидди Дон Хуан муборизаро қатъ накард.

Иттифоқҳои Аррас ва Утрехт. Инқилоби озодихоҳона мавҷи ҷамаи музофотҳои Нидерландияро муайян намуд. 6 январи

соли 1579 дворянҳои Артуа ва Геннегау дар шаҳри Аррас дар анҷумани муттаҳидаи худ қарордоди махсусро бо номи «**Иттифоқи Аррас**» қабул карданд. Дар он гуфта мешуд, ки ризоият тавассути «қороли қонунӣ» - Филиппи II ба даст дароварда мешавад. Ҳокими нави Нидерландия Александр Фарнезеи Пармӣ ин иттифоқнома ро бо имзои худ тасдиқ намуд. Фарнезей ваъда дод, ки аз ин музофотҳо лашкари Испониёро мебарорад ва ба онҳо озодии пештараашонро бармегардонад.

Музофотҳои шимолӣ ин забоняккунии ҳоинонаи Артуа ва Геннегауро бо испаниҳо мушоҳида карда, 23 январи соли 1579 намояндагони онҳо дар Утрехт қарордоди худро имзо гузоштанд. Ин санад «**Иттифоқи Утрехт**» ном дошта, иттифоқи абадӣ ва ҷудонашавандаи музофотҳои шимолӣро тасдиқ кард. Вай пули умумӣ, ченакҳои дарозӣ ва вазн, сиёсати умумии ҳарбӣ ва хориҷиро барои ҳамаи музофотҳои муттаҳида муайян намуд. Иттифоқи Утрехт Иолоти Кулро ҳокимияти олий эълон кард, ки он аз намояндагони ҳамаи музофотҳои ба федератсияи нав дохилшуда иборат буд. Ба ин иттифоқ дар ибтидо панҷ музофот - Ҳоландия, Зеландия, Утрехт, Геддерн, Фрисландия ва баъд шаҳрҳои калони Фландрия ва Бребант - Гент, Ипр, Брюгге, Антверпен, Брюссел ва Бреда низ дохил шуданд.

Иттифоқи Утрехт дар ибтидо ҳокимияти Филиппи II-ро эътироф мекард, вале Иолоти Кул изҳор кард, ки ҳокимияти Филиппи II дар музофотҳои муттаҳида барҳам дода шавад. Бо ҳамин Нидерландияи Шимолӣ ҳарчанд расман эълон нашуда бошад ҳам, дар амал ба ҷумҳурӣ табдил ёфт. Аз ҳамон вақт сар карда давлати нав **Ҳоландия** ном гирифт.

Ҷанги истиқлолиятҳои дар Нидерландияи Шимолӣ. Дар ҳаракати озодихонаи Нидерландия Вилгелми Оранӣ мақоми калон дошт. Бинобар ин қороли Испониё барои нест кардани ӯ муқофоти калон эълон кард. 10 июни соли 1584 аз тарафи қотиле, ки Филиппи II равон карда буд, ин шахс ба қатл расонида шуд. Қатли Вилгелми Оранӣ ба инқилоби Нидерландия зарбаи сахт зад. Испаниҳо баъди ин куштор ба ҳуҷум гузашта, шаҳрҳои Брюгге, Гент, Брюссел ва Антверпенро ишғол намуданд. Дар ҷунин шароити вазнин Иолоти Кул маҷбур шуд, ки пуштибонии Англияро қабул намуда, аз он ёрии ҳарбӣ пурсад. Соли 1585 ноиби маликаи Англия Елизавета граф Лейстер бо қушуни 7600-нафара ба Нидерландия дохил мешавад. Лейстер дар ин ҷо ҷун истилогар рафтор намуда, боиси нафрати мардум гардид ва дере нагузашта маҷбур шуд, ки Нидерландияро тарк кунад.

Муваффақиятҳои Испониё ин дафъа дар Нидерландия кӯтоҳмуддат буданд. Ҳазинаи қороли Испониё ҳолӣ шуда буд. Ин

ҳолат ба ӯ имкон намедод, ки ба шимол бомуваффақият лашкар кашад. Илооти Кулл ба испаниҳо муқовимати шадид нишон медод. Писари Вилгелми Оранӣ - Мориси Оранӣ қобилияти баланди лашкаркашӣ нишон дода, кушунҳои Нидерландияро аз нав сохта, онҳоро хуб ба ҷанг омода намуд. Соли 1588 лашкари ноҳияҳои шарқӣ бар зидди кушунҳои испанӣ ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузашт.

Бебарории лашкаркашии «Армадаи мағлубнашаванда»-и зидди Англия испаниҳоро маҷбур сохт, ки амалиётҳои ҳарбии худро дар Нидерландия суст кунанд. Баъди вафоти герсог Александри Пармӣ Мориси Оранӣ муваффақияти калони ҳарбӣ ба даст овард. Ӯ қисми зиёди музофотҳои шимолиро аз испаниҳо тоза кард. Баҳрнавардони ҳоландӣ ба мустамликаҳои Испониё ва Португалия зада мебароманд. Муборизаи Нидерландия бар зидди Испониё акнун аз хушкӣ ба баҳру уқёнусҳо гузашт. Дар ҷунии шароит Нидерландияро шикаст додани Испониё имконнопазир буд.

Обрӯю эътибори байналхалқии Нидерландия сол то сол баланд мешуд. Англия ва Фаронса низ давлати Нидерландияро эътироф карданд. Испониё ҳам маҷбур шуд, ки вазъияти навро ба ҳисоб гирад. Соли 1609 дар байни Илооти Кулли Нидерландия ва Испониё ба муддати 12 сол созишномаи сулҳ ба имзо расид. Мувофиқи он Испониё истиклолияти Нидерландияи Шимолиро эътироф кард. Вале дар байни Ҳоландия ва Испониё аз нав ҷанг оғоз ёфт. Лекин аз он Испониё фоидае ба даст оварда натавонист. Дар Конгресси Вестфал, ки он соли 1646 баргузор гардид, Испониё истиклолияти Иттифоқи Музофотҳои Шимолӣ, яъне Ҳоландияро пурра эътироф намуд.

Аҳамияти инкилоби буржуазии Нидерландия. Инкилоби буржуазии солҳои 1566-1609-и Нидерландия аҳамияти бузурги таърихӣ дорад. Пеш аз ҳама, он аввалин инкилоби муваффақиятноки буржуазӣ мебошад. Дар натиҷаи ғалабаи ин инкилоб, аввалан халқи Нидерландия аз тобеияти Испониё озод шуд. Дуввум, Ҷумҳурии Музофотҳои Муттаҳида, яъне Ҳоландия ташкил ёфт.

Дар инкилоби буржуазии Нидерландия табақаҳои гуногуни ҷомеа — дворянҳо, буржуазия, зиёиён, коргарон, касибон, кишоварзон ва қисми ватандӯсти рӯхониёни масехӣ, пеш аз ҳама калвинчиён ширкат варзида, ғалабаи Нидерландияро бар Испониё таъмин намуданд. Дар Ҳоландия ба сари ҳокимият буржуазияи миллӣ омад.

Инкилоби буржуазии Нидерландия баъзе рӯкҳои ҳокимияти демократӣ - Илооти Кулл ва ҳокимияти додгоҳиро ба вуҷуд

овард. Дар мамлакат ҳокимияти истибодии мутлақияти испанӣ барҳам хӯрда, сохти ҷумҳуриявии идоракунии давлат ба миён омад.

Савол ва супоришҳо: 1. Дар бораи сохти иқтисодии Нидерландия чӣ гуфта метавонед? 2. Дар музофоту шаҳрҳои алоҳидаи Нидерландия кадом намудҳои истеҳсолот тараққӣ карда буданд? 3. Кадом шаҳрҳои Нидерландия аз ҷиҳати тиҷорат ва саноат пеш рафта буданд? 4. Сохти сиёсии Нидерландия пеш аз инқилоб чӣ тавр буд? 5. Нидерландияро қароли Испониё чӣ тавр идора мекард? 6. Иолоти Кулл чӣ хел мақомот буд? 7. Карли V барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ чӣ чораҳо меандешид? 8. Дар Нидерландия калисоҳои алоҳидаи дини насронӣ чӣ ном доштанд? Карли V чаро калисои католикиро пуштибонӣ мекард? 9. Мулҳидон кистанд ва чаро Карли V бар зидди онҳо мубориза мебард? Ин мубориза чӣ тавр ифода меёфт? 10. Инқилоби буржуазии Нидерландия кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 11. Дворянҳо ва буржуазияи нидерландӣ чӣ хел созмонҳои инқилобӣ ташкил намуданд? 12. «Гёэҳо» кистанд? 13. Калвинчиён бар зидди испаниҳо чӣ тавр мубориза мебарданд? 14. Ҳаракати зидди «суратпарастӣ»-и католикҳо чӣ тавр сурат гирифт ва он чӣ натиҷа дод? 15. Герсог Алба Нидерландияро чӣ тавр идора мекард? Ҷ бар зидди халқ чӣ хел бедоргарихоро раво медид? 16. Қарордодҳои «Иттифоқи Аррас» ва «Иттифоқи Утрехт»-ро шарҳ диҳед. Онҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд? 17. Дар Нидерландияи Шимолӣ ҷанги истиқлолиятҳои чӣ тавр сурат гирифт? 18. Чаро намоёнҳои маликаи Англия -Лейстер Нидерландияи Шимолӣ тарк кард? 19. Кай дар байни Испониё ва Нидерландияи Шимолӣ аввалин созишномаи сулҳ ба имзо расид? 20. Испониё истиқлолияти Музофотҳои Муттаҳида –Ҳоландияро кай пурра эътироф кард? 21. Дар бораи аҳамияти ғалабаи инқилоби буржуазии озодихонаи Нидерландия фикри худро баён намоед.

§7. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ АНГЛИЯ

Сабабҳои инқилоб. Дар нимаи аввали асри XVII дар Англия манафактураҳо хеле зиёд шуданд. Онҳо молҳои гуногун истеҳсол мекарданд. Нисбат ба давлатҳои дигари Аврупо дар Англия зиёдтар моҳут, ангишт ва ғайра истеҳсол карда мешуданд. Истеҳсоли моҳут соҳаи асосии саноати Англия буд. Он ба соҳиби қорон ва хазинаи давлат даромади қалон меод. Аз ин сабаб дар Англия ғусфандпарварӣ зиёд шуд. «Деворгарӣ» (дар бораи ин шумо дар синфи 6 маълумот ба даст овардаед) ба истеҳсоли пашм ва моҳут ёрии қалон расонид. Махсусан, манафактураҳои моҳутбарорӣ дар деҳот хеле афзуданд. Дворянҳо сол то сол ба ин соҳаи сердаромад бештар майл карда, дар мулкҳои худ манафактураҳои моҳутбофӣ месохтанд ва дар онҳо аз меҳнати қироя истифода мебарданд.

Дар натиҷаи тараққиёти сармоядорӣ шаҳрҳои Англия ободу зебо мегардиданд. Аҳолии онҳо зиёд мешуд. Дар он давра Англия ҳамагӣ 5,5 млн нафар аҳоли дошт ва зиёда аз 25 фоизи он дар

18. Лондон. Қалъа

шаҳрҳо сокин буданд. Махсусан, аҳолии шаҳри Лондон тез меафзуд. Дар он қариб 500 ҳазор нафар одамон сокин буданд.

Аҳолии шаҳрҳо ба маҳсулоти кишоварзӣ эҳтиёҷ доштанд. Ин дар навбати худ ба пешравии кишоварзӣ такон дод. Доду гирифт дар байни шаҳру деҳот ривоч ёфт. Истехсолоти кишоварзӣ маҳсулотро барои фурӯштан истехсол мекард. Аз ин сабаб бисёр дворянҳо хочагии худро ба роҳи сармоядорӣ мутобик мекарданд. Ин дворянҳоро «**дворянҳои нав**» меномиданд. Онҳо дар мулкҳои худ манафактураҳо сохта, ба бозор маҳсулоти саноатии тайёр ва нимтайёр мебароварданд. Ин раванд шумораи буржуазия ва коргарони кироиро зиёд кард. Аз ҳама муҳимаш он буд, ки деҳотро ба муносибатҳои сармоядорӣ кашид. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, тартиботи феодалии идоракунии мамлакат ба тараққиёти иқтисодии Англия ҳалал расонида, намегузошт, ки соҳти сармоядорӣ бо суръат тараққӣ кунад. муносибатҳои молиқу пулӣ авҷ гиранд. Сарфи назар аз ин мушкилиҳо оҳиста - оҳиста дар иқтисодиёти Англия унсурҳои сармоядорӣ пайдо шуда, ташаккул меёфтанд. Акнун Ҷумҳурии Ҳоландия дар симои Англия рақиби сазовор пайдо намуд.

Сулолаи Стюартҳо, ки дар Англия аз асри XVII ҳукмронӣ мекард, ба мустаҳкам кардани ҳокимияти мутлақ майл дошт. Ин қорро аввал намояндагони якуми ин хонадон Яқови I (1608-1625) ва баъд Карли I (1625-1649) амалӣ намуданд. Ҳарчанд дар Англия парлумон вуҷуд дошт, Стюартҳо бо он кам маслиҳат мекарданд. Барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ ва пурра кардани ҳазинаи қоролӣ Стюартҳо мунтазам андозҳои нав қорӣ мена-

муданд ва дар ин бора аз парламент иҷозат намерасиданд. Шахсонеро, ки аз сийёси корол норозигӣ баён менамуданд, ба маҳбус мебартофтанд. Нисбати роҳи пешгирифтаи Стюартҳо парламент норозӣ буд. Маъруфтарин аъзоёни парламент, ҳуқуқшиносону нотикон, ба монанди Пим Гемпдон худсарихоӣ королро маҳкум менамуданд. Соли 1628 парламент ба корол «Талабнома дар бораи ҳуқуқ»-ро пешниҳод намуд. Тавассути он парламент аз корол талаб кард, ки андозҳои парламент тасдиқ накардари бекор кунад ва ба ҳабскуниҳои худсаронаву ғайриқонунии мардум хотима диҳад.

Дар аввал Карл I ваъда дод, ки «Талабнома»-ро ба инобат мегирад. Вале ғайриҷашмдошт соли 1629 парламентро пароканда намуда, дар зарфи 11 соли минбаъда онро дигар даъват накард ва давлатро бе парламент танҳо идора мекард. Ҳамин тариқ, дар Англия ҳокимияти мутлақи Стюартҳо ба вуҷуд омад.

Сабаби дигари инқилоби буржуазии англис он буд, ки калисои англиканӣ аз калисои католикӣ ҷудо шуд. Оммаи халқ, «дворянҳои нав» ва буржуазия ба мазҳаби пуританӣ (аз калимаи юнонии «пурус» - «тоза»- гирифта шудааст) майл доштанд. Ба ҷои калисои папаи Рим корол калисоро тавассути епископҳо идора мекард. Калисои англиканӣ дар ихтиёри худ замини бисёр дошт. Он аз деҳқонон андози даҳяк меситонид ва тақягоҳи ҳокимияти феодалӣ ва королӣ буд.

19. Мулки заминдори калон

Пуританҳо ба маросимҳои дабдабаноки калисои англиканӣ зид буданд. Онҳо тарафдори чунин калисое буданд, ки маросимҳояш харочоти зиёд надошта, ба мардум бори гарон наорад. Пуританҳо мардумро тарғиб менамуданд, ки ҳокимияти епископҳоро нарасанданд. Калисои англиканӣ тартиботи феодалиро ҳифз менамуд. Он тартиботи мавҷударо хости худо ва королро дар замин расули худо меҳисобид.

Дар Англия баробари тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандаи сармоядорӣ ду табақаи нави ҷамъиятӣ ташаккул меёфт: буржуазия ва коргарони кироӣ. Онҳо дар мубориза бар зидди ҳокимияти мутлақӣ королӣ иттифоқӣ буданд. Дар шикастани тартиботи феодалӣ пеш аз ҳама буржуазия манфиатдор буд. Бинобар ин инқилоби дар пешистодаи Англия моҳияти буржуазӣ дошта, мақсадҳои онро ифода менамуд.

Оғоз ва рафти инқилоб. Корол вазъияти баамаломадаро ба ҳисоб гирифта 13 апрели соли 1640 парлумони навро даъват намуд, ки он дер фаъолият накард. Карли I бо сабаби гапнодаро буданаш 6 июни ҳамон сол онро пароканда кард. Ин парлумон дар таърихи Англия «**Парлумони кӯтоҳмуддат**» ном гирифтааст.

Баъди пароканда кардани парлумони кӯтоҳмуддат дар Лондон ва баъзе шаҳру маҳалҳои дигар ошубҳои оммавӣ сар заданд. Корол аз ин ба ҳарос афтада парлумони навро даъват намуд. ӯ кӯшиш намуд, ки ба он ҳарчӣ зиёдтар ҷонибдорони содиқӣ худро дохил намояд. Вале ба парлумони ҷадид ҳам бештар намояндагони буржуазия ва дворянҳои нав интихоб шуданд. Ҳамин тариқ, онҳо дар интихоботи парлумонӣ ғалабаи қатъӣ ба даст оварданд. Ин парлумон аз 3 ноябри соли 1640 то 20 ноябри соли 1653 кор кард ва дар таърихи Англия он ҳамчун «**Парлумони дарозмуддат**» машҳур аст.

Ба Карли I лозим омад, ки аксарияти талабҳои Парлумони дарозмуддатро иҷро намояд. Аз он ҷумла, ӯ маҳбусони сиёсиро озод ва андозҳои худсарона ҷорӣ кардашро бекор кард. Ба ин нигоҳ накарда, **оппозитсия** аз корол норозӣ буд.

Дар ҳамин вақт дар Ирландия шӯриш ба амал омад. Парлумон аз корол хоҳиш кард, ки онро паҳш кунад. Вале ӯ ин корро ба ҷо наовард. Баъди ин парлумон королро ба ҷонӣ муттаҳам кард. Зиддият дар байни королу парлумон ва тарафдорони онҳо рӯз то рӯз тезу тунд мешуд. Корол ин парлумонро низ пароканда карданӣ шуд. Аз ин овоза аъзоёни парлумон ва оммаи халқ бохабар шуданд. Охириҳои моҳи октябри соли 1641 анбӯҳи бисёрҳазорнафараи мардуми Лондон ва гирду атрофи он бинои парлумонро барои аз корол ҷимоя намудан ихота карданд. 3 январӣ соли 1642 корол бо дастаи мусаллаҳ, ба сахни парлумон хозир

шуд, то ки рохбарони оппозитсияро ба ҳабс гирад. Вале онҳо аллақай дар шаҳри Лондон пинҳон шуда буданд. Парлумон ҳам қароргоҳи худро ба он ҷо кӯчонида, қорашро идома дод. Ҳазорон нафар мардум аз гӯшаю канори Англия бо чизе ки тавонистаанд, мусаллаҳ шуда, барои дастгирӣ ва дифои парлумон ба Лондон раҳсипор шуданд.

Лашкар, ки сарфармондеҳи он Карли I буд, барои парлумон ҳавфи қалон дошт. Корол метавонист онро бар зидди парлумон истифода барад. Аз ин рӯ, парлумон бо қарори худ қоролро аз вазифааш холи кард. Карли I бе қувваи ҳарбӣ монда, ба шимоли Англия фирор кард ва дар он ҷо дастаҳои мусаллаҳи «кавалер»-ҳо (савораҳо)-ро дар атрофи худ муттаҳид кардан гирифт. Ӯ бар зидди парлумон ба ҷанг тайёри медид.

22 августи соли 1642 Карли I бар зидди парлумон ҷанг эълон кард. Нерӯҳои ҳарбии парлумон рӯз то рӯз зиёд мешуданд ва аксарияти оммаи халқ онро дастгирӣ мекард. Вай аз маблағ ҳам таъмин буд, зеро вилоятҳои, ки парлумонро дастгирӣ мекарданд, аз панҷ чор ҳиссаи андози умумии мамлакатро медоданд ва ин маблағ акнун дар ихтиёри парлумон буд. Дар аввали ҷанг қувваҳои ҳарбии қорол нисбат ба нерӯҳои ҳарбии парлумон бисёру хубтар мусаллаҳ ва таълимгирифта буданд.

Мухорибаи аввал байни онҳо 23 октябри соли 1642 дар маҳаллаи Эҷхил ба амал омад. Дар он 14 ҳазор нафар афсару аскар аз тарафи Карли I ва 10 ҳазор афсару аскар ва ихтиёриён аз тарафи парлумон иштирок намуданд. Ин мухориба ба парлумон пирӯзӣ наовард, вале қорол ҳам дастболо нашуд. Барои пурзӯр шудан Карли I Ирландияро ба тарафи худ қашид, парлумон бошад, бо Шотландия иттифок бастан. Мухорибаҳои ҳалқунандаи Карли I ва парлумон дар пеш буданд.

20. Оливер Кромвел

Оливер Кромвел. Дар байни вакилони парлумон шахси аз ҳама нотаъру қавиירוда, доно ва ноқиқи оташинсухан Оливер Кромвел ба ҳисоб мерафт. Кромвел аз вазъи ҷорӣ хуб бохабар буд. Ба он баҳои дуруст ҳам дода метавонист. Барои ғалабаи парлумон нақшаҳои самараноқтаринро пешниҳод менамуд. Бинобар ин дар муддати ниҳоят кӯтоҳ Кромвел арбоби намоёни инқилоби буржуазии англис гардид. Ӯ дар байни оммаи мардум обрӯю эътибори қалон пайдо намуд.

Парлумон Оливер Кромвелро фармондеҳи лашкар таъин кард. Вай дар санъати ҳарбӣ ҳам дониши хуб дошт. Кромвел лашкари парлумонро аз нав сохт. Ӯ лашкари «Намунаи нав»-ро ташкил намуд, ки аз лашкари қаблӣ фарқи калон дошт. Бо чидду ҷаҳди Кромвел лашкари хуб мусаллаҳшуда ва дорои интизоми саҳттарин ташкил карда шуд. Сарвари нави ҳарбӣ нисбат ба аскарону афсарон хушмуомила, вале серталаб буд. Зердастон фармонҳои Кромвелро бечуну чаро иҷро мекарданд, зеро онҳо медонистанд, ки танҳо лашкари боинтизому хуб мусаллаҳшудаю ба таври аъло таълимгирифта метавонад ба рақиб голиб ояд. Кромвел ба онҳое, ки вазифаҳои хизматии худро нағз иҷро намекарданд, ҷазои саҳт меод. Бо роҳбарии Кромвел парлумон соҳиби лашкари зафарманд гардид.

Оливер Кромвел ба оммаи халқ тақия мекард. Аксарияти афсарони лашкари «Намунаи нав» аз байни мардуми оддӣ буданд. Ӯ беҳтарин сарбозон, собиқ қосибон, деҳқонон ва ё коргаронро ба ин вазифа таъин мекард ва аксарияти онҳо ба хубӣ аз ӯҳдаи ин вазифаи масъулиятнок мебароманд.

Муҳорибаи Нэзби. Лашкари Оливер Кромвел ҳақиқатан ҳам лашкари «Намунаи нав» буд. Дар муҳорибаи маҳаллаи Нэзби 14 июни соли 1645 ӯ «кавалер»-ҳоро пурра мағлуб кард. Корол

21. Кромвел булутӣ королро мебурад

22. Муҷассамии ёдгории муҳорибаи Нэзби

талаб мекарданд, ки ба хама ҳуқуқи баробари интихоботӣ дода шавад. Лилберн зидди моликияти хусусӣ буд. Ӯ талаб мекард, ки моликияти калон дар байни мардум баробар тақсим карда шавад. Вале ҳукумати феълий, ки аз табақаи болоии лашкар ва парлумон иборат буд, танҳо манфиати буржуазия ва дворянҳои навро ифода менамуд, Лилбернро дастгирӣ накард. Баъдтар Лилберн аз Англия

пеш карда шуд. Полкхое, ки ӯро дастгирӣ мекарданд, шуриш бардоштанд, вале Кромвел онҳоро пахш кард.

23. Чон Лилберн

тавассути гурехтан начот ёфт. Артиллерия, корвон ва чандин ҳазор нафар кавалерҳо ба «Луи-дасарҳо» (лашқари парлумонро ҳамин хел меномиданд, чунки бе мӯи сар буданд) асир афтоданд. Аз шикасти қатъӣ тарсида, Карли I пинҳонӣ аз қороли Фаронса ёрӣ пурсид. Барои ин қораш Карли I хоин эълон карда шуд.

Соли 1646 Карли I дар Шотландия пинҳон шуд, вале шотландиҳо ӯро дастгир карда, ба парлумони Англия фурухтанд.

Ҳаракати Лилберн. Лилберн ном публицисти сиёсӣ дар Англия ба чанги шаҳрвандӣ ва ҳаракати баробархоҳон роҳбарӣ мекард. Ӯ ва тарафдоронаш талаб мекарданд, ки ба хама ҳуқуқи баробари интихоботӣ дода шавад. Лилберн зидди моликияти хусусӣ буд. Ӯ талаб мекард, ки моликияти калон дар байни мардум баробар тақсим карда шавад. Вале ҳукумати феълий, ки аз табақаи болоии лашкар ва парлумон иборат буд, танҳо манфиати буржуазия ва дворянҳои навро ифода менамуд, Лилбернро дастгирӣ накард. Баъдтар Лилберн аз Англия

пеш карда шуд. Полкхое, ки ӯро дастгирӣ мекарданд, шуриш бардоштанд, вале Кромвел онҳоро пахш кард.

Натиҷаҳои инқилоби буржуазии англис. Дар рафти чанги шаҳрвандӣ лашқари парлумон нисбат ба ҳуди парлумон инқилобитар шуда буд. Аз ин сабаб вай барои парлумон хавфнок гардид. Барои ҳамин парлумон қарор дод, ки лашқарро пароканда кунад. Аз ин роҳбарони лашқар бохабар шуданд.

Охирҳои соли 1648 полковник Прайд бо дастаи на чан-

24. Асқарон деҳқононро аз заминҳои ишғолкардаашон пеш мекунанд

дон калон ба маҷлисоҳои парламон дохил шуда, **вакилон** бе-эътимодро аз он ҷо пеш кард. Табаддулоте, ки парламон амалӣ намудан мехост, ба нокомӣ анҷом ёфт. Баъди ин дар парламон аксариятро мухолифони Карли I ташкил намуданд. Дар масъалаи тақдирӣ Карли I дар парламон яқдилӣ набуд. Як гурӯҳ вакилон тарафдори қатли корол буданд, қисми дигар — зидди он. Вале ҷонибдорони ба қатл расонидани Карли I зиёдтар буданд. Оливер Кромвел низ ба ҳамин гурӯҳ шомил буд.

Суди олие, ки онро парламон ташкил карда буд, Карли I-ро ба қатл ҳукм кард. Ҳукми қатл 30 январӣ соли 1649 ба иҷро расонида шуд.

Парламон Англияро ҷумҳурӣ эълон кард. Вале ин иқдом аҳволи халқро беҳтар накард. Мамлақатро буржуазия ва дворянҳои нав идора мекарданд.

Дар як муддати кӯтоҳ лашқари парламон аз лашқари **инкилобӣ** ба лашқари **истилогар** табдил ёфт. Вай барои забт кардани Ирландия ба қор бурда шуд. Дар натиҷаи ин ҷанг Англия қариб тамоми Ирландияро ишғол кард.

Баъд аз қатли корол, деҳқонон тез-тез шӯриш мебардоштанд, зеро дар байни онҳо тарафдорони Карли I хеле зиёд буданд. Барои парламон вазъияти хавфнок ба амал омад. Парламон бо роҳбарияти лашқар ва дворянҳои нав забон як кард, ки ҳокимиятро пурра ба Кромвел супорад. Ин воқеа дар охири соли 1658 ба вуқӯъ пайваст. Парламон Кромвелро «Лорд-протектор»-и («протектор»

25. Қатли Карли I Стюарт

- хомӣ) Англия зълон кард. Дар амал ҳокимияти лорд-протектор диктатураи ҳарбӣ буд. Бо ҳамин дар Англия сохти ҷумҳуриявӣ барҳам хӯрд.

Баъди якчанд сол маъкеи буржуазия ва дворянҳои нав нисбати лорд-протектор тағйир ёфт. Ба онҳо мутлақият бештар маъқул буд. Барои ҳамин ҳокимияти Кромвелро бо мутлақияти муътадил тағйир доданӣ шуданд. Бо ин мақсад бо писари Карли I - Карли II пинҳонӣ забон як карда, соли 1660 (баъди вафоти Кромвел) ӯро ба тахти Англия шинониданд. Ҳамин тавр, дар Англия мутлақият аз нав барқарор карда шуд.

Стюартҳо мехостанд, ки дар Англия мисли пештара ҳокимияти мутлақияти комил вучуд дошта бошад, вале онҳо дар вазъияти феълӣ парламентро рад карда наметавонишанд. Бо вучуди ин Карли II барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ баъзе чораҳо андешид. Бо розигии парламент ӯ палатаи лордҳоро аз нав барқарор кард. Инчунин калисои англиканиро аз нав давлатӣ кунонид. Арбобони зиёди инқилоб аз тарафи корол ба қатл расонида шуданд.

Хавфи аз нав пурра барқароршавии мутлақият рӯз то рӯз пурзӯр мегардид. Дар лаҳзаи охирин буржуазия, дворянҳои нав ва парламент пеши роҳи онро гирифтанд. Онҳо барои ба тахту тоҷи қиролии Англия соҳиб шудан ҳокими Ҳоландия - Вилгелми Ораниро, ки аслан бо Стюартҳо ҳешӣ дошт, даъват карданд. Ӯ

соли 1688 бо лашкараш ба соҳили ҷанубии Англия ворид шуда, ба сӯи Лондон ҳаракат намуд. Лашкари қороли Англия ба тарафи Вилгелми Оранӣ гузашт. Ҳамин тариқ, парламон Вилгелми Ораниро соҳиби тахти қоролии Англия намуд ва дар баробари ин ҳокимияти ӯро маҳдуд кард.

Соли 1689 парламон «Қонун (билл) дар бораи ҳуқуқ»-ро қабул кард, ки мувофиқи он ҳокимияти қорол дар Англия мутлақияти маҳдуд (мутлақияти конституционӣ) эълон карда шуд. Ақнун қорол ҳақ надошт, ки қарорҳои қабулкардаи парламонро бекор кунад, андозхоро худсарона ҷорӣ намояд ё ки лашкар ҷамъ кунад.

Аҳамияти инқилоби буржуазии англис. Инқилоби буржуазӣ тавассути парламон мутлақияти қоролро дар Англия барҳам дод. Ақнун қорол ҳокимияти маҳдуд дошт. Ақсарияти вазифахоро парламон ба ӯҳдаи худ гирифт. Қорол маҷбур буд, ки ба парламон ва қонунҳои қабулкардаи вай итоат кунад. Ҳуқуқи вазифаҳои қорол дар Конституцияи Англия муайян карда шуд.

Тартиботи феодалиро дар Англия инқилоби буржуазии солҳои 1648-1649 қариб пурра барҳам дод, ҳуқуқҳои мардумро васеъ кард. Масалан, деҳқонон дигар ба помещикону дворянҳо тобеъ набуданд. Онҳо соҳиби замин шуданд.

Инқилоби буржуазии англис дар нимароҳ монд. Ин сабаб дошт. Дворянҳои нав ҳанӯз пурра ба буржуазия табдил наёфта буданд. Вале инқилоб ба решаи тартиботи феодалӣ теша зад.

Инқилоби буржуазӣ барои ташаккули минбаъдаи ҷомеаи сармоядорӣ ва демократӣ аҳамияти ҳалкунанда дошт. Парламон дар амал олоғи рушди муносибатҳои сармоядорӣ дар Англия гардид.

Инқилоби буржуазӣ соҳаи кишоварзии Англияро ҳам ба роҳи сармоядорӣ даровард. Саноат тез тараққӣ мекард. Он барои ба амал омадани табаддулоғи саноатӣ дар Англия шароити мусоид фароҳам овард. Ҷои қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсоли феодалиро қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсоли сармоядорӣ ишғол кардан гирифтанд.

Ҳуҷҷат

Фармон дар бораи қатли Карл I

Дода шуд ба суди олий оид ба тифтшӯ баровардани ҳукм нисбат ба Карл I Стюарт, қороли Англия, 29 январӣ соли 1649.

Бо сабаби он ки Карл Стюарт - қороли Англия бо ҷинояти зидди давлат ва гуноҳҳои вазнини дигар гуноҳгор карда шудааст ва алайҳи ӯ рӯзи шақбеи гузашта суди мазкур ҳукм баровардааст, ки...барои ҳамин шумо вазифадор карда шудаед, ки ҳукми мазкурро дар кӯчаи кушод, дар

назди Уайт-хол пагоҳ, 30 январ, байни соатҳои 10 пагоҳӣ ва 5 баъд аз зуҳри ҳамон рӯз ба ҷо расонед.

Савол ва супоришҳо: 1. Манафактура дар Англия чӣ тавр тараққӣ карда буд? 2. Тараққиёти манафактура ба ободу зебошавии шаҳрҳои Англия чӣ тавр таъсир расонид? 3. Чаро парлумон аз Стюартҳо норозӣ буд? 4. Дар бораи калисои англиканӣ чӣ маълумот доред? 5. Чаро корол парлумонро пароканда кард? 6. Сабабҳои асосии инқилоби буржуазии англисро маънидод кунед. 7. Дар бораи тараққиёти сармоядорӣ дар Англия чиро медонед? 8. «Дворянҳои нав» гуфта кихоро меномиданд? 9. Калисои англиканӣ аз калисои католикӣ чӣ фарқ дошт? 10. Кихоро «пуританҳо» меномиданд? 11. Парлумони кӯтоҳмуддат кай ба кор шурӯъ кард ва чаро корол онро пароканда сохт? 12. Парлумони дарозмуддат кай ба кор шурӯъ кард ва ба кадом муваффақиятҳо ноил гардид? 13. Чаро Карли I Парлумони Дарозмуддатро пароканда карданӣ шуд? 14. Дар бораи Оливер Кромвел нақл кунед. Дар бораи лашкари «Намунаи нав»-и ӯ чиро медонед? 15. Чаро мардум ба муҳофизати парлумон баромад? 16. Карли I бар зидди парлумон кай ҷанг эълон кард ва он бо чӣ анҷомид? 17. Дар бораи фаъолияти Лилберн нақл кунед. 18. Гӯед, ки инқилоби буржуазии англис чӣ натиҷаҳо дод ва аҳамияти он дар чист?

§8-9. ТАШКИЛҲИИ ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО

Аҳволи мустамликаҳо. Дар шимоли китъаи Америка мустамликаҳои Англия воқеъ гардида буданд. Англисҳо соли 1607 бо номи Виржиния мустамликаи аввалини худро ташкил карданд. Аз Англия деҳқонони безамин, хунармандон ва мардуми касбу кори гуногун барои рӯзгузаронӣ ба он ҷо ҳиҷрат мекарданд. Дар

26. ИМА. Истеҳсоми Ҷеймс. Соли 1607

байни муҳоҷирон пуританҳо хеле зиёд буданд, зеро ҳокимияти Стюартҳо ба онҳо фишор меовард. Аз ҳисоби кашида гирифтани заминҳои аҳолии муқими Америка истилогарони англис оҳишта-оҳишта шумораи мустамликаҳои худро то ба 13 адад расониданд.

Хоҷагӣ дар мустамликаҳо сол то сол инкишоф меёфт. Дар Каролинаи Ҷанубӣ ва Ҷорҷия хоҷагиҳои гуломдорӣ барпо гардиданд. Дар киштзорҳо асосан тамоку, найшакар ва индиго парвариш мекарданд. Дар Пенсилвания, Нию-Йорк, Нию-Ҷерси мардум ба ғаллакорӣ машғул буданд. Дар соҳилҳои баҳр хунармандӣ ва киштисозӣ тараққӣ мекард. Дар Нию-Гемпшир, Масачусетс, Коннектикут ва Род-Айленд, ки дар Шимол воқеъ гардида буданд, хунармандӣ ва манафактура инкишоф меёфтанд, қисми аҳоли ба моҳигирӣ ва баҳрнавардӣ машғул буд.

Аз мустамликаҳо ба Англия мӯина, тамоку, моҳӣ, чӯбу тахта ва оҳан меоварданд.

27. Муҳоҷирон

Муҳочирон хиन्दуёнро азобу шиканча медоданд, аз чойҳои муқимиашон пеш мекарданд.

Дар мустамликаҳои америкоии Англия гуломфурӯшӣ васеъ паҳн гардида буд. Ин кор ба гуломфурӯшон даромади калон медод. Дар бозорҳои гуломфурӯшӣ ҳар сол садҳо ҳазор зангиёни гуломро ба заминдорон (плантаторон) мефурӯхтанд. Вазъияти сафедпӯстони мустамликаҳо низ хуб набуд.

Дар мустамликаҳо муносибатҳои феодалӣ ҳукмрон буданд. Аз ин тартибот, пеш аз ҳама, Стюартҳо фоида меиданд. Заминдорони калони англисӣ аз иҷорагирандагон андози калон меситониданд, ки дар натиҷа бештари онҳо қашшоқ мешуданд. Дар шаҳрҳо ҳам мардуми камбағал бисёр буд. Камбағалони шаҳр ва иҷорагирандагони деҳот ҳаракат мекарданд, ки ба тарафи ғарби Америка ҳиҷрат намуда, фермери мустамлика шаванд.

Идораи мустамликаҳо дар дасти ҳукуматдорони англис буд. Дар ҳар як мустамлика корол губернаторро таъин мекард. Мустамликаҳо дар парлумони Англия намояндаи худро надоштанд. Онҳо беҳуқуқ буданд. Бе ризоияти парлумони Англия мустамликаҳо ҳуқуқи баровардани қонунро надоштанд. Худсарихон губернаторон ва аъёну ашрофи англис сабаби шӯришҳои сершумори фермерҳо ва қосибону ҳунармандон мегардид. Мустамликаҳо талаб мекарданд, ки ба онҳо ҳуқуқҳои сиёсӣ дода, ҳокимияти губернаторро маҳдуд карда, ҳуқуқҳои худидоракунии мустамликаҳо васеъ карда шаванд.

28. Амрикоӣҳо ба муқобили нишонпулӣ баромаданд

Дар асри XVII ва ибтидои асри XVIII аз тарафи короли Англия нисбати мустамликахо онд ба кушодани манафактура, истехсол ва содироти маснуоти мохути ва молхои дигари гуногун қонунхои зиёде қабул карда шуд. Савдои мустамликахо ба хориҷа тавассути савдогарони миёнарави англисӣ хеле барвакт манъ шуда буд. Вале баъдтар мустамликахо саркашӣ карда, ба хориҷа мустақилона мол мебароварданд. Дар иёлотҳои шимолӣ Америка дар ибтидо ба ҳамма манъкунихо риоя намекарданд ва охира охира дигар ба онхо аҳамият ҳам намеоданд. Вале аз соли 1761 сар карда ҳукумати Англия риояи онҳоро талаб кард ва қонуни баровард, ки мувофиқи он судҳо ва мардуми мустамликахо

29. Соли 1770 сокинони Бостонро тирборон кардани аскарони англис

вазифадор карда шуданд, ки ба андозгункунандагони гумрук дар кофтуков ва мусодираи молҳои қочок (контрабанда) ёрӣ расонанд.

Точирони англис рӯйрост талаб карданд, ки дар мустамликаҳо манафактураҳо баста шаванд. Инқилоби саноатие, ки дар Англия дар ин айём оғоз ёфт, имконият фароҳам овард, ки ҳаҷми фурӯши молҳои саноатӣ дар он тарафи уқёнус зиёд карда шавад. Маҳз чунин кор ба соҳибкорону сармоядорони англис даромади калон меод.

Иқтисодиёти мустамликаҳои Америкаи Шимолӣ дар нимаи аввали асри XVIII сарфи назар аз ҳамаи маҳдудиятҳои, ки мустамликадорон ба вучуд оварда буданд, тез тараққӣ мекард. Дар байни мустамликаҳо робитаҳои иқтисодию фарҳангӣ торафт мустаҳкамтар мешуданд. Мардум намехост, ки дигар тобеи Англия бошад. Дар шимоли Америка бо мурури замон ва махсусиятҳои хоси равонӣ, урфу одат, фарҳанг, тарзи зиндагӣ ва ғайра миллати нав ташаккул меёфт, ки забони онҳо англисӣ буд.

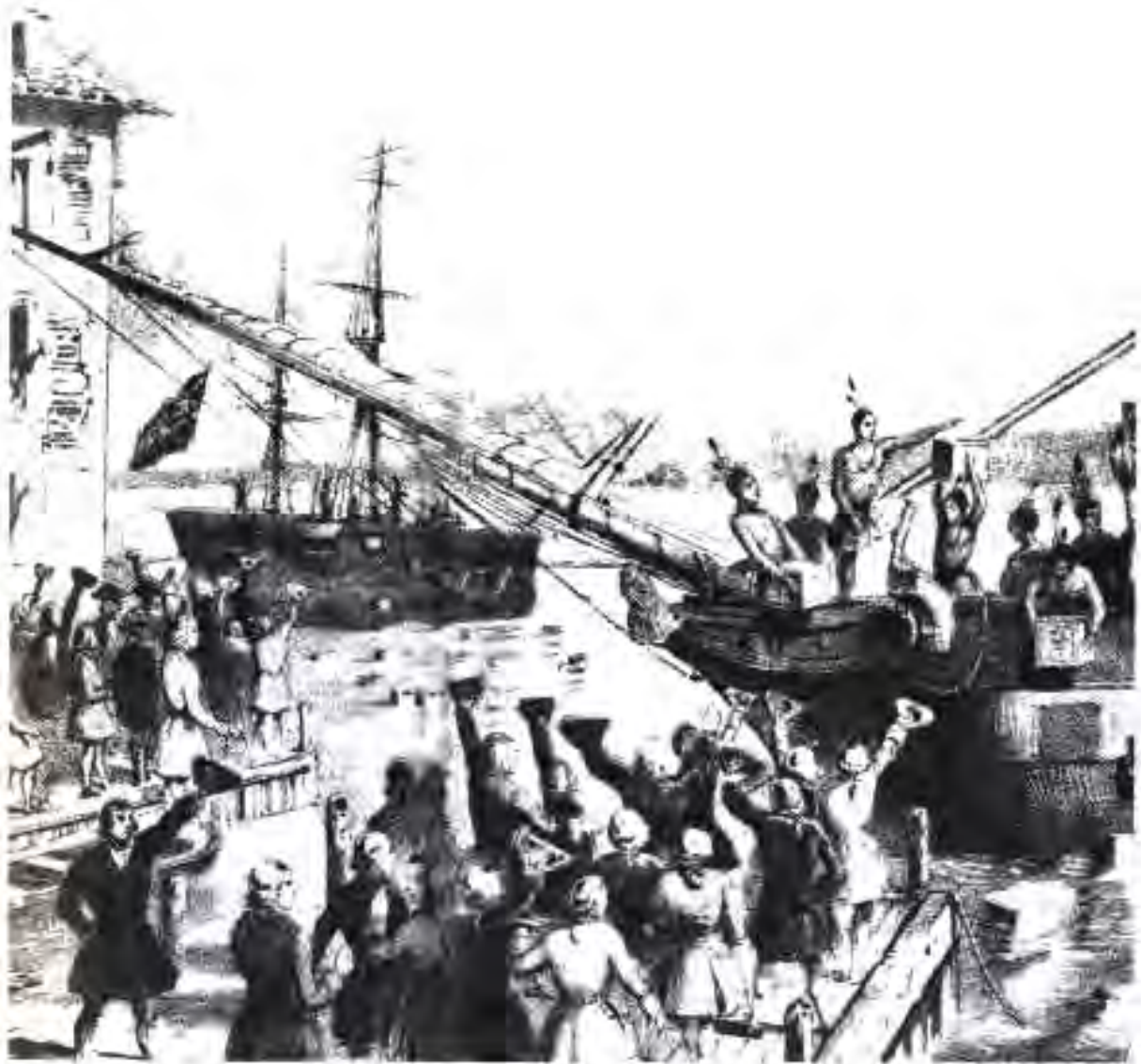
Қарорҳои минбаъдае, ки корол ва ӯ парлумони Англия нисбати мустамликаҳо қабул мекард, фарорасии ҷанги озоди-хоҳонаро дар шимоли Америка торафт наздик мегардониданд. Соли 1763 короли Англия Георг III фармоне баровард, ки мувофиқи он мардуми мустамликаҳо минбаъд ҳақ надоштанд, ки заминҳои ғарби кӯҳҳои Аллеганро худсарона аз худ карда, ба фермерӣ машғул шаванд. Соли 1765 парлумони Англия ба зиммаи мардуми мустамликаҳо барои ҳар як доду гирифтӣ савдо, ҳуччат, рӯзнома, чопи эълонҳо ва ғайра андозии нишонпулӣ (герби)-ро зам намуд. Вале мардуми мустамликаҳои шимоли Америка бо катъият муқобили ин амри корол баромаданд.

Дар охири соли 1773 воқеае ба амал омад, ки он «Чойнӯшии Бостон» номида шудааст. Сокинони Бостон перохани хиндӯӣ ба бар карда, пинҳонӣ ба киштии пурбори дар бандар лангар-партофта баромада, аз бордонҳои он қуттиҳои чойро, ки аз тоҷирони англис буданд, ба об партофта гирифтанд. Ин хабарро шунида, англисҳо алайҳи бостонӣҳо ҷазодиҳӣ ва манъкуниҳои навро ба кор бурданд. Ин рафтори мустамликадорон сабри мардумро лабрез кард.

Соли 1774 дар Филадельфия Конгресси Якуми нямояндагони як қатор мустамликаҳои америкони Англия баргузор гардид. Он даъват намуд, ки дар мустамликаҳо хариди молҳои англисӣ манъ карда шавад. Аз ин иқдом тоҷирони англис ба ҳарос афтоданд, чунки ҳам тоҷирон ва ҳам ҳазинаи корол зарар меид. Ин буд, ки короли Англия андозии нишонпулӣро бекор кард.

Дар байни аҳолии мустамликаҳои америкой ва лашқари Англия низ муносибатҳо тезу тунд гардиданд. Бисёриҳо талаб

30. «Чойнушӣ дар Бостон», Соли 1773

мекарданд, ки он аз мустамликаҳо бароварда шавад. 2 март соли 1770 дар Бостон аскарони англисӣ ба анбӯҳи калони одамон барои он оташ кушоданд, ки онҳо ба ҳоли ишон хандида буданд. Дар натиҷа чандин усто ва баҳривардон куштаю захмдор шуданд. Ин ҳодиса қаҳру қазаби мардуми шаҳро ба вуҷуд овард. Бо талаби қатъии онҳо лашкари Англия аз шаҳри Бостон бароварда шуд.

Дар нимаи аввали солҳои 70-ум дар мустамликаҳои шимоли Америка ҳаракат барои ҷудошавӣ аз Англия пурзӯр гардид. Пайн ном демократи буржуазии англис, ки соли 1774 ба Филадельфия сафар карда буд, ҷумҳурии мустақили демократӣ эълон карда шудани мустамликаҳоро гарму ҷӯшон табрик кард. Дар ин бора ӯ андешаҳои худро дар памфлете, ки «Ақли солим» ном дошт, ифода намудааст.

Оғози ҷанги истиқлолҷӯӣ. Муборизаи мусаллаҳонаи мустамликаҳои Англия дар Америкаи Шимолӣ баҳори соли 1775

огоз ёфт. 19 апрел дастаи калони аскарони англис бо мақсади нест кардани силоххонаи чирикҳо аз Бостон ба тарафи Конкорд рахсипор шуданд, вале аллакай дер шуда буд. Мустамликачиён силоххоро кайҳо ба ҷои дигар пинҳон карда буданд. Вақте ки дастаи аскарон ба қафо бармегашт, чирикҳои камингирифта ба сӯи онҳо оташ кушоданд. Дар ин муҳориба 273 нафар низомиёни англис куштаю захмдор шуданд. Лашкари корол бетартибона ақиб нишаст. Чирикҳо дар ин муҳориба аз усули ҷанги пароканда хуб истифода бурданд. Лашкари корол аз усули кӯҳнаи ҷанг, яъне дар як хат саф кашида ҳучум кардан истифода бурда, шикаст хӯрд.

Муҳорибаи назди Конкорд мардуми мустамликаҳоро ба ватандӯстон (вигҳо) ва аксуликчиён (лоялчиён) ҷудо кард. Даре нагузашта дар наздикии Бостон урдугоҳи калони чирикӣ ташкил карда шуд, ки дар он ҷо аз тамоми гӯшаю канори мустамликаҳо зиёда аз 20 ҳазор нафар ихтиёриён ҷамъ шуданд. Мустамликачиён тайёр буданд, ки ватани худро аз англисҳои аҷнабӣ озод кунанд.

31. Ҷорҷ Вашингтон

Моҳи майи соли 1775 дар Филадельфия Конгресси Дуоми мустамликаҳои англисии Америкаи Шимолӣ кушода шуд. Иштироккунандагони ин конгресс тарафдори он буданд, ки мустамликаҳо аз Англия ҷудо шаванд. Конгресс лашкари аз ҳисоби чирикҳо ташкилкардари ҳамчун лашкари худ шиноخت ва ба сарфармондеҳии он заминдори калони Вирҷиния Ҷорҷ Вашингтонро (1732-1799) таъин намуд. Вашингтон ҷанде пештар дар амалиётҳои ҳарбии зидди фаронсавӣҳо ва ҳиндуҳо ширкат варзида, худро ҳамчун лашкаркаши соҳибистеъдод нишон дода буд.

Дар Америкаи Шимолӣ ҳаракати ҷудоихоҳӣ пурзӯр мешуд. Каролинаи Шимолӣ ва Вирҷиния дар бораи аз Англия ҷудо шудани худ хабар доданд. Баъди ин дар Конгресс ҷонибдорони аз Англия ҷудошавии мустамликаҳо бар муқобилони он бартарӣ пайдо намуданд.

4 июли соли 1776 Конгресс «Эълония дар бораи несткҷололӣ»-ро қабул кард, ки муаллифи асосии он Томас Ҷеферсон (1748-1826) буд. Т. Ҷеферсон заминдори вирҷинӣ, адвокат, демократи бур-

32. Халқи шӯришбардошта ҳайкали короли Англияро сарнагун месозад

жуазӣ, яке аз маъруфтарин арбоби инкилоби буржуазии истиқ-
 лолниятхоҳии Америкаи Шимолӣ мебошад. Дар Эъломия гуфта
 мешуд, ки зулми мустамликавӣ бо ҳуқуқҳои табиии инсон мухолиф
 аст. Бинобар ин мустамликаҳо дар Иёлотҳои Муттаҳидани Амрико
 муттаҳид гардида, «Давлатҳои озод ва соҳибистиклол»-ро ташкил
 менамоянд.

Рафти инкилоб. Барои амалиётҳои ҳарбӣ мустамликадорон
 флотҳои пурзӯр доштанд. Киштиҳои ҳарбии англисҳо тавассути
 ғуҷҳои худ дар соҳилҳои амалиётҳои ҳарбии сарбозонро дастгирӣ

33. Томас Џефферсон

мекарданд. Англисҳо лашкари зиёд на- доштанд. Барои ҷанг алайҳи амери- коиҳо 29 ҳазор нафар аскарони зар- харидро аз князиҳои немисӣ оварда буданд. Дар аввали ҷанг нерӯҳои ҳарбии англисҳо нисбат ба мустамликачиён зиёдтар буданд. Бар зидди лашкари 80- ҳазорнафараи корол Ҷ. Вашингтон ҳа- магӣ 18-ҳазор нафар лашкарро муқобил гузошта тавонисту халос. Он ҳам бошад, доимӣ набуд. Дар ҳаёти лашкари Вашингтон омаду рафти аскарон бисёр буд. Ба ин нигоҳ накарда, Ҷ. Вашингтон тавонист, ки тепҳои муҳими атрофи Бостонро ишғол намояд. Даре нагу- зашта лашкари мустамликаҳои англис-

хоро маҷбур кард, ки аз Бостон ақибнишинӣ кунанд. Ин шахр аз англисҳо озод карда шуд. Баъди ин лашкари корол дар зери роҳбарии генерал Гоу ба Нию-Йорк ҳаракат намуда, онро ишғол карданд. Вашингтон лашкари инқилобии худро ба Трентон бурд, то ки ба англисҳо зарбаи ғайриҷашмдошт зада, бо ҳамин пеши роҳи идомаи ҳучуми онҳоро бигирад. Вале тобистони соли 1777 ба англисҳо муяссар шуд, ки Филадельфияро ишғол намоянд. Дар ин пирӯзӣ ба онҳо флот ёрии калон расонид.

Конгресс кушиш намуд, ки инқилоби озодихонаи мустам- ликаҳоро мамлакатҳои мутаракқии Аврупо дастгирӣ намоянд. Бо ин мақсад конгресс Бенҷамин Франклинро, ки шахси машҳури Америка буд, ба ин қитъа равон кард. Қароли Фаронса Людовиқи XVI муборизаи озодихонаи мустамликаҳои Америкаро дастгирӣ кард. Бо ҳамин ӯ хост, ки қасди худро аз Англия бигирад. Фаронса дар забти мустамликаҳои бо Англия рақобат мекард. Қароли Фаронса ният дошт, ки заминҳои америкоии худро аз Англия бозситад.

Аз Фаронса ва Испониё ба ёрии инқилобгарони Америкаи Шимолӣ ихтиёриёни зиёде омаданд. Ҳукумати Фаронса ба Вашингтон ба маблағи 21 миллион ливр вомбарг ҷудо намуд. Баъд аз ғалабаи музаффаронаи Вашингтон ва иттифокчиён дар назди Саратога Фаронса ИМА-ро ҳамчун давлати мустақил бо расмият шинохта, бо он иттифок ва созишномаи тичоратӣ бастанд.

Фаронса ва Испониё аз ҷониби ИМА дар баҳр ҳам алайҳи Англия ба ҷанг даромаданд. Флоти онҳо дар гирду атрофи мустамликаҳои ва дар тамоми баҳру уқёнусҳои ҷаҳон ба киштиҳои

Англия ҳамла мекарданд. Флоти Англия ба ҷои расонидани ёри ба лашкари дар мустамликаҳои Америка буда, акнун ба мудофиаи мулкҳои англисӣ гузашта буд.

Вазъияти лашкари Англия рӯз то рӯз вазнин мешуд. Баъди он, ки англисҳо дар Саратога шикаст хӯрданд, қувваҳои асосии худро ба ҷануб бурданд. Вале дар он ҷо гайриҷашмдошт аҳволи онҳо хеле вазнин мегардад. Лашкари сарфармондеҳи англисҳо Корнваллис аз тарфи қушуни Вашингтон ва лашкари Фаронса (сарфармондеҳаш генерал Рошамбо) муҳосира ва 19 октябри соли 1781 таслим шуд. Баъд аз як сол ҳукумати Англия қарор дод, ки ба ҷанг хотима дода, бо ИМА дар бораи сулҳ гуфтушунид оғоз кунад. Ҳамин тариқ, мустамликаҳои шимоли Америка галаба ба даст оварданд.

Дар ИМА барои моликият, замин, мустақиллияти иёлот ва ғайра ҷараёнҳои гуногуни ҷамъияти байни ҳамдигар муборизаро давом медоданд. Дар натиҷа ҷандин шӯриш ба амал омад. Яке аз калонтарин шӯришҳо дар Массачусетс солҳои 1786-1787 бо сардории Даниел Шейс ба амал омад. Шӯришчиён талаб мекарданд, ки қарзҳои онҳо аз эътибор соқит, замин моликияти умуми-ҳалқӣ ва барои ҳама дастрас эълон карда, ба камбағалон бепул дода шавад. Ҳазорон нафар фермерҳо дар зерин парчами Шейс муттаҳид шуда, барои ҳуқуқҳои худ мубориза мебуданд. Онҳо мехостанд, ки бо истифода аз ярок ба мақсадҳои худ ноил шаванд. Вале онҳоро ҳукуматдорон тирборон карда, маҷбур намуданд, ки пароканда шаванд. Моҳи феврари соли 1787 дастаи Шейс торумор карда шуд. Худи ӯ асир афтод. Суд Шейсро ба қатл ҳукм кард.

Қабули Конститусияи ИМА. Соли 1787 маҷлиси махсуси намоёндагон иёлот (Конвенти Муассисон) дар шаҳри Филадельфия

34. Шӯриши Даниел Шейс

35. Ба имзо расидани Эълумияи Истиқлолият. 4 июли соли 1776

Конститутсияи ИМА-ро қабул кард. **Конститутсия ИМА-ро ҷумҳурӣ эълон намуд.** Мувофиқи ин санад **сардори давлат ва ҳукумат президент** мебошад, ки ӯ аз тарафи интихобкунандагон ба мӯҳлати 4 сол интихоб карда мешавад. **Конститутсия ба президенти ИМА ваколатҳои васеъ додааст.** Ӯ роҳбари лашкар ва флот буда, ҳуқуқи таъин кардани мансабдорони олиро дар ихтиёри худ дошт. Дар асоси ин конститутсия президенти нахустини ИМА **Ҷорҷ Вашингтон** интихоб гардид.

Мақоми олии қонунгузории ИМА **Конгресс** мебошад, ки он аз ду палата – **Палатаи намоёндаҳо ва Сенат** иборат буд. Дар Сенат намоёндаҳои баробар - ҳар иёлот 2- нафарӣ ва дар Палатаи намоёндаҳо вакилон мувофиқи шумораи аҳолии иёлот интихоб карда мешуданд.

Суди Олии ИМА ваколатҳои калон гирифт. Аъзоёни он аз тарафи президент яқумра таъин карда мешуд. Суди олий муайян мекард, ки ин ва ё он қонун ё худ амали ҳукуматдорон ба конститутсия мувофиқат мекунад ё не? Дар сурати ба конститутсия мухолиф будан суди олий метавонист қонуни қабулкардаи Конгресс ва амали ҳукуматдоронро манъ кунад.

Қабули Конститутсияи ИМА қадами бузурге буд дар таъмини ҳуқуқҳои мардум, иёлот ва дар бунёди ҷомеаи демократӣ. Он баъди зиёда аз 200 соли қабул шуданаш ҳам ба мардум ва давлати ИМА хизмат карда истодааст. То имрӯз ба Конститутсия танҳо 26 тағйироту иловаҳо дохил карда шудааст.

Аҳамияти муборизаи инқилобии озодихонаи ИМА. Ҷанги истиқлолиятҳои мустанликаҳои Англия монеаи асосии инқишофи мустиқилонаи онҳоро аз байн бурд. Зулми мустанликавиरो барҳам зад. Дар натиҷаи ҷанг кӯшиши истилогарони англис, ки мехостанд дар мустанликаҳо тартиботи феодалиро барқарор кунанд, барбод рафт. Унвонҳои дворянӣ ва дигар тартиботу анъанаҳои феодалӣ дар ИМА бекор карда шуданд. Мулкҳои калоне, ки ба муқобилони инқилоб тааллуқ доштанд, мусодира шуданд.

36. Бенҷамин Франклин

Дар натиҷаи ғалабаи инқилоби истиқлолиятҳои ва қабули конститутсияи давлати калони демократӣ — ИМА ташкил ёфт. Вале инқилоб нотамои монд. Он ғуломдориро дар ин давлат барҳам надод.

Сарфи назар аз маҳдудиятҳои худ ҷанги инқилобии мустанликаҳои шимолии Америка барои истиқлолият дар роҳи муборизаи буржуазия бар зидди феодализм ва ташкили давлати демократӣ воқеаи бузурги таърихӣ мебошад. Бояд тазаққур дод, ки инқилоби озодихонаи мустанликаҳои дар Америкаи Шимолибудай Англия дар зери таъсири ғояҳои инқилоби буржуазии англисии

37. Мақомоти олии ҳокимият дар ИМА мувофиқи конститутсияи соли 1787

асри XVII ба амал омадааст. Дар навбати худ инкилоби буржуазии мустамликаҳои америкоии Англия дар тайёр кардани инкилобҳои минбаъдаи буржуазии давлатҳои Аврупо замина тайёр намуд.

Хуҷҷатҳо

1. Ҳисоботи рӯзнома дар бораи «Чойнӯшии Бостон»

1 декабри соли 1773

...«Ҳиндуҳо» (чӣ тавре ки онҳоро он вақт ном мебуданд) ба сӯи бандар рафтанд, ба он ҷое, ки киштиҳои пур аз бор истода буданд. Аз ақби онҳо садҳо одамон равон шуданд, то ки амалиёти фараҳбахшу тамошобоби онҳоро мушоҳида кунанд. Онҳо, «ҳиндуҳо», бо тезӣ ба киштии капитан Холл рафта, аз бордонҳо қуттиҳои чойро бардоштанд. Баъд боз ба болои киштии баромада, он қуттиҳои чойро кушода, ба об партофтанд. Навбат ба киштии капитан Брюс омад. Сипас ба киштии капитан Коффин низ ҳамон хел рафтор карданд. Онҳо чунон бо тезӣ кор мекарданд, ки дар зарфи ҳамагӣ се соат 342 қуттии чойро шикаста, чойҳои онро ба об партофтанд. Дар натиҷа дар халиҷ мад ба вуҷуд омад. Дар болои об қуттиҳои шикаста ва чой дар масоҳати хеле калон, аз соҳили ҷанубии шаҳр то Дорчестер Нек шино мекарданд. «Ҳиндуҳо» тамоми чораҳоро андешиданд, ки сокинони шаҳр чойҳоро надузданд. Ҳангоме دیدанд, ки якчанд нафар одамон кӯшиши як миқдори чойро гирифта, ба хонаҳояшон бурдан доранд, ҳамон лаҳза аз дасташон гирифта, нисбати онҳо дағалӣ ҳам карданд. Ҳарчанд дар болои киштиҳо номгӯи молҳо хеле зиёд буданд, «ҳиндуҳо» ба онҳо даст нарасониданд. Аз тарафи онҳо ба моликияти хусусӣ ҳамин хел диққати калон дода шуд. Вақте ки қулфи наҷандон калони овезаи киштии як капитанро шикастанд, ҳуди ҳамон лаҳза ба ӯ қулфи дигарро равон карданд.

2. Президент Вашингтон

Яке аз охири қарорҳои қабулкардаи инҷумани Конфедератсия таъин намудани интихоботи президент дар таърихи 4 марти соли 1789, рӯзе буд, ки ҳукумат таъсис хоҳад ёфт. Номии як шахс – Ҷорҷ Вашингтон - ба сифати роҳбари нави давлат вирди забони тамоми мардум шуд ва ӯ 30 апрели соли 1789 якдилона президенти Иёлоти Муттаҳида интихоб гардид. Бо суҳанҳое, ки минбаъд ҳамин президентҳо қасам ёд мекарданд, Вашингтон қасам хӯрд, ки вазифаи президентиро бо камоли эҳтиром иҷро менамояд ва тамоми қудрати худро барои «нигоҳ доштан, муҳофизат ва ҳимояи Конститутсияи Иёлоти Муттаҳида хоҳад бахшид».

Вақте ки Вашингтон ба иҷрои вазифаи шурӯъ намуд, Конститутсияи нав анъана ва афкори ҷамъиятии тарафдор надошт. Илова бар ин ҳукумати нав бояд сохтори худро ташкил менамуд. Андозҳо муайян нашуда буданд. То таъсис ёфтани рукни додгоҳӣ, қонунҳо амалӣ шуда наметавонистанд. Қувваҳои мусаллаҳ хеле камшумор буданд. Қувваҳои ҳарбии баҳрӣ вуҷуд надоштанд.

Конгресс бо зудӣ вазоратҳои корҳои хориҷию молияро ба сардори Томас Чефферсон ва Александр Ҳамилтон таъсис дод. Илова бар ин Конгресс рӯкни додгоҳии федералиро ба сарвари Додгоҳи Олӣ, раиси Додгоҳи Олӣ ва панҷ аъзои он, се додгоҳи ҳавзагӣ ва 18 додгоҳи ноҳиявӣ таъсис дод. Одатан, Вашингтон пеш аз қабул намудани қарор бо шахсоне, ки ақидаи онҳоро хеле қадр менамуд, маслиҳат карданро лозим мешуморид. Кабинети президенти таъсис ёфта, ҳамаи сардорони вазоратҳои Конгресс таъсиснамуда аъзоёни он буданд.

Масоҳати кишвар мунтазам меафзуд ва муҳоҷират аз Аврупо зиёд мешуд. Америкоӣҳо ба тарафи Гарб ҳаракат мекарданд: Нью Йорк ва Пенсилваниҳо ба Оҳайо, Виржиниҳо ва Коралиниҳо ба Кентукки ва Теннеси. Фермаҳои хубро бо нархи арзон харидан мумкин буд. Саҳроҳои васеи ҳосилхез дар қисматҳои шимолӣ Нью-Йорк, Пенсилвания ва Виржиния ба зудӣ ба ноҳияҳои бузурги галлакорӣ табдил ёфтанд.

Бо вуҷуди он ки бисёри маҳсулот ҳанӯз дар хона тайёр карда мешуд, инқилоби саноатӣ ба Америка ҳам омада расид. Массачусетс ва Роде Айлэнд асоси саноати бофандагиро гузошта буданд. Коннектикут ба маркази сохтани қуттиҳои қалъагӣ ва соатсозӣ табдил ёфт. Нью-Йорк, Нью-Черси ва Пенсилвания коғаз, шиша ва оҳан истеҳсол менамуданд. Киштисозӣ ҷунон равақу ривож ёфта буд, ки дар баҳрҳои киштиҳои Иёлоти Муттаҳида нисбат ба Британия ҷои дуюмро ишғол мекарданд. Ҳатто пеш аз соли 1790 киштиҳои Амрико ба Чин муина фурӯхта, аз он ҷо ҷой, шохӣ ва молҳои дигарро меоварданд.

Дар ҷумлаи вазъияти фавқулодда барои пешрафти кишвар роҳбарии хирадмандонаи Вашингтон хеле зарур буд. Ӯ ҳукумати миллӣ ташкил намуд, роҳҳои ҷо ба ҷо кардани муҳоҷиронро дар ноҳияҳои, ки пештар дар дасти Британия ва Испониё буданд, ҳал кард, вазъиятро дар ноҳияҳои сарҳадии шимолу гарб ба эътидол овард ва дохилшавии иёлоти нав — Вашингтон (1791), Кентукки (1792) ва Теннесиро (1796) пешгуӣ намуд. Ниҳоят, дар муноқишаҳои хайрбодии худ Вашингтон кишварро ба ҷустуҷӯи «иттифоқи мунтазам бо мамӯлики хориҷӣ» ҳидоят кард. Ҷумлаи маслиҳати Вашингтон ба муносибати Амрико бо давлатҳои дигар барои аслҳои баъдина таъсири калон дошт.

Савол ва супоришҳо: 1. Аҳволи мардуми мустанлиқаҳои америкоии Англия чӣ тавр буд? 2. Чаро мардуми мустанлиқаҳо аз Ҳукумати Англия норозӣ буданд? 3. Иқтисодиёти мустанлиқаҳо чӣ тавр тараққӣ мекард? 4. Чаро дар солҳои 60-уми асри XVIII муносибати байни мустанлиқаҳо ва Англия тезу тунд шуд? 5. Дар бораи сабабҳои инқилоби истиқлолиятҳои мустанлиқаҳои дар шимолӣ Америка будаи Англия нақл кунед. 6. «Чойнушии Бостон»-ро шарҳ диҳед. 7. Ҷанги истиқлолиятҳои мустанлиқаҳо чӣ тавр оғоз ёфт? 8. Вашингтон кӣ буд? 9. Дар бораи қарорҳои Конгресси дуюм чӣҳоро медонед? 10. Бенҷамин Франклин чаро ба Аврупо рафт? 11. Давлатҳои Аврупо нисбати ҷанги истиқлолиятҳои мустанлиқаҳои дар Америкаи Шимолӣ будаи Англия чӣ тавр муносибат карданд? 12. Томас Чефферсон кӣ буд? Қадом санади муҳими ИМА-ро ӯ навиштааст? 13. Чаро дар рафти ҷанги истиқлолиятҳои мустанлиқаҳо аҳволи Англия вазнин

шуд? 14. Дар бораи мағлубшавии Англия нақл кунед. Кадом сол Англия аз ҷанги зидди ИМА даст кашада, бо он дар хусуси сулҳ ба гуфтушунид оғоз намуд? 15. Оё дар мағлубшавии Англия Фаронса ва Испония саҳм доранд? 16. Ғалабаи инқилоби озодихонаи мустамликаҳои дар шимоли Америка воқеъ будаи Англия чӣ аҳамият доштанд? 17. Аз нақша мақомоти олии ҳокимияти давлатиро дар ИМА шарҳ диҳед? Кай Конститутсияи ИМА қабул карда шудааст? 18. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§10. ҒАЛАБАИ ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ ФАРОНСА

Назариячиёни буржуазӣ. Инкишофи сармоядорӣ ва рӯ ба таназул ниҳодани сохти феодалӣ **асоси моддӣ** ва **назариявии идеологҳои Фаронса** гардид. Онҳо боқимондаҳои крепостнойчиғӣ, маҳдудиятҳои тиҷоратӣ ва саноатӣ сохти мавҷударо ба зерӣ танқиди саҳт гирифтанд. Файласуфон, иқтисоддонҳо ва шоирону нависандагон ҳам ба ҳокимияти мутлақаи Фаронса зил буданд. Онҳо боисро аз ҳукуматдорон талаб мекарданд, ки маҳдудиятҳои пеши роҳи соҳибкорӣ бартараф, дахлнопазирии моликияти хусусӣ кафолат ва шахс комилан аз зулми феодалӣ озод карда шавад. **Назариячиёни буржуазӣ** дар тараққиёти ҷомеа ақлу хирад, маориф ва илмро дар ҷои аввал мегузоштанд. Онҳо гоҷҳои пешқадами башардӯстро ташвиқу тарғиб намуда, дар амал мардумро ба инқилоби буржуазӣ тайёр мекарданд.

Монтеске (1689-1755). Шарл Монтеске писари амалдори дворянин, яке аз маорифпарварони машҳури Аврупо буд. Ӯ дар асарҳои худ «Мақбулҳои форсӣ» (1721) ва «Дар бораи руҳи қонунҳо» (1748) иллатҳои ҳокимияти мутлақ - худсарии ҳокимияти қароӣ, бадахлоқии аҳли дарбор ва асилзодагон, ҷангҳои беа-

38. Монтеске

долатонаи феодалиро ба зерӣ танқиди саҳт мегирад ва масҳара мекунад. Монтеске ҳукумати қароиро барои он маҳкум мекард, ки вай ба гардани халқ андозҳои вазнинро бор кардааст.

Монтеске ҳокимияти мутлақаи маҳдуди конституциониро (наздиқ ба сохти сиёсии Англия) беҳтарин сохти давлатӣ мешуморад. Ӯ хусусан ба дахлнопазирии моликияти хусусӣ ва озодии шахс, имконияти иҷро карда тавонишани ҳар он чизро, ки «қонун манъ накарда бошад», аҳамияти қалон меод. Ақидаҳои Монтеске рӯҳияи

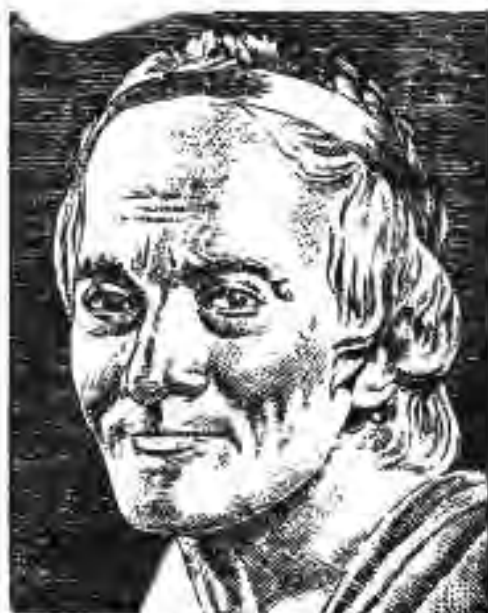
буржуазияи миёнаҳол ва дворянҳои пешқадам - ҷонибдорони мутлақияти махдудкардашударо ифода мекард. Ғояҳои озодихоҳӣ ва инсондӯстии ӯ қариб дар тамоми Аврупо ва берун аз он ҳам паҳн гардида буданд.

Волтер (1694-1778). Ғояҳои пешқадами Волтер ба тартиботи феодалий зарбаи сахт заданд. Ӯ муаллифи асарҳои зиёди сиёсӣ, таърихӣ, достону романҳо ва повесту песаҳо, ба монанди «Таҷриба дар бораи рӯҳ ва урфу одати халқҳо», «Лугати фалсафӣ», «Асри Людовиқи XVI», «Кандид» ва ғайра мебошад. Ба ақидаҳои инсондӯстонаи худ ӯ дар байни мардуми тараккихоҳ обрӯю эътибори бузург пайдо кард. Танқиди тартиботи феодалий, тарзу услуби равшану сабуқи асарофарӣ ӯро ҳамчун «хукмрони афкор»-и одамони пешқадами замони худ маълуму шӯҳратманд гардонид.

Волтер ҳамчун ғошқунандаи ҷаҳолатпарастии калисо, масхарақунандаи имтиёзҳои феодалиҳо шинохта шуда буд. Ғояҳои Волтер ақидаҳои буржуазияи калон ва дворянҳои пешқадамро, ки онҳо махдуд кардани худсарии ҳокимияти мутлақ, сӯет кардани таъсири калисои католикӣ ва бекор кардани тартиботи феодалиро мехостанд, вале аз оммаи халқ метарсиданд, ифода менамуд. Танқиди ҳокимияти мутлақ ва калисои католикӣ барои наздикшавии инқилоб дар Фаронса ва мамлакатҳои дигари Аврупо замина гузошт.

Руссо (1712-1778). Жан-Жак Руссо идеологӣ буржуазияи майдан асри XVIII буд. Ӯ дар оилаи соатсози швейсарӣ ба дунё омадааст. Дар хурдсолӣ падараш ӯро ба заргаре ба шогирдӣ медиҳад, вале Руссои ҷавон аз назди ӯ мегурезад. Баъд аз сарсонӣ саргардонии зиёд ва шуглварзӣ ба касбу кори гуногун Руссо ба вазифаи котибии сафоратхонаи Венетсия соҳиб шуд. Лекин ин вазифа ба ӯ маъқул набуд. Бинобар ин дере нагузашта ба кори адабӣ машғул мешавад.

Руссо (1712-1778). Жан-Жак Руссо идеологӣ буржуазияи майдан асри XVIII буд. Ӯ дар оилаи соатсози швейсарӣ ба дунё омадааст. Дар хурдсолӣ падараш ӯро ба заргаре ба шогирдӣ медиҳад, вале Руссои ҷавон аз назди ӯ мегурезад. Баъд аз сарсонӣ саргардонии зиёд ва шуглварзӣ ба касбу кори гуногун Руссо ба вазифаи котибии сафоратхонаи Венетсия соҳиб шуд. Лекин ин вазифа ба ӯ маъқул набуд. Бинобар ин дере нагузашта ба кори адабӣ машғул мешавад.

39. Волтер

40. Жан Жак Руссо

Дар асарҳои худ Руссо бадахлоқӣ ва ифроткориҳои дворянҳоро маҳкум карда, мардумро ба ҳалолхӯрию хоксорӣ даъват менамуд. Ба андешаи ӯ одамон баробархуқуқ таваллуд шудаанд ва ҳақ доранд тарзи идоракунии давлатиро интиҳоб ва ё бекор кунанд, золимонро аз ҳокимият дур созанд. Ба ақидаи Руссо **ҷомеаи мулкдорони хурди баробархуқуқ ва бе бою камбағал ҷомеаи бехтарин мебошад.** Ӯ бар он ақида буд, ки танҳо моликияти хурд қонунӣ ва боадолат аст. Барои ҳамин ҳам мардумро барои бекор кардани моликияти феодалҳо ва маҳдуд кардани молу мулк ва қару

41. Меле

фарри сармоядорон даъват мекард. Руссо ин ақидаҳои хешро дар рисолаи «Дар бораи сабабҳо ва пайдоиши нобаробарӣ» (1754) ва «Дар бораи созишномаи ҷамъиятӣ» (1762) баён намудааст.

Ғайр аз номбурдагон Меле, Дидро, Мабли ва маорифпарварони дигар низ буданд, ки инқилоби буржуазии Фаронсаро ба гоҷҳои инқилобӣ мусаллаҳ намудаанд.

Жан Меле (1664-1729) тарафдори барҳам додани моликияти хусусӣ ва имтиёзҳои истисморгарон буд. Ӯ манфиатҳои камбағалони деҳотро ифода мекард. Меле ақидаҳои хешро дар «Васиятнома»-и худ инъикос намудааст, ки он баъд аз вафоти ӯ чоп шуд.

Дидро (1713-1784) ба инқилоби буржуазии Фаронса асоси **филсафӣ** гузоштааст. Вай ақидаҳои худро дар «Мактуб ба нобиноён ва насихат ба биноён» баён намудааст. Инчунин бо ҳамкориҳои гурӯҳи олимони асари бисёрчилдаи «Энсиклопедияи илм, санъат ва касбу ҳунар»-ро ба чоп тайёр кардааст. Ин асар ба маърифати инқилобии мардуми Фаронса ёрии қалон расонид.

Мабли (1709-1785) ифодакунандаи манфиатҳои буржуазияи

42. Дени Дидро

майда, муқобили зиндагии бодабдаба, тарафдори сохти ҷумҳуриявии давлат буд, ки дар он корол ҳам ҷой дошта бошад, яъне ӯ чун Руссо мутлақияти махлудкардашударо ҷонибдорӣ мекард.

Сабабҳои инқилоб. Дар охири солҳои 70 ва аввали солҳои 80-уми асри XVIII дар Фаронса **вазъияти инқилобӣ** ба амал омад. Сабаби асосии он зиддияти байни **қувваҳои истехсолкунанда** нағ ва **муносибатҳои кӯҳнаи истехсолини феодалӣ** буд. Акнун буржуазияи Фаронса дигар бо ҳокимияти мутлақ ва тартиботи феодалии он созиш кардан намехост. Косаи сабри халқ ҳам лабрез шуда буд, зеро корол Людовики XVI тавассути андозҳои сершумор халқро аз ҳад зиёд истисмор менамуд.

Корол бодабдаба зиндагонӣ мекард. Гурӯҳи сершумори амалдорони дарбор ҳам аз ин бенасіб набуданд. Харчи давлатӣ муттасил зиёд мешуд. Дар натиҷа хазинаи корол ҳолӣ шуд. Дар шароити номусоид худсарона ҷорӣ намудани андозҳои нағ барои ҳокимияти королӣ ва ҷомеаи феодалии Фаронса хавфнок буд. Баъд аз 175 сол Людовики XVI қарор дод, ки бо мақсади ҷорӣ кардани вомбарг (заём) ва андозҳои нағ Иёлоти Кулдро даъват намояд (аз соли 1614 королҳои Фаронса Иёлоти Кулдро даъват накарда буданд). Аммо даврае, ки корол Фаронсаро яккаю танҳо идора мекард, қайҳо гузашта буд.

Дар вақти интиҳобот мувофиқи иҷозати корол, аз ҳамаи табақаҳои мардуми Фаронса ба вакилӣ номзадҳо пешниҳод карда мешуданд. Хангоми пешбарии номзадҳо ба вакилӣ дар Иёлоти

43. Людовики XVI

44. Париж. Лувр

Кулл мардум ҳақ дошт, ки ба номзадҳо супоришҳо бидихад. Дар супоришҳои худ буржуазия, деҳқонон, коргарон ва ҳунармандон аз тартиботи феодалии шикоят карда, барҳам додани онро талаб мекарданд. Аз даъват карда шудани Иёлоти Кулл мардуми захираҳо умеди калон дошт.

Дар арафани инқилоби буржуазӣ дар Фаронса табақҳои болоии ҷомеа дигар ба таври кӯҳна давлатро идора карда наметавонистанд. Табақҳои поёнии ҷомеа ҳам минбаъд ба мисли пештара ба истисмори ҳокимияти феодалии ва феодалон тоқат кардан намехостанд. Дар мамлакат вазъияти инқилобӣ пухта расид.

Арафани инқилоб. Рӯҳияи инқилобии табақҳои поёни баъди интихобот боз ҳам баландтар шуд. Людовиқи XVI аз ин дар ҳарос

45. Вакилони табақҳои сеюм дар толори тӯббозӣ

афтада, Иёлоти Кулло дар Париж даъват накард. Бо пешниҳоди ӯ он дар Версал кушода шуд. Ин воқеа **5 майи соли 1789** ба вуқӯъ омад. Вакилони Иёлоти Кулл ба се гурӯҳ тақсим шуданд. 300 нафар **вакилони дворян** дар минбар ва дар паҳлуи онҳо **вакилони рӯҳониён** чой гирифта буданд. Вакилони ин ду табақа сару либоси бохашамату рангоранг доштанд. Рӯҳониён каллапӯши анъанавии динӣ ва дворянҳо кӯлоҳҳои бо пари товус орододашуда пӯшида буданд. Дар поёни онҳо 600 нафар **вакилони табақаи сеюм** (буржуазия, коргарон, кишоварзон ва косибон) чой гирифта буданд.

Мувофиқи анъана дар маҷлис корол кӯлоҳи худро ба сар монда, ба тахт нишаст. Вакилони табақаҳои дворянҳою рӯҳониён ба корол пайравӣ карда, кӯлоҳҳои худро ба сар карданд. Вале вакилони табақаи сеюм ҳангоми ба маҷлисоҳ даромадани корол аз чойҳои худ нахестанд ва қисми зиёди онҳо чуръат карда, кӯлоҳҳои худро ба сар пушиданд. Ин рафтори бочуръатонаи вакилони табақаи сеюм нафрати корол ва дворянҳою рӯҳониёнро ба вучуд овард.

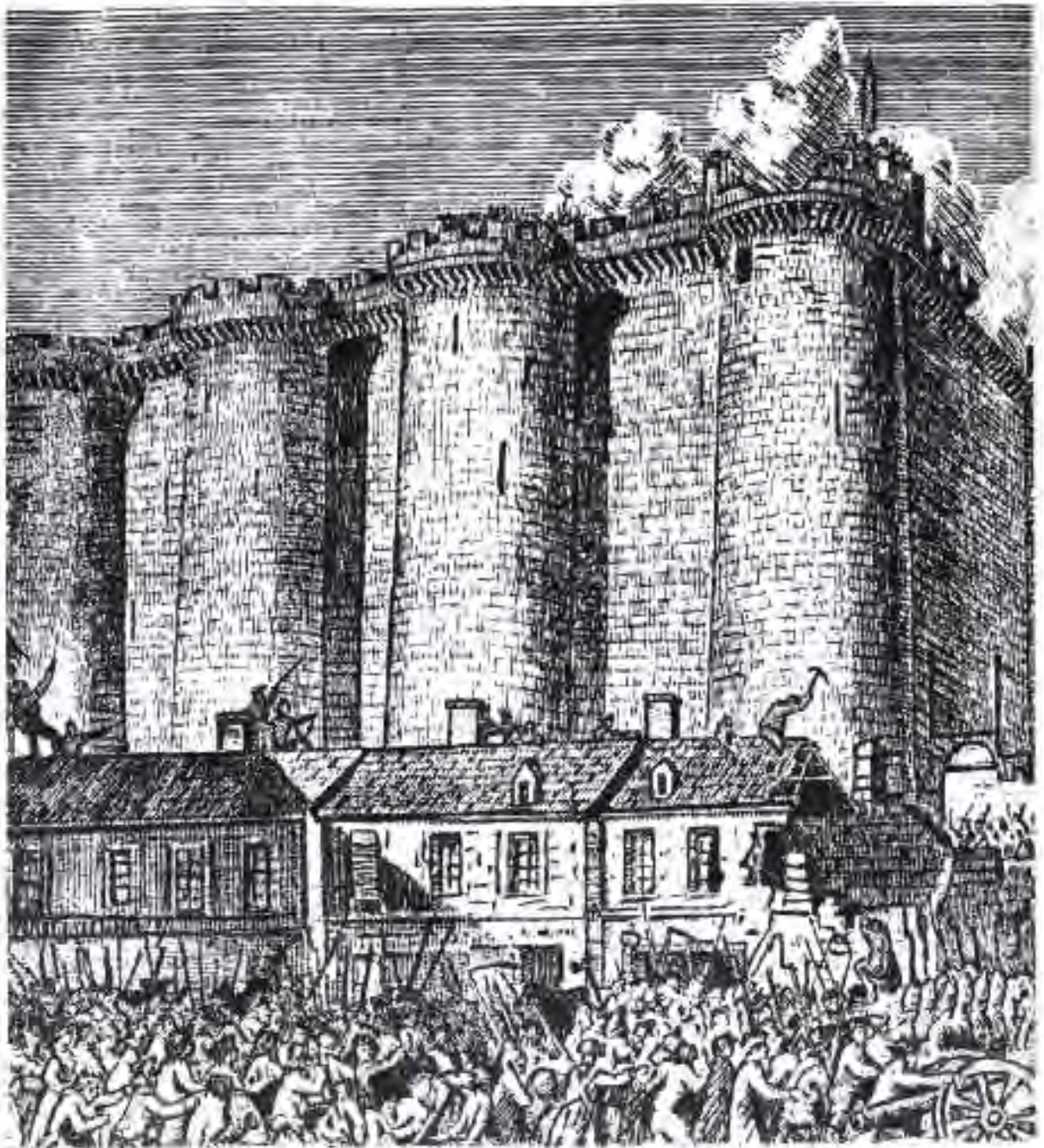
Аксарияти мардуми Фаронса ба табақаи сеюм тааллуқ доштанд. Вакилони ин табақа бартариҳои худро нисбати табақаҳои якуму дуюм хуб ҳис карда буданд.

Людовики XVI дар назди вакилон нутқ эрод намуд. Тартиби овоздиҳие, ки онро корол ба хозирин пешниҳод кард, қаҳру қазаби вакилони табақаи сеюмро ба вучуд овард. Мувофиқи он дар вақти овоздиҳӣ бояд аз ҳар як табақа як нафар иштирок мекард. Азбаски дворянҳо ва рӯҳониён тарафдори корол буданд, ҳар тақлифи Людовики XVI ба ҳисоби 2:1 ба фоидаи корол ва иттифоқчиёни ӯ ҳал мегардид. Ин тақлифи королро вакилони табақаи сеюм қабул накарданд. Бо ҳамин иҷтимоӣ Иёлоти Кулл кори худро қатъ кард.

Моҳи июн вакилони табақаи сеюм дар маҷлиси алоҳида чамъ омада, худро **Маҷлиси Миллӣ** эълон карданд. Баъд овоздиҳии беадолатонаи тоифагиро бекор карданд. Бо фармони Людовики XVI дар Версал маҷлисоҳи онҳо баста шуд. Қисми пешқадами вакилони дворянҳо аз ин боҳабар шуда, ба онҳо ҳамроҳ шуданд. Маҷлиси Миллӣ худро Маҷлиси Муассисон эълон намуда, ба таҳияи Конститутсияи Фаронса шурӯъ намуд.

Людовики XVI хост, ки алайҳи Маҷлиси Муассисон қувваи истифода барад. Барои ин ӯ пинҳонӣ тайёрӣ ҳам мекард. Ба корол вакилони табақаи якум ёвар буданд. Даре нагузашта ин иттифоқчиён ба Версал аз Париж лашкар оварданд. Ин хабар зуд ба Париж расид ва мардум бар зидди мутлақият бархост. Издиҳомии қалони халқ – ҳар кас бо чизе, ки тавонист мусаллаҳ шуда, ба сӯи қалъаи **Бастилия** равон шуданд. Дастаҳои мусаллаҳи

46. Гирифта шудани Бастилия

буржуазия ва аскарони рӯхияи инқилобидошта ҳам ба шӯришчиён ҳамроҳ шуданд. Ин воқеа **14 июли соли 1789** ба амал омад. Паррон-паррон сар шуд. Мардум тавассути тӯпҳо ва силоҳ ба муҳосираи Бастилия сар карданд. Шӯришгарон дарвозаи қалъаро шикаста, ба дарун ворид шуданд. Он рӯз Бастилия фатҳ карда шуд. Гирифта шудани Бастилия оғози инқилоби буржуазии Фаронса буд.

Ба сари ҳокимият омадани буржуазии калон. 14 июли соли 1789 дар Фаронса мутлақият пурра сарнагун нашуд. Ҳарчанд корол Людовики XVI сардори давлат буд, конунхоро Мачлис Муассисон мебаровард. Ҳокимият ба дасти буржуазии калон гузашт. Буржуазия барои гирифтани ҳокимият бештар тайёр буд.

Идоракунии шаҳри Париж ҳам ба дасти буржуазияи калон гузашт. Дар ин шаҳр буржуазияи калон Горди Миллии худро ташкил намуд.

Дар тамоми маҳалҳои мамлакат ва хусусан дар шаҳрҳои он буржуазияи калон ба мардум таъя карда, ҳокимиятро ба дасти худ мегирифт.

Қариб тамоми Фаронсаро мавҷи шӯриши деҳқонон фаро гирифт. Онҳо калъаҳои **сенорҳои** худро муҳосира карда, ба ҳок яксон мекарданд. Сенорҳоро гунаҳгорони асосии бадбахтии худ меҳисобиданд. Дар калъаҳои сенорҳои деҳқонони шӯришбардошта китобҳоеро, ки қарзҳои деҳқонон сабот карда шуда буданд, пайдо намуда, несту нобуд мекарданд.

Як қисми дворянҳо аз мамлакат гурехтанд. Онҳое, ки дар Фаронса монданд, ба деҳқонон гузашт мекарданд. Маҷлиси Миллӣ **тартиботи феодалиро** дар мамлакат бекор кард. Як қисм имтиёзҳои сенорҳои бекор карда шуданд. Масалан, ҳуқуқи дар замини деҳқонон шикор кардани онҳо.

«**Эълумияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд**». Маҷлиси Миллӣ «Эълумияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд»-ро қабул кард. Дар он ҳокимияти олий - миллат эълон карда шуд. Ҳокимияти корол дуюмдараҷа гардид. «Эълумия...» Фаронсаро ҳокимияти маҳдуди конституционӣ эълон кард. «Эълумия...» ботантана эълон кард, ки одамон озод таваллуд шудаанд ва онҳо то охири умр озод мемонанд. Ба ҳама ҳуқуқҳои баробар дода шуд. Ин иқдом имкон намедод, ки ақсун касе барои худ имтиёзҳои махсус гирад. Ҳамаи имтиёзҳои табақавии ҷомеаи феодалии Фаронса барҳам дода шуданд.

«Эълумия...» дар амал сохти демократии ҷомеаи буржуазиро эълон намуд. Дар он махсус кайд гардида буд, ки «моликияти хусусӣ дахлнопазир ва муқаддас аст».

Бо вучуди баъзе маҳлудиятҳои худ «Эълумияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд» дар мубориза барои ҷомеаи демократӣ аҳамияти умумичаҳонӣ дошт. Он дар Фаронса ба сохти феодалӣ зарбаи ҳалокатовар зад.

Рафти инқилоб. Баъди гирифтани Бастилия **Маҷлиси Муассисон** ва корол дар Версал буданд. Мардум талаб карданд, ки онҳо ба Па-

47. Эълумияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд

риж оянд. Моҳи октябри соли 1789 издихоми калони буржуазия, деҳқонон, коргарон ва хунармандони мусаллах дар Версал калъаеро, ки корол зиндагӣ мекард, ихота намуданд. Людовики XVI маҷбур шуд, ки барои ба Париж рафтан розӣ шавад. Маҷлиси Муассисон ҳам ба Париж кӯчид.

Ҳарчанд ки Маҷлиси Миллӣ дар мамлакат тартиботи феодалиро бекор кард, ҳанӯз он ба таври пурра манфиати халқро ифода намекард. Бахори соли 1791 Маҷлиси Миллӣ дар бораи манъ кардани шӯришҳо ва ташкилҳои иттифокҳои коргарони кироя қонун қабул кард. Дар он барои вайрон кардани ин қонун ҳаёс ва ҷарима муқаррар карда шуд. Дар асоси қонуни нав аскарон ҳуқуқ доштанд, ки шӯришгаронро тирборон кунанд.

Ба тахти қоролии Фаронса дар баробари Людовики XVI завҷаи ӯ- малика Мария Антуанетта низ соҳиб буд. Малика умед дошт, ки ба инқилоби буржуазии Фаронса зарба зада хоҳад шуд. Людовики XVI бо ҳамроҳии ҳамсараш шабонгоҳ махфӣ аз Фаронса фирор карданӣ буданд. Вале писари нозири почта, ки қиёфаи қороли Фаронсаро борҳо дар тангаҳо дида буд, ӯро шинохт ва бонги хатар зад. Аскарони дар наздиқӣ буда аз ин боҳабар шуда, Людовики XVI ва Мария Антуанеттаро дастгир карда, ба Париж оварданд. Халқ талаб мекард, ки қорол аз тахт фуруварда шавад. Маҷлиси Муассисон тарсид, ки ин қор ба шӯриши умумихалқӣ оварда мерасонад. Бинобар ин вай бо фиреб ба мардум эълон кард, ки Людовики XVI ва Мария Антуанетта ҳақиқатан гурехтаанд ва феълан дар Париж нестанд.

Норозигии мардум аз Маҷлиси Муассисон рӯз то рӯз меафзуд. Моҳи июли соли 1791 дар Париж намоиши бисёр-

48. Роҳлаймоии оммаи халқ ба Версал. Октябри соли 1789

лазорнафара барпо гардид. Намоишчиён дар майдони Марс чамъ омада буданд. Маҷлиси Муассисон ва мири шаҳри Париж алайхи онҳо Горди Миллиро раво карданд. Он намоишчиёро тирборон кард. Дар натиҷа мардуми зиёде куштаю захмдор шуданд.

Конститутсияро, ки Маҷлиси Муассисон қабул карда буд, моҳи сентябри соли 1791 ба эътибор даромад. Мувофиқи он дар мамлакат мутлақият боқӣ монд. **Ҳуқуқи интихоботӣ** танҳо ба мардоне дода шуд, ки синашон ба 25 расида бошад ва онҳо бояд муқддас мехнати серӯзаашонро ҳамчун андози солони ба ҳазинаи давлат бисупоранд. Аз 25 млн. нафар аҳолии Фаронса танҳо 4,3 млн. нафар ҳуқуқи интихоботӣ доштанд.

Оммаи мардум аз ин конститутсия норозӣ буд ва инқилобро нотамои ҳисоб мекард. Вале ҳоло дар назди инқилоби буржуазии Фаронса масъалаи дигар – мухофизат аз истилогарони хориҷӣ меистод.

Ҳуҷҷат

Аз «Эълони ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд»

Маҷлиси Миллӣ... ҳуқуқҳои зерини инсон ва шаҳрвандро эътироф ва эълон мекунад:

1. Одамон озод ва баробарҳуқуқ таваллуд мешаванд. Фарқиятҳои чамъиятӣ танҳо ба фоидаи умум исос ёфта метавонанд.

2. Мақсади ҳар як иттифоқи сиёсӣ нигоҳ доштани ҳуқуқҳои табиӣ ва ҳудуднашавандаи одам мебошад. Ин ҳуқуқҳо аз инҳо иборатанд: озодӣ, моликият, бехатарӣ ва муқобилият ба зулм.

3. Манбаи тамоми ҳокимияти олий ҳамеша миллат мебошад. Ягон муассиса, ягон шахс ҳокимиятеро, ки бевосита аз миллат нагирифта бошад, ба амал бароварда наметавонад.

4. Озодӣ ва ҳуқуқи иҷрои он аз ҳама гуна қор, ки ба дигарон зарар намерасонад, иборат аст...

6. Қонун фоидаи хоҳиши умум мебошад... Қонун бояд барои ҳама баробар бошад...

10. Ягон кас аз ақидаи худ, ҳатто барои эътиқодҳои динӣ, агар ҳуқуқоти онҳо тартиботҳои чамъиятии қонунан муқарраршударо вайрон накунад, набояд дар ҳарос бошад...

17. Азбаски моликият ҳуқуқи вайроннашаванда ва муқаддас аст, пас ҳеҷ кас аз он маҳрум набояд, гайр аз мавридҳои, ки зарурати чамъиятӣ талаб мекунад.

Савол ва супоришҳо 1. Назариячиёни буржуазӣ чаро тартиботи феодалӣ ва ҳокимияти королиро дар Фаронса зери танқиди саҳт гирифтанд? 2. Дар бораи маорифпарварони буржуазӣ — Монтескье, Волтер, Руссо, Меле ва дигарон маълумоти мухтасар диҳед. 3. Сабабҳои инқилоби буржуазии Фаронсаро шарҳ диҳед. 4. Чаро вакилони табақаи сеюм ба корол эътироз баён карданд? 5. Инқилоби буржуазии Фаронса чӣ таърифи оғоз ёфт? 6. Қалъаи

Бастилия қай ва чй тавр гирифта шуд? 7. Маҷлиси Миллӣ чй ҳел фаъолият кард? Муносибати корол Людовики XVI-ро ба он муайян кунед. 8. Буржуазияи қалон барои ба сари ҳокимият омадан аз Маҷлиси Миллӣ чй тавр истифода бурд? 9. «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳреанд»-ро шарҳ диҳед. Барои ин аз ҳуҷҷати сардашуда истифода баред. 10. Людовики XVI ва Мария Антуанетта чаро фирор карданд? 11. Чаро Маҷлиси Муассисон дар бораи корол ба мардум дурӯғ гуфт? 12. Дар бораи тирборонкунии мардум дар майдони Марс нақл кунед. 13. Дар бораи моҳият ва нуқтаҳои асосии конститутсияе, ки онро Маҷлиси Муассисон қабул кард, нақл кунед. 14. Фаронса мувофиқи конститутсияи соли 1791 чй ном гирифт? 15. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§11. БАРХУРДҲОИ ШАДИДИ НЕРҲҲОИ ИНҚИЛОБИИ ФАРОНСА ВА ХАТАРИ БЕРУНА

Клубҳои инқилобӣ. Баъди оғози инқилоб дар Париж ва шаҳрҳои дигари Фаронса клубҳои инқилобӣ ташкил ёфтанд. Рӯзномаҳо ба ҷоп шурӯъ намуданд. Тирамоҳи соли 1789 «**Ҷамъияти дӯстони конститутсия**» ташкил шуд, ки он баъдтар номи «**Клуби яacobинчиён**»-ро гирифт. Аъзоёни ин клуб дар китобхонаи дайри Якови Мукаддас ҷамъ меомаданд. Барои ҳамин клуб ин номро гирифтааст. Ба он ҷонибдорони лигаргунсозихои буржуазӣ-демократӣ, аз он ҷумла Сийес, Барнав, Робеспер, Марат ва дигарон аъзо буданд.

Аъзоёни «Клуби яacobинчиён» барои дохилшавӣ 12 ливр ва 24 ливр аъзоҳақӣ месупориданд. Дар клуб масоили мухталифи

49. Максимилиан Робеспер

50. Ҷорҷ Дантон

илоб мавриди баррасӣ ва баҳсу мунозира қарор дода мешуд. Аз сабаби баланд будани ҳаҷми пули дохилшавӣ ва узвият баъдан маъмулан қабул шуда метавонистанд.

Яке аз арбобони намоёни инқилоб **Максимилиан Робеспер** (1758-1794) дар клуб бо нутқҳои нишонрасу бурро ва оташин баромад мекард. Ӯ ба мардум вазифаҳои инқилоб ва роҳҳои мубориза аз ҷиҳати тартиботи феодалию бедодгарӣҳои ҳокимияти коронӣро нишон медод. Ҳамин буд, ки дар муддати кӯтоҳ Робесперро инқилобгарияти халқ ҳамчун яке аз шахсони намоёни сиёсатмадор ва нахустин донишманди инқилоб шинохтанд.

Клуби дигари инқилобиеро, ки дар музофоти Жиронда ташкил шуда буд, «**Клуби жирондачиён**» меномиданд. Ин клуб ба корол наздик буд. Аъзоёни клуби жирондачиён аз халқ метарсанд. Онҳо ҳатто ният доштанд, ки бо корол Людовики XVI алоқа мунҷиб як кунанд.

Соли 1790 мардуми заҳматкаш ҳам клуби худро ташкил карданд, ки номи «**Корделерчиён**» («миёнбастагон») -ро гирифт. Аъзоёни ин клуб дар даври корделерҳои Фаронса воқеъ гардида буданд. Дар «Клуби корделерчиён» адвокат Чорч Дантон (1759-1794), журналист Камилл Демулен ва инқилобчиёни дигар баромад мекарданд, ба ҳозирин мақсаду вазифаҳои инқилобро мефаҳмониданд ва хоҳиш мекарданд, ки онҳоро дастгирӣ кунанд.

Соли 1790-1791 роҳиб Клод Фаше ба «**Маҳфили иҷтимоӣ**» ташкил дод. Дар он адибон ва таълимотчиёни дигари демократия, ба мақсаду мароми ҳимояи оммаи камбағалро доштанд, аъзо буданд. Онҳо бо номи «**Алфози охашин**» рӯзномаи худро чоп мекарданд.

Клуб ва созмонҳои, ки дар рафти инқилоб ташкил ёфта, баъдан баъди инқилоб мекарданд, дар як вақт мақоми ҳизбҳои сиёсӣро иҷро менамуданд. Ҳар кадом манфиати гурӯҳҳои алоҳидаи аҳолиро ниҷа менамуданд ва дар муайян намудани мақсадҳои инқилоб ва усулҳои муборизаи инқилобӣ ҳисса мегузоштанд. Онҳо аввалин маротиба дар Фаронса ба оғоз ёфтани гуногунии (плюраризми) ақидаҳои сиёсӣ гузоштаанд.

Марат ва рӯзномаи ӯ «Дӯсти халқ». Соли 1789 дар байни мардум рӯзномаи «Дӯсти халқ» оғоз ёфт. Ӯ гояҳои демократӣ ва инсондӯстиро дар байни мардум тарғибу ташвиқ мекард. Ин рӯзномаро Жан Пол Марат (1743-1793) -табиб, писари муштари камбағал ва публицист ташкил карда буд. Ӯ дар рӯзномаи худ манфиатҳои моликиятдорони майдаро ҳифз менамуд.

Марат ҳамчун шахси ҳоксору меҳнатдӯст, самимию хушбағал ва ҳалим ба мардум зуд маъқул шуд. Ҳама ӯро бо эҳтирому ҳурмат «Дӯсти халқ» меномиданд.

51. Жан Пол Марат

Марат махдудиятҳои фармони амрҳои Мачлиси Муассисонро бо далелҳои раднашаванда дар саҳифаҳои рӯзномааш фош мекард. Ӯ кайд карда буд, ки конунҳои Мачлиси Муассисон дар бобати аз ғарафи мардум харидани ўҳдадорихои феодалӣ ва бекор карда шудани сохти феодалӣ, ки онро «Эълонияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд» эълон дошт, муқобили маҳз аст. Марат ҳам корол ва ҳам он табақаҳои буржуазиро, ки барои дар Фаронса бунёд кардани ҷомеаи боадолат ва демократӣ монеъ мешуданд, фош мекард. Душманон аз ӯ харос доштанд ва номи ӯро бо қаҳру ғазаб ба забон мегирифтанд. Вале Марат аз

онҳо наметарсид ва ба халқ то охири умр содик монд.

Оғози ҷангҳои инқилобӣ. Маркази таҷовузи мамлакатҳои хориҷӣ алайҳи инқилоб дар доҳили Фаронса буд. Дар наздикии сарҳад, дар шаҳри Кобленс, **аксулинқилобчиён** бо дастгирии Австрия қувваҳои мусаллаҳ ташкил намуданд ва аз шоҳҳои Аврупо талаб карданд, ки ба таҷовузи зидди Фаронсаи инқилобӣ оғоз кунанд. Англия ва Русия ба ин ҷанг Австрия ва Пруссияро мекашиданд. 7 феввали соли 1792 ин давлатҳо муқобили Фаронса иттифок бастанд ва лашкари 20- ҳазорнафараи муштараки худро барои забти Фаронса равон карданд. Ба ин иттифоқи аксулинқилобӣ чанде аз давлатҳои дигари немисӣ ҳам дохил гардидаанд. Онҳо гумон доштанд, ки лашкаркашӣ ба муқобили Фаронсаи инқилобӣ хеле осон ба даст хоҳад омад.

Ҷонибдорони корони Фаронса хоҳони ин ҷанг ва муқобилони онҳо бар зидди он буданд. Муқобилон бар он ақида буданд, ки ҳуҷуми лашкари хориҷа инқилобро боз ҳам тезу тунд хоҳад кард. Аз ин рӯ, мақсад гузошта шуд, ки аксулинқилобчиён дар Кобленс торумор карда шаванд. Якобинчиён ва жирондачиён гумон надоштанд, ки бар зидди Фаронсаи инқилобӣ иттиҳоди қалони давлатҳои аксулинқилобиро ташкил кардан мумкин аст.

Ҳукумати Фаронса талаб кард, ки Австрия лашкари худро аз сарҳадҳои он дур кунад. Вале императори нави Австрия Франс инро рад намуд ва изҳор кард, ки ӯ дар он сурат ин корро хоҳад кард, ки агар Конституцияи Фаронса ба ғайри корол Людовики

XVI тағйир дода шавад. Албатта ин корро Маҷлиси Муассисон карда наметавонист, чунки он ба «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд» муҳолиф буд. Инчунин масъалаи пешниҳодкардаи қорони Австрия даҳолати рӯйрост ба қорҳои дохилии Фаронса буд. Аз ин рӯ, **Маҷлиси Муассисон** алайҳи Австрия қанг эълон кард.

Қанг аз тарафи аксулинқилобчиёни ақнабӣ беадолат ва аз тарафи мардуми Фаронса мубориза барои озодии Ватан буд. Ҳукумати буржуазии Фаронса маҷбур шуд, ки ҳам бар зидди тарғиботи феодалӣ дар дохили мамлакат ва ҳам бар зидди душманони хориҷии инқилоб мубориза барад.

Як қисми афсарони баландрутбаи ашрофзодаи лашқари Фаронса ба ватан хиёнат карданд. Малика Мария Антуанетта нақшаҳои амалиётҳои лашқари Фаронсаро пинҳонӣ ба австриягӣҳо мефиристад. Лашқари Пруссия аз ин рӯҳбаланд шуда, дере нагузашта бо сардорони герсог Брауншвейг ба Фаронса дохил шуд.

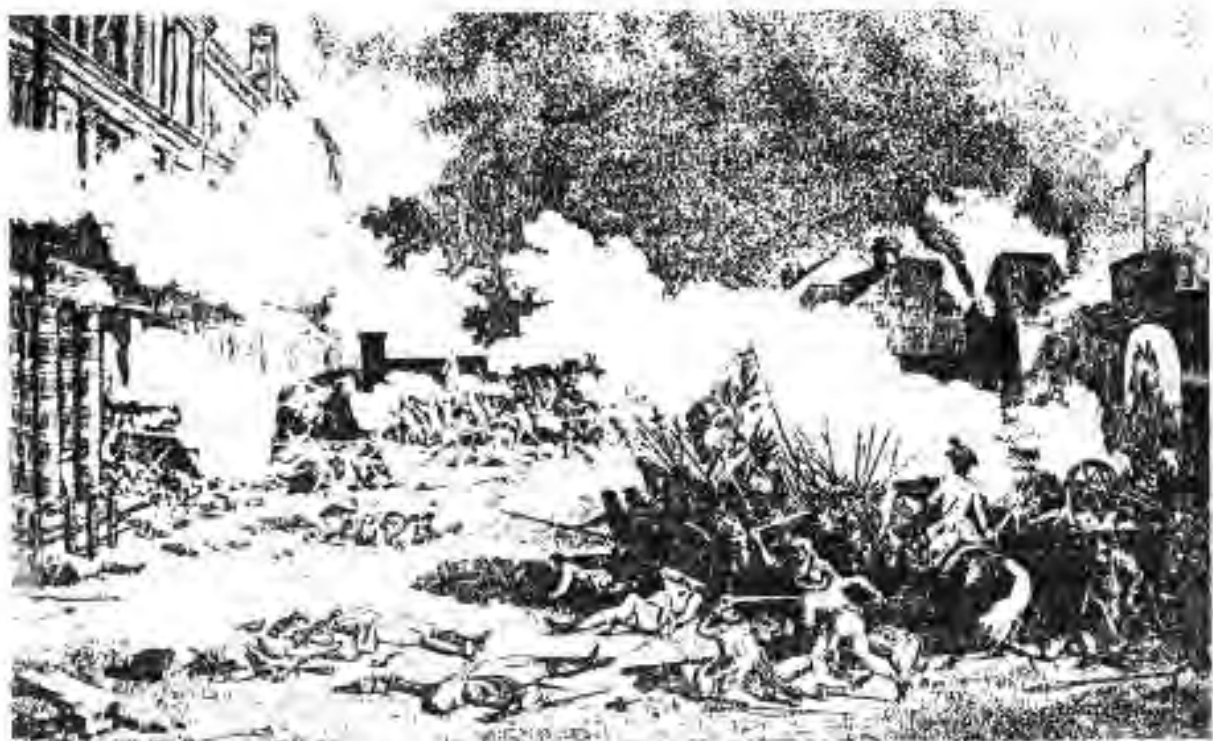
Хавфе, ки ба сари Фаронсаи инқилобӣ омада буд, дар байни мардум рӯҳбаландии бемислу монанди ватандӯстиро ба вуҷуд овард. Хавфи таҷовузи хориҷиро шунида, даҳҳо дастаҳои қорчиён ба сӯи Париж раҳсипор шуданд. Аз ҳисоби онҳо урдугӯҳи қалоне ташкил карда шуд.

Аз лаҳзаи мусонд истифода бурда, қорол вазирони жирондачиёнро ба истеъфо равон кард. Вале ҳазорон нафар соқинони Париж - қорқарон, қордчиёни миллӣ ва қосибон қасри қоролро муҳосира намуда, талаб карданд, ки ӯ вазирон - жирондачиёнро ба ҳукумат барқаронад. Қорол маҷбур шуд, ки талаби онҳоро қонеъ қардонад. Қазорон нафар фаронсавиҳо дар қӯчаҳои шаҳр сурудҳои инқилобӣ хонда, мардумро ба муборизаи зидди таҷовузқорон даъват менамуданд. Он рӯзҳо, ҳусусан садои «Марселеза» дар тамоми мамлакат танинандоз қардида буд.

Шӯриши 10 август. Маҷлиси Муассисон баъди қалавишҳои зиёде хитобномаи «Ватан дар хатар»-ро эълон кард.

Маълум буд, ки қорол ба Фаронса ва халқи худ хиёнат қардааст. Бисёриҳо талаб меқарданд, ки мутлақият барҳам дода шавад. **Маҷлиси қонунозор** аз қиёми халқ метарсид ва намехост, ки алоқаи худро аз Бурбонҳо қурра биканад. Қасри қоролро қорди швейсарӣ муҳофизат меқард. Вазъиятро ҳуб омӯхта, инқилобчиён ба ҳулосае омаданд, ки қоролро танҳо ба воситаи шӯриш аз тахт дур қардан мумкин аст.

Тайёри ба шӯриш дар як қанори шаҳр оғоз ёфт. Шаби 9 ба 10 августи соли 1792 садои табли қанг баланд шуда, мардумро ба

52. Париж. 10 августи соли 1792

ишголи қасри корол даъват намуд. Мардум дастаҳои мусаллаҳи Коммунаи Парижро ташкил намуданд. Дастаҳои Коммунаи Париж ва 20 ҳазор нафар исёнгарон қасри королро муҳосира намуда, баъд ба он дохил шуданд. Дар дохили қаср муҳорибаи калон ба амал омад. Баъди задухӯрди шадид қасри корол ба дасти шӯришчиён гузашт. Қариб 500 нафар куштаю захмдор шуданд. Мутлақият шикаст хурд. Тарафдорони Людовики XVI-ро ба ҳабе гирифтанд. Маҷлиси конунгузор королро аз ҳокимият маҳрум намуда, ба маҳбаси Тампл партофт.

Эълони Ҷумҳурияти Фаронса. Пруссиягиро қалъаи Лонгвиро ишғол намуда, Верденро муҳосира карданд. Дар ин лаҳзаи душвор Шӯрои Коммунаи Париж фармон дод, ки бонги хатар зада, сафарбарии умумии ихтиёриён ташкил карда шавад. Устоҳо аз зангулаҳои калисоҳо ва дайрҳо тӯп месохтанд. Қисми фидоиён барои лашкар хӯроқ ва барои аспҳо ему хошок тайёр мекарданд.

Фаронсавиро алайҳи Пруссия лашкари дигари худро бо сардории генерал Дюмуре ва Келлерман равон карданд. Ин генералҳо тавонистанд, ки дар назди деҳқадаи Валми бар лашкари душман галаба ба даст оранд. Кӯшунҳои Пруссия аз хоки Фаронса берун карда шуданд.

Рӯзи задухӯрд дар Валми, яъне 20 сентябри соли 1792, дар Париж маҷлиси **Конвенти Миллӣ** кушода шуд. Ба ҳайати он 750 вакил дохил буд. **Қарори аввали Конвенти Миллӣ** аз ҳокимият маҳрум кардани корол ва қарори дуюм ҷумҳурӣ эълон кардани Фаронса мебошад.

Сиёсати жирондачиён ба вазъи ҳарбии мамлакат вобаста буд. Онҳо муносибати худро нисбат ба Бурбонҳо низ аз ҳамин нуқтаи назар муайян мекарданд. Галаба бар таҷовузкоронро жирондачиён ба нафъи худ истифода бурданӣ буданд. Агар дар ҷанг Фаронса шикаст меҳӯрд, онҳо тайёр буданд, ки бо таҷовузкорон хоинона сулҳ банданд.

Мавкеи суботкоронаро дар Конвент гурӯҳи вакилони инкилобию демократии **монтанярҳо** (маънояш «кӯҳ») ишғол намуданд. Сардорони онҳо Дантон, Робеспер ва Марат буданд. Ҳарчанд онҳо дар Конвент ақаллиятро ташкил намоянд ҳам, дар Коммунаи Париж обрӯю эътибори калон доштанд.

Ба Конвент муяссар шуд, ки муборизаро бар зидди таҷовузкорон дуруст ташкил кунад. 6 октябри соли 1792 яке аз лашкарҳои Фаронса бо сардории Журдан лашкари Австрияро торумор кард ва тамоми Белгияро ишғол намуд. Лашкари дигари Фаронса соҳилҳои Рейн, Савоя ва Нитсаро ишғол кард. Ин музофотҳо дар вазъияти ботантана ба Фаронса ҳамроҳ карда шуданд.

Қатли корол. Дар бораи тақдир корол Людовики XVI баҳсу мунозира авҷ гирифт. Маълум буд, ки жирондачиён тавассути галаба дар фронт диққати мардумро аз ӯ дур мекарданд. Вале ҳаракати оммавӣ барои ба суд додани корол ба нуқтаи олии худ расид. Жирондачиён меғуфтанд, ки корол шахси суднашаванда аст ва биноан Конвент ҳақ надорад, ки ӯро суд бикунанд. Дар ҳар сурат онҳо намехостанд, ки мавҷи инкилоб аз нав аланга зананд. Зимнан ният доштанд, ки дар Фаронса роҳи аз нав барқарор кардани мутлақиятро кушода бимонанд. Монтанярҳо, ки онҳоро клуби якобинчиён ва Коммунаи Париж дастгирӣ мекарданд, талаб намуданд, ки ба корол ҷазо дода шавад. Аз Коммунаи Париж вакилон ба Конвент ҳозир шуда, қатли Людовики XVI-ро талаб намуданд. Сипас вакилон истинтоқи ошкорои королро ташкил намуда, гуноҳи ӯро пурра исбот карданд. Ҷ ба суди Конвент дода шуд. Марат ва дигарон талаб карданд, ки қарори Конвент дар бораи қатли Людовики XVI бо роҳи овоздиҳии ном ба ном ба ҷо оварда шавад, то ки ба дурӯябозии жирондачиён роҳ дода нашавад. Ба ҳамин восита бо ақсарияти овозҳо Конвент королро ба қатл ҳукм кард. 21 январӣ соли 1793 он ба иҷро расонида шуд. Қатли корол, пеш аз ҳама, шикасти калони клуби жирондачиён буд.

Баъд аз галаба бар Австрия ва қатли Людовики XVI Англия муносибати дипломатии худро аз Фаронса канд. 1 феввали соли 1793 Конвент алайҳи Англия ҷанг эълон кард. Даре нагузашта ба Ҷттифоқи Англия, Пруссия ва Австрия бар зидди Фаронса

Испониё, шоҳигариҳои Сардиниё, Неапол ва аксар давлатҳои хурди олмонӣ ҳам дохил шуданд. Баҳори соли 1793 лашкари Австрия дар Неервинден лашкари Фаронсаро торумор кард. 6 апрел Конвент барои мудофиаи мамлакат **Кумитаи Наҷоти Чамъиятиро** интихоб намуд. Жирондачиён рӯз то рӯз ифротитар мешуданд. Онҳо мехостанд, ки Марат ва роҳбарони Коммунаи Парижро маҳв созанд.

Халқ дар атрофи якобинчиён ва Коммунаи Париж муттаҳид мешуд, то ки пеши роҳи сӯиқасди жирондачиёнро гирад. Клуби якобинчиён, корделерчиён ва Коммунаи Париж ба ҳулосае омаданд, ки жирондачиён аз ҳокимият дур карда шаванд.

Аз 31 май то 2 июни соли 1793 дар Париж шӯриши калон ба амал омад. **Шӯрон Коммунаи Париж** ба сарфармондеҳии Горди Миллӣ якобинчӣ Анриоро таъин кард. Дар зери парчами ӯ беш аз 100 ҳазор нафар одам чамъ омад. Жирондачиён ва қисми «ботлок»-и Конвент хостанд, ки бо Анрио гуфтушунид кунанд. Вале ӯ рад кард. **Маҷлиси Конвент** шурӯъ шуд ва якобинчиён аз он 23 вакили жирондачиёнро бароварда, ба ҳабс гирифтанд. Бо ҳамин ҳукмронии жирондачиён ба охир расид.

Диктатураи якобинчиён. Шӯриши 31 май - 2 июни соли 1793 ва ҳабс кардану аз Конвент пеш кардани жирондачиён нуқтаи олии инқилоби буржуазии Фаронса буд. Давраи диктатураи инқилобии демократии якобинчиён фаро расид. Ҳамин тариқ, ҳокимият ба дасти қисми аз ҳама инқилобитарини буржуазия даромад. Якобинчиён ба деҳқонон ва аҳолии камбағали шаҳр тақия мекарданд.

Ҳокимият ба дасти якобинчиён дар вазъияти хеле мушкил гузашт. Ин вақт дар Лион, Бордо ва Марсел ҳокимият ба дасти аксулинқилоб гузашта буд. Дар Вандей муқобилони инқилоб - **роялчиён** шӯриш бардоштанд. Қисми жирондачиён ба музофотҳои гурехта, мардумро ба исён тайёр мекарданд. Дар натиҷа аз 83 музофот 60-тояшро шӯриш фаро гирифт. Аз хориҷи кишвар ҳавфи ҳучуми нави таҷовузкорона таҳдид мекард. Дар ин ҳолат якобинчиён бояд қатъӣ амал мекарданд. Чораҳои мушаххас зарур буданд, ки мардум ба Конвент бовар кунанд ва мубориза бар зидди аксулинқилоби дохилию хориҷӣ пурзӯр карда шавад.

Конвент 24 июни соли 1793 конститутсияро қабул кард. Дар он ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд-баробарӣ, озодӣ, бехатарӣ, молликиятдорӣ, озодии суҳан, матбуот, маълумоти умумӣ, иҷрои эътиқодҳои динӣ, ҳуқуқи ташкил кардани чамъиятҳои мардумӣ, дахлнопазирии моликияти хусусӣ ва озодии соҳибкорӣ эълон карда шуд.

Конститутсияи соли 1793 асосҳои демократияи буржуазӣ ва инчунин Фаронсаро ҷумҳурии ягонаи ҷудонашаванда эълон кард.

10 июли соли 1793 Кумитаи Начоти Чамъиятӣ аз нав интихоб гардид. Ба хайати КНЧ Робеспер дохил карда, Дантон аз он бароварда шуд.

Ин вақт аллакай жирондачиёну роялчиён алайҳи яқобинчиён террорро сар карда буданд. 14 июл роялчизан Шерлотта Кордэ, ки бо жирондачиён алоқаи зич дошт, тавонист, ки бо фиребу найранг Маратро ба қатл расонад. Баъди ин ҳукумати яқобинчиён маҷбур шуд алайҳи аксулинкилобчиён таъқиботро пурзӯр кунад. 27 июл Конвент дар бораи ҷорӣ намудани ҳукми қатл фармон баровард. Баъди ин дар ҳама ҷои мамлакат бар зидди аксулинкилобчиён мубориза сар шуд.

Диктатураи яқобинчиён ҳамаи талабҳои деҳқононро дар бораи барҳам додани зулми феодалӣ иҷро намуд. Андозҳои белодош барҳам дода шуданд. Ба деҳқонон заминҳои ҷамоавӣ баргардонидани шуданд, ки онҳоро то саршавии инқилоб дворянҳо аз халқ кашада гирифта буданд. Деҳқонон ба моликиятдорони озод табдил ёфтанд. Бартариҳои яқобинчиён нисбати дигар нерӯҳои инқилобӣ аз он иборат буд, ки дар мамлакат ҳама тартибот ва ӯҳдадорӣҳои феодалиро нест карданд ва бо ҳамин барои худ таҷағоҳи пурзӯре пайдо намуданд.

53. Мақомоти ҳокимият дар диктатураи инқилобӣ–демократии яқобинчиён

Мақомоти ҷазодихии диктатураи яқобинчиён Кумитаи Начоти Ҷамъиятӣ ва Трибунал буданд. Режими диктатураи яқобинчиён дар шароити муборизаи шадид алайҳи аксулинкилоби хориҷӣ ва дохилӣ ташаккул меёфт.

Рафти фаъолияти минбаъдаи диктатураи яқобинчиён нишон дод, ки дар байни онҳо ягонагӣ нест. Ин диктатура дар таркиби худ дорои се ҷараён буд. Ҳар яки он нисбати сиёсати инқилобӣ дар мамлакат нуқтаи назари худро дошт. Ба яке аз ҷараёнҳо Робеспер ва Сен-Жюст роҳбарӣ мекарданд. Ба гурӯҳи дигар роҳбарони Коммунаи Париж Шометт ва Эбер, ба гурӯҳи сеюм бошад, Дантон ва Камилл Демулен сарвар буданд. Мубориза дар байни онҳо чунон тезу тунд шуд, ки акнун Конвенти ба буржуазияи нав тобеъбуда тавассути Кумитаи Начоти Ҷамъиятӣ ва Трибунал роҳбарони яқобинчиёнро ба гуноҳҳои гуногун гунаҳгор намуд. Ҳамин тавр, трибунал 24 марти соли 1794 аввал Эбер ва Шометтро бо ҳамроҳии 18 нафар, 5 апрел Дантону Демулен ва тарафдорони онҳоро ба қатл расонид.

Табаддулоти 9 Термидор. Чӣ тавре ки дар боло ишора шуд, аксари аъзоёни Конвент ба буржуазияи нав тааллуқ доштанд. Онҳо режими яқобинчиёнро чораи муваққатӣ медонистанд. Акнун онҳо барои аз дасти яқобинчиён гирифтани ҳокимият ба амалиёти катъӣ гузаштанд.

Тобистони соли 1794 қисми зиёди монтанярҳо, ки диктатураи яқобинчиёнро дастгирӣ мекарданд, дар атрофи «ботлок»-и

54. Жак Эбер

55. Шометт

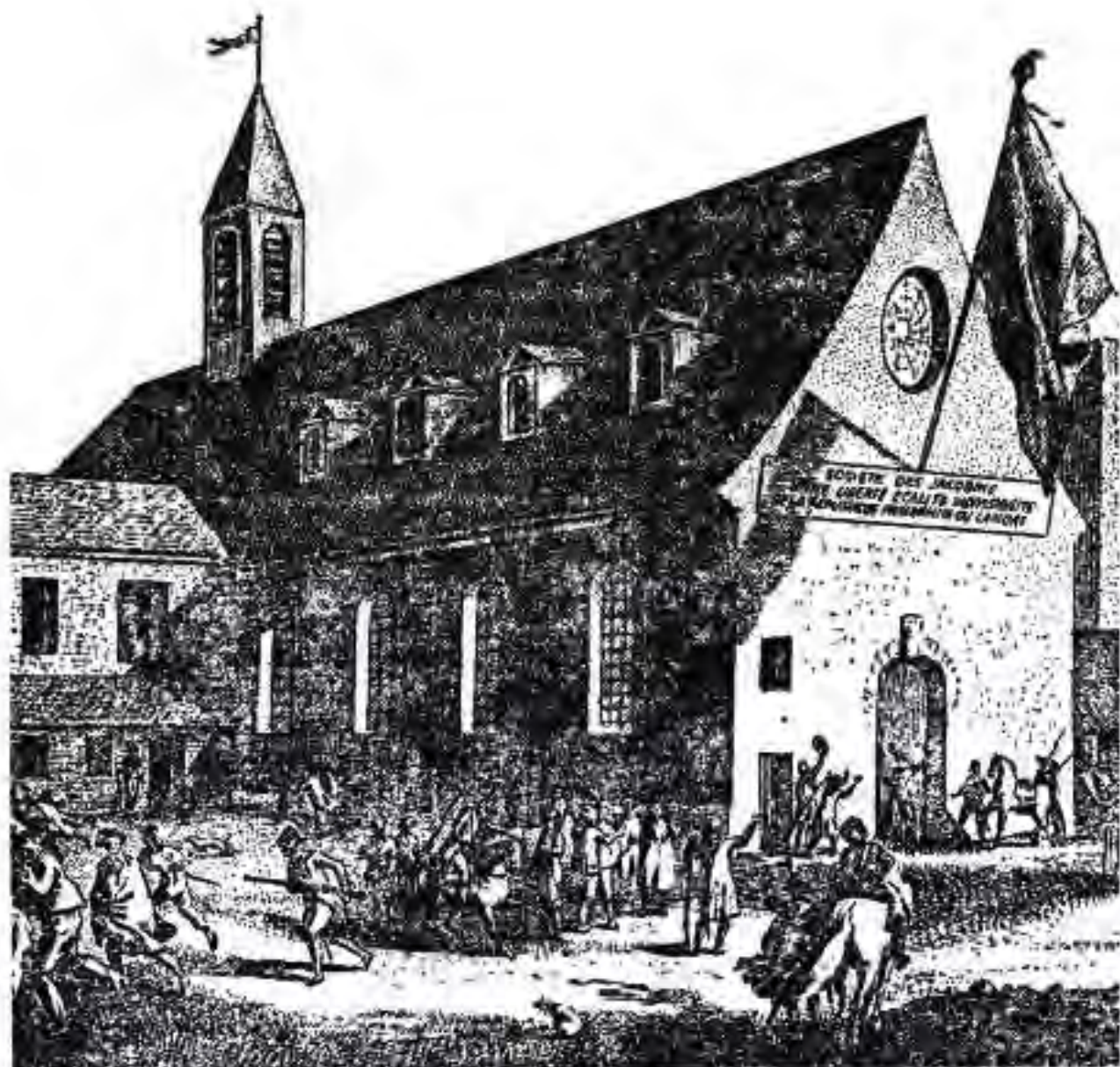
Конвент муттахид шуданд. Охиста-охиста блоки якобинчиён пароканда шуд ва дар Конвент бар зидди диктатураи якобинчиён сӯикасд тайёр шудан гирифт. Сӯикасдчиёни асосӣ Телъен, Фрерон, Баррас ва якчанд нафари дигар буданд. Онҳо дар рафти инкилоб тавассути ханнотию дуздӣ бой шуда буданд. Ин афрод барои мансаб ва боигарӣ ба ҳар гуна чиноят тайёр буданд.

Аз тайёрии табаддулоти аксулинкилобӣ Робеспер бохабар шуд. Ӯ дар клуби якобинчиён баромад карда, даъват намуд, ки ҳайати Кумитаи Начоти Чамъиятӣ нав карда шавад. Вале рӯзи дигар, 9 термидори соли 2-юми чумхурӣ вақте ки Сен-Жюст дар Конвент баромад мекард, сӯикасдчиён дастони худро боло бардошта, шӯру ғавғо бардоштанд. Бо талаби Телъен Конвент дар бораи ҳабси бисёре аз роҳбарони Коммунаи Париж қарор қабул кард. Аз он ҷумла, тавассути овозҳои «ботлоқ» сӯикасдчиён қарор

56. Ба ҳабс гирифтани Робеспер

57. Баста шудани клуби Якобинчиён шаби 10 Термидор

карданд, ки Робеспер, Сен-Жюст ва дигарон ба ҳабс гирифта шаванд. Дар натиҷаи фишори Горди Миллӣ он рӯз термидорчиён ҳабсшудагонро озод карданд. Ин вақт Робеспер ва ҳамсафони ӯ ба мусолиҳакорӣ роҳ доданд. Аз лаҳзаи барои худ қулай истифода бурда, термидорчиён озодшудагонро аз нав ба ҳабс гирифтанд. Рӯзи дигар термидорчиён сари 22 нафар, аз ҷумла Робеспер, Сен-Жюст, Кутон ва дигаронро аз тан ҷудо карданд.

Табаддулоти аксулинқилобии 9 термидор буржуазияи калонро аз нав ба сари ҳокимият оварда, ба диктатураи инқилобӣ-демократии якобинчиён хотима гузошт.

Ҳуҷҷат

Аз Конститутсияи 24 июни соли 1793

1. Мақсади ҷомеа хушбахтии умум аст. Ҳукумат муқаррар менамояд, ки ҳифзи ҳуқуқҳои ҷудонопазири инсон таъмин карда мешавад.

2. Моҳияти ин ҳуқуқҳо: баробарӣ, озодӣ, бехатарӣ, моликият.
3. Ҳамаи одамон табиатан дар назди қонун баробаранд.
4. Қонун ифодаи раӣи озод ва ботантанаи умум мебошад.
5. Дар дастрас будани вазифаҳои ҷамъиятӣ ҳама баробар ҳуқуқанд.
7. Ҳуқуқи ифода намудани фикрҳо ва ақидаҳои худ чӣ тавассути

матбуот ва чӣ ба ҳар воситаи дигар, ҳуқуқи яқоя ҷамъ шудан, ба оромӣ
риоя кардан ва озодона адо кардани мувофиқаҳои динӣ манъ карда наме-
шаванд...

9. Қонун бояд озодии ҷамъиятӣ ва инфиродиро аз зулми ҳукмронон
муҳофизат намояд.

10. Ҳеч кас набояд гунаҳгор карда шавад, дастгир карда шавад ва ё
ҳабс карда шавад, гайр аз он ҳолатҳое, ки дар қонун нишон дода шудаанд...

Савол ва супоришҳо: 1. Дар бораи клубҳои сиёсии Фаронса нақл кунед.
2. Чаро клубҳои гуногун ташкил ёфтанд? 3. Дар бораи Марат чиро медонед?
4. Таҷовузи давлатҳои хориҷӣ алайҳи инқилоби буржуазии Фаронса чӣ
тавр оғоз ёфт? Оё ба он Людовики XVI ва Мария Антуанетта ҳамроҳ
буданд? Нисбати ин рафтори корол ва маликаи Фаронса фикри худро баён
кунед. 5. Мардум чӣ тавр ба муҳофизати ватан бархост? 6. Шӯриши 10
августии соли 1792 чӣ тавр ба амал омад? 7. Дар бораи мавқеи Конвент
нисбати воқеаҳои аксулинқилобӣ нақл кунед. 8. Чаро Людовики XVI ва
Мария Антуанетта қатл карда шуданд? 9. Диктатураи яқобинчиён чӣ тавр
барпо шуд? 10. Кай Фаронса ҷумҳурӣ эълон карда шуд? 11. Диктатураи
яқобинчиён чӣ аҳамият дошт? 12. Дар бораи Конститутсияи соли 1793
Фаронса чиро медонед? 13. Чаро диктатураи яқобинчиён суст шуд?
Сабабҳои ба шикаст дучор шудани яқобинчиён дар чист? 14. Табаддулоти
9 термидор чӣ тавр ба амал омад? 15. Дар инқилоби буржуазии Фаронса
дар арафаи табаддулоти 9 термидор кадом ҷараёнҳо амал мекарданд?
16. Фикри шахсии худро дар бораи марҳилаи мазкури инқилоби буржуазии
Фаронса баён кунед.

§12. ФАРОНСА ДАР АҲДИ БОНАПАРТ НАПОЛЕОН

Сиёсати хориҷии термидорчиён. Яқобинчиён ба ҷангҳои
истилогарона муқобил буданд. Даврае, ки Фаронса ҷангҳои
боадолатона мебард, ба охир расид. Акнун вай дар зери ҳокимияти
термидорчиён ҷангҳои истилогаронаро оғоз мекунад.

Давлатҳои иттифоқи зидди Фаронса шикаст хӯрданд. 5
апрели соли 1795 дар шаҳри Базел Пруссия ва Испониё бо Фаронса
сулҳ бастанд. Мувофиқи шартномаи ин сулҳ ҳукумати Пруссия
ба Фаронса ҳамроҳ карда шудани соҳилҳои ҷаби дарён Рейн ва
заминҳои дигари забткардаи вайро эътироф намуд. Минбаъд
лашқари Фаронса набояд ба шимолу ғарбии Олмон ворид шавад,
инчунин заминҳои испании ҷазираи Гаити ба Фаронса гузаштанд.

Буржуазияи Фаронса ният дошт, ки як қатор давлатҳои Аврупо ба худ тобеъ кунад. Соли 1795 Ҳоландияро забт кард. Бельгия ва резиншгоҳи дарёи Шелд ба Фаронса ҳамроҳ карда шуданд. Дар айни замон ҷанг бо Австрия ва Англия идома дошт.

Сиёсати хориҷии термидорчиён аз ҷангҳои истилогарона иборат буд.

Ҳукмронии директория. 22 августи соли 1795 Конвенти термидорчиён конституцияи навро қабул кард. Ин конституция танҳо ба андоздихандагон ҳуқуқи интихоботӣ дод. Яъне сатҳи молу мулкӣ интихобкунандагон аз нав барқарор карда шуд. Интихобкунандагон бояд мулкӣ ғайриманқул дошта, синашон на камтар аз 25-сола бошад. Ҳаёти қонунбарор аз ду палата иборат буд - Шӯрои панҷсадаи қонунбарор ва Шӯрои кӯхансолон. Ҳар сол аз панҷ як ҳиссаи ҳаёти қонунгузор нав карда мешуд. **Шаҳрдорӣ** (муниципалитет) дар шаҳрҳои калон барҳам дода шуд.

Аз қонуни нави интихоботӣ мардум ва хусусан ҷонибдорони аз нав барқароркунии сулолаи Бурбонҳо - роялчиён норозӣ буданд. Онҳо аз норозигии омма истифода бурданд. Бар зидди директория оҳиста-оҳиста исён пухта мерасид, ки нерӯи асосии он роялчиён буданд.

5 октябри соли 1795 роялчиён хостанд, ки ба исёни омма роҳбарӣ кунанд. Зиёда аз 20 ҳазор нафар одамон дар назди бинои Конвент ҷамъ омада, талаб карданд, ки декрет дар бораи интихобот бекор карда шавад. Барои паҳш кардани исён директория ба генерал Бонапарт Наполеон (1769-1821) муроҷиат кард. Ба ӯ сарфармондеҳии лашкари дар Париж буда супорида шуд. Бо фармони Наполеон дар наздикии бинои Конвент тӯпҳо гузошта шуданд. Садои аввалини тӯпҳо мардумро пароканда кард.

58. Бонапарт Наполеон

Наполеон худ ташнаи обрӯ ва мансаб буд. Бо ин қораш ӯ хост, ки ба Конвент маъқул шавад. Тарумори шӯриши 5 октябр ӯро ба мақсад расонид. Директория ҳам ҳис кард, ки генерал Наполеон тайёр аст ӯро аз оммаи мардум ва ҷонибдорони бурбонҳо ҳифз кунад.

Баъди шикасти исён низ аҳволи директория чандон хуб нашуд. Ҳукмронии қисми буржуазияи қаллоб норизогии мардумро ба вучуд овард. Аз ин рӯ, вай ба шахсияти

пуркуввате эҳтиёҷ дошт, ки манфиатҳояшро бозътимод ҳимоя карда тавонад. Ин гуна шахс Наполеон буд.

Буржуазияи ҳукмрон диққати асосиро барои аз ҳисоби ҷангҳои истилогарона бой шудан раво карда буд. Бо ин мақсад соли 1796 дар зери роҳбарии Наполеон лашкари Фаронса аз кӯҳҳои Алп гузашта, ба Итолиё ҳучум кард. 10 майи ҳамон сол қӯшуни Австрия дар наздикии Лоди торумор карда шуд. Наполеон Ломбардияро ишғол намуда, ба тарафи Вена ҳаракат кард. Австрия маҷбур шуд, ки бо Фаронса сулҳ бандад ва ба Фаронса ҳамроҳ шудани соҳилҳои ҷаби дарёи Рейн ва Белгияро эътироф кунад.

Ҳамин тариқ, Наполеон як қатор давлатҳои Аврупоро забт намуда, сипас флоти Фаронсаро ба ҷазираи Малта бурд. Баъди забти ин ҷазира ба ҷониби Миср ҳаракат кард. ӯ қӯшуни Мисрро торумор намуда, бар зидди Сурия лашкар кашид, вале онро ишғол карда натавонист. Даре нагузашта флоти пурзӯри англисии адмирал Вилсон бо ёрии Туркҳои Усмонӣ ба он ҷо расида, 1-уми августи соли 1798 дар соҳилҳои Миср ба эскадрани Фаронса шикаст дод. Англисҳо киштиҳои Фаронсаро сӯзонид, дар баҳри Миёназамин гарк карданд.

Аз англисҳо шикаст хӯрдани Наполеон ва аз даст додани давлатҳои забтшудаи Шарқи Наздик обрӯи Директорияро боз ҳам пасттар кард. Аз соли 1799 сар карда фаъолияти ҳаракати демократияхоҳон дар Париж аз нав вусъат пайдо кард. Ширкаткунандагони ин ҳаракат мехостанд, ки фаъолияти клуби якобинчиёноро аз нав эҳё кунанд. Ғайр аз ин шикасти Фаронса дар ҷанг қӯшиши сӯнкасди роялчиёноро аз нав ба вуҷуд овард. Дар ҷунин вазъият буржуазияи калон бори дигар хост, ки дасти пурзӯреро пайдо намояд, яъне даст, ки пеши роҳи дар Фаронса аз нав барқарор шудани ҳокимияти Бурбонҳоро гирифта тавонад. Буржуазия (Директория) ҳокимиятро ба ҷунин шахс супоридани буд.

Табаддулоти 18 Брюмер. Дар байни доираҳои маъруфи буржуазияи калон нақшаи табаддулоти давлатӣ ва барпо намудани диктатураи ҳарбӣ ба миён омад. Барои амалӣ намудани ин мақсад ба онҳо Наполеон маъқул буд. Вақте ки Бонапарт дар Сурия буд, хабари дар Итолиё шикаст хӯрдани қӯшуни Фаронсаро шунида, боқимондаи лашкар ва флоташро ба ҳоли худ партофта, ба Фаронса баргашт. Табаддулотчиён ба ӯ умед доштанд.

Мувофиқи нақшаи табаддулот овоза паҳн карда шуд, ки якобинчиён шӯриш бардоштаанд. Баъд гӯё, ки барои бехатарӣ, ҳайати Маҷлиси Қонунгузор ба маҳаллаи шимолии шаҳр Сен – Клу кӯчонида шуд. 9 ноябри соли 1799 бинои Маҷлиси Қонунгузор тавассути қӯшунҳои Наполеон муҳосира карда шуд. Аввал ӯ хост,